Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PETER ØRSTED

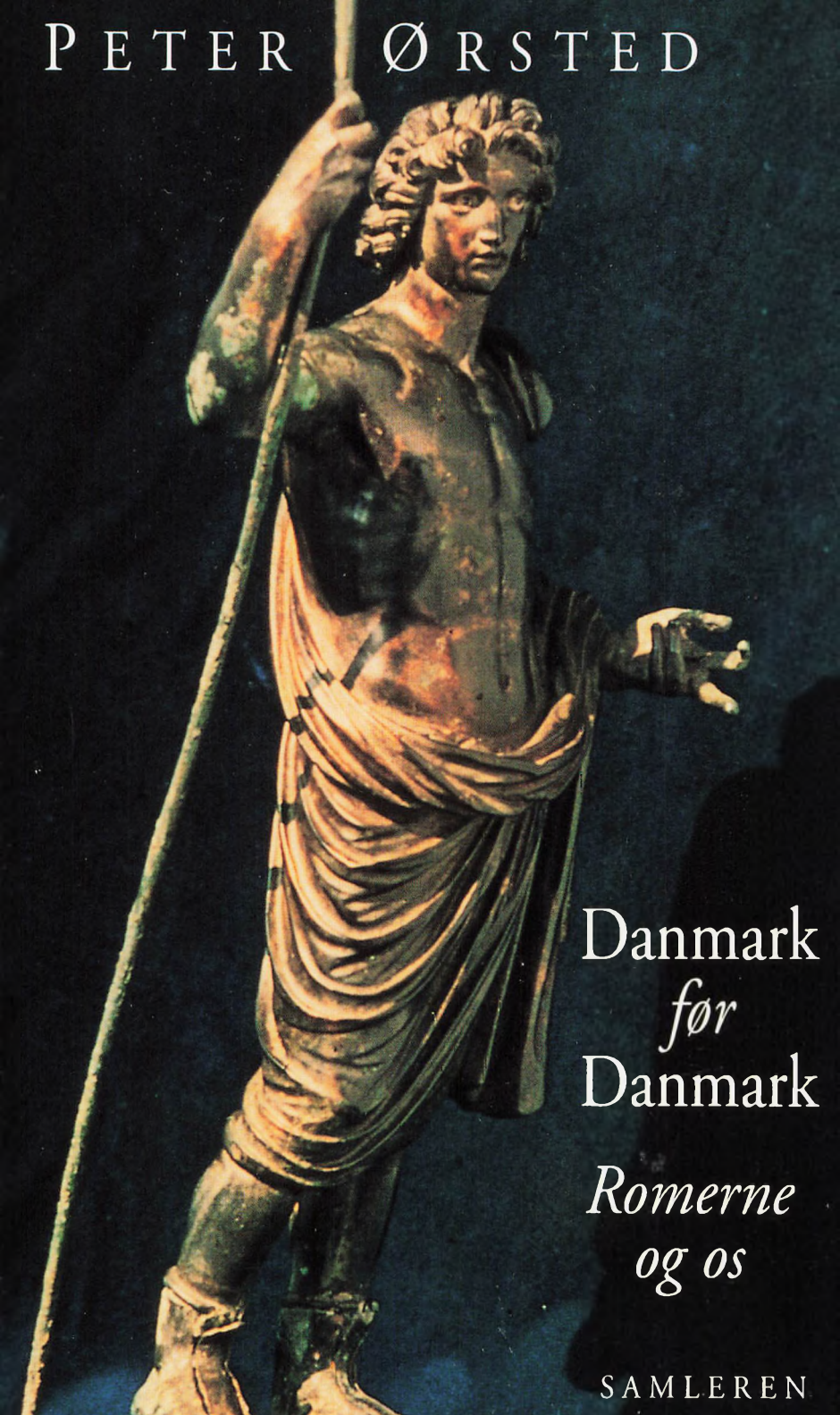

Danmark *før* Danmark

Romerne og os

SAMLEREN

Danmark *før* Danmark

Af samme forfatter:

Romersk historieskrivning, 1978

Romerne, 1989

Caesar, 1993

Peter Ørsted

Danmark *før* Danmark

Romerne og os

Samleren

Danmark før Danmark
© 1999 by Peter Ørsted
Bogen er sat med Garamond
og trykt hos Nordisk Bog Center A/S, Haslev
Grafisk tilrettelægning: John Ovesen
Printed in Denmark 1999
ISBN 87-568-1505-0

Indhold

Forord *7*

Første kapitel Hjemme i Hoby *9*
FORHISTORIEN *17*

Andet kapitel Vejen mod Vest *19*
DEN ROMERSKE ARV I *23*
MØDET PÅ TERPEN *26*
DEN ROMERSKE ARV II *31*
IND I ROMERRIGET *35*
DEN ROMERSKE ARV III *40*
DEN ROMERSKE HÆR *41*
SALTET *51*
DEN ROMERSKE ARV IV *54*
HANDLEN MOD VEST *59*
FRISLAND. GERMANERNE MOD NORDVEST *64*

Tredie Kapitel Vejen i midten *74*
SET FRA SYD *74*
SITUATIONSRAPPORT FRA MIDTEN *82*
KONFLIKTEN OM EUROPAS HJERTE *85*
GERMANERNE I MIDTEN *96*
DET ROMERSKE GERMANERBILLEDE *102*

Fjerde Kapitel Vejen mod øst *112*
Ved Donaus bredder *113*
Ravvejen *120*
Guldets vej til magten *129*
Den romerske arv V *131*
Guldets magt *135*

Femte kapitel Afrunding *142*
Danmark før Danmark *142*
Den prægede jord *143*
En dansk eksport? *147*
Ved vejs ende *148*
Arven fra Romerriget *152*

Litteratur til uddybende læsning *157*

Register *159*

Forord

Det er dybest set ikke muligt at lære mennesker noget. Men man kan give dem lysten til selv at lære. Således siger et gammelt kinesisk ordsprog. Denne bog er ikke nogen lærebog, men et forsøg på at sætte Danmarks tidligste historie ind i en større sammenhæng. For værdifulde kommentarer og korrektioner vil jeg gerne takke Jytte Skytte og Karen van Veenendaal-Voetmann.

AMAGER, SEPTEMBER 1999. PETER ØRSTED

Første kapitel

Hjemme i Hoby

Der var indbudt til fest – som det var sædvane på denne årstid. Man nærmede sig vel foråret, men frosten havde endnu ikke sluppet sit tag, og snavset sne farvelagde det flade landskab i gråt og brunt. Det var et koldt år, det år på Lolland. I alt fald omkring Hoby. Den lokale krigsherre havde haft sine folk ude i de små landsbyer og på gårdene. De var blevet mødt med forventning og håb. Ikke blot var det en stille tid her før foråret, hvor bud til fest altid var velkomment, men i al sin gru var sultegrænsen langsomt begyndt at at snige sig ind på dem. Den lurede nu i horisonten. Noget måtte ske, og dette noget måtte komme fra oven, fra den lokale høvding. De få gange det havde været skyfrit den sidste måneds tid, havde de alle fulgt månens gang over himlen. Nymåne stod for døren, det tidspunkt, hvor germanske våbenføre mænd mødtes for at tage stilling til deres lederes forslag. De kunne med deres ildevarslende brummen forkaste et forslag, eller de kunne i begejstring slå deres skjolde mod hinanden, en lyd, som ville kunne få enhver romer til at blegne, men som på en folkeforsamling i Germanien afspejlede loyalitet og enighed med krigsherren. Og sådan var det normalt, for germanske høvdinge blev ikke valgt for deres ord, men for deres handlinger. Mange var efterhånden de gange, hvor han, høvdingen i Hoby, havde demonstreret sin tapperhed, sit mod og sin evne til at skabe respekt, ja vel rent ud sagt frygt. Af disse egenskaber fødtes kamp og bytte. Og det var, hvad det hele drejede sig om.

Ville forslaget i år være at gå på plyndringstogt hos nabostammerne? Næppe. Den kolde vinter havde forarmet de nær-

meste i samme grad som dem selv. Forventningerne – især hos de unge – var som altid rettet mod syd. Var der mon nyt fra landet med de store floder på den anden side af havet. Var der kampe i gang, som man kunne blande sig i? Eller skulle man sende en passende afdeling af de mest utilpassede sønner ned for at søge ind i de romerske hjælpetropper? Begge dele ville sikkert give bytte og romerske sølvmønter. Hvis det sidste blev høvdingens forslag, ville festen bagefter blive god, ingen tvivl om det.

Det år levede germanerne til fulde op til deres ry for kampiver og fulgte det, som romerne betragtede som deres natur. Man blev enig om at sende omkring 100 mand af sted. De fornemste af dem – hirdens sønner – sad senere på dagen uroligt og ivrige på bænkene i langhuset, presset som sild i en tønde så tæt som muligt op mod høvdingen. Kød havde man fået for første gang i lang tid, og alle var efterhånden godt berusede. Alt var således ganske normalt, også, at man ikke havde fundet terninger frem. De var som sædvanlig lagt til side, når folk ikke var ædru. Endog de traditionelle slagsmål var udeblevet. Den store beslutning om at sende folk sydpå havde kaldt minderne frem hos de gamle. Og minderne blev til fortællinger om drabelige kampe og om venskaber og fjendskaber med de fremmede. Alle lyttede. Sår blev vist frem, og intet af alt dette blev mindre i det orange skær fra bålet og faklerne. Larm og stilhed blandedes med respekt og vantro. Kunne man tro på alle disse fortællinger? Flød byttet virkelig så rigeligt dernede sydpå? Stemningen skiftede umærkeligt. De gamle begyndte langsomt at tie og lænede sig ind over bordene med et forventningsfuldt glimt i øjet. Drak lidt mere øl og så i smug med et lidt indforstået smil på hinanden. Det var nu, det plejede at ske. Det var nu, trumfen skulle på bordet.

Den aftagende larm blev af en eller anden grund pludselig til total stilhed. Ganske naturligt rettede alle blikket mod deres høvding. Han så ud til ikke rigtigt at bemærke noget, men var fuldt ud klar over, at han havde sine folk i sin hule hånd. Præcist nu og ikke hverken et minut før eller et minut efter skulle hans magt endnu en gang stå sin prøve. Uden et ord viklede han to

Det ene af de to Hobybægre, det såkaldte Priamos-bæger. Kunstneren har valgt sit motiv fra Iliaden, Homers store græske epos om grækernes krig mod trojanerne. "Forsiden", som ikke ses her, gengiver Priamos, medens man på den her viste side ser to sovende krigere. Højde 10,9 cm. Diameter 13,5 cm. Vægt 975,46 g. Over hovedet på den sovende kan man med besvær læse: *Chirisiphos epoi*, "Chirisiphos har lavet den". Nationalmuseet, København.

utroligt smukke sølvkar ud af et stykke klæde. Det var de to kar, som omkring 2000 år senere blev fundet i hans eller måske hans søns grav ved Hoby på Lolland. Et sus fulgt af en sagte mumlen løb gennem langhuset. I det øjeblik han hævede karrene op foran sig, kunne han i et kort anakronistisk øjeblik minde om en katolsk præst, som hæver kalken med Kristi legeme og blod frem mod sin menighed. Ildskæret slog smut i det blanke sølv og lueforgyldningerne og kastede et næsten magisk lys hen over hans ansigt og trængte dybt ind i hans øjne. Refleksen fra både sølv og øjne ramte tilhørerne som et piskesmæld. Det, de så begge steder, var magt, og magt var, hvad de ville have. Og høvdingen vidste, at hans position stod og faldt med hans evne til at dele denne magt ud – vekslet til medbestemmelse, til omsorg og

først og fremmest til gaver. Midlet var krig, egen eller andres. Og så begyndte høvdingen at fortælle.

Dette er en af mange mulige *fortællinger* om Hobybægrene. Jeg har vovet at genfortælle den ved at læse mellem linjerne hos den store romerske historiker Tacitus. Ham vil jeg vende tilbage til. Men det er ikke historien om Hobybægrene. Den eneste og sande historie kender kun høvdingen og hans nærmeste. Det, der interesserer mig, og som er emnet for denne lille bog, er i og for sig heller ikke, hvad høvdingen brugte sine bægre til. Hobybægrene er vel det fornemste eksempel, vi har på et romersk fund i Danmark, men det er langt fra det eneste. Tusindvis af større eller mindre fund er spredt ud over især den sydlige del af Danmark. Det, som er interessant, er, hvordan og hvorfor Hobybægrene havnede i hænderne på en lollik. Det samme gælder de øvrige mere ydmyge fund, som vi finder i andre stormænds grave. Hvad kan disse fund sige om Danmark før Danmark, om den periode fra ca. år 1 til år 300 e.Kr., som vi traditionelt kalder romersk jernalder og i øvrigt også om den efterfølgende urolige tid, den germanske jernalder? Fulgte der romersk kultur og tankegang med? Var det danske område ved at blive en del af Europa, og har disse kontakter påvirket os?

Svaret herpå ligger kun i ringe grad i danske jernaldergrave. Vi kan også kun fantasere os til, hvad Hobyhøvdingen fortalte. Og noget skriftligt har ingen danskere fra denne tid efterladt sig, bortset fra nogle få henkastede runer. Vi må mod syd, ned mod det store romerske imperium, hvis nordgrænse på dette tidspunkt har ligget måske helt fremme ved Elben – i alt fald i en kort periode. Vejen ender i Danmark, det viser fundene, men hvor begynder den ? Nuvel, alle veje fører til Rom, men alle veje fra Rom endte ikke i Danmark. Skal vi gå mod vest, direkte mod syd eller mod øst? Skal vi tage over Jylland og langs den frisiske kyst ned mod Rhinens munding? Eller vove livet ved at tage den direkte vej gennem de nordtyske skove og sumpe? Eller bør valget falde på det østeuropæiske flodsystem og ravvejen? Uanset

hvilken vej, vi vælger, begynder den ikke blot i Det romerske imperium. Den begynder også i historisk tid.

For det forholder sig nu engang sådan, at før Danmark fik en historie, havde verden en, og den var romersk. Og ved hjælp af bøgernes verden – og også den var den romerske – har vi det privilegium at kunne bevæge os ind i imperiet ad alle tre veje.

Romerne skrev meget. Alligevel er det kun relativt få samtidige romerske og græske kilder, som skildrer de kolde, ufrugtbare og ugæstfri egne, som lå nord for Romerriget. En nutidig historiker kan ikke aftvinge disse beretninger oplysninger nok til at skabe et sammenhængende billede af hverken et historisk forløb eller en dybere skildring af sociale og økonomiske forhold. Omkring Kristi fødsel var Danmark ikke en stat, men blot en del af et større område, som romerne ikke engang rigtigt kunne sætte navn på. Plinius den ældre (ca. 23 f.Kr.-til 79 e.Kr) hentyder til et Scatinavia, Pomponius Mela (1.årh.e.Kr.) kaldte det Codannovia, Claudios Ptolemaios, som skrev o. 150 e.Kr. identificerede det som Scandza, og senere mente Jordanes (6.årh.), at det hed Scandzia. Men taler de overhovedet om det samme? Og hvis de gjorde, hvem boede så egentlig der, og hvordan så de ud? Mela, som jeg dog ikke vil regne til de mest pålidelige antikke forfattere, dyrker den almindelige opfattelse af vore forfædre som store, vilde, krigeriske og ikke for kloge. Men jo længere han kommer væk fra de områder, som lå tæt op ad det romerske imperiums grænser, jo mere fantastiske bliver hans beskrivelser. Måske er det ikke svært at tro på, at Codannovia er en ø, som ligger i et vadehavsområde (Geografien 3,54), men kan vi virkelig fæste lid til, at nogle folk dér havde hestehove, og at andre har så store ører, at de kan slå dem om sig og derfor ikke behøver at bruge tøj? Troede den ellers så fornuftige Mela selv på det, og hvis ikke, hvorfor skriver han det så? Vil han blot underholde og dermed fastholde sin læser? Og hvad er i givet fald mere fængende end gamle sagn og ammestuehistorier?

Lidt uretfærdigt over for Mela har jeg brugt ham til at påpege et generelt problem, som Mela da i øvrigt også diskuterer selv,

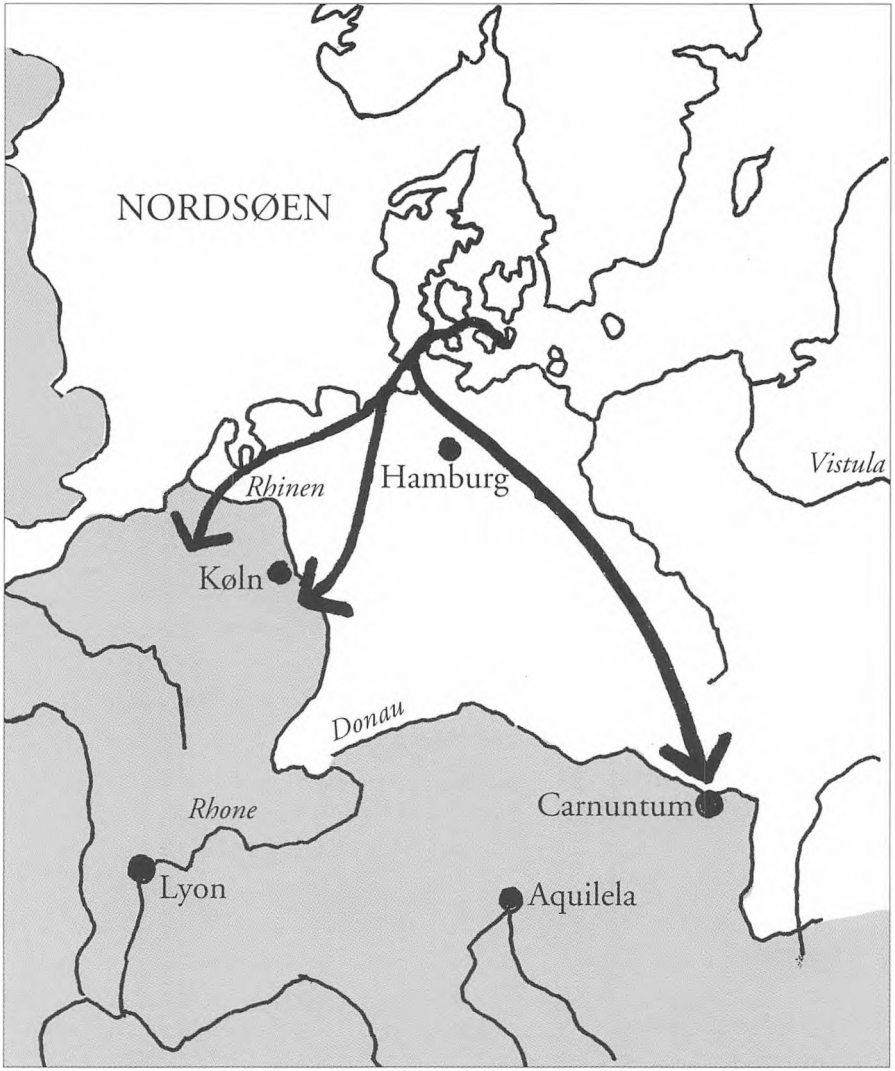

De tre pile viser de tre veje, som ville være oplagte at tage, hvis man ville mod syd fra det skandinaviske område.

således som normalt alle romerske historikere og geografer gør det. Det drejer sig om *fons*. Det var det latinske ord, vi brugte tidligere, dengang latin og videnskab var tæt forbundne. Det betyder ganske enkelt en *kilde*: vand, som springer op af jorden og giver liv og friskhed til natur og mennesker. På det symbolske plan giver en kilde liv til fortiden, bringer den i bevægelse og gør den med historikerens hjælp til viden og sammenhæng. Men en kilde kan være forurenet, og både Mela og den nutidige historiker må derfor gøre det samme vanskelige arbejde: i grundtrækket består det i at samle og vurdere kilderne. Derefter i at vælge de forurenede fra og i at prioritere resten. Ikke al fortid kan gøres til historie. Et ubestemmeligt sted må vi trække en grænse, og en forfatter som Mela ligger meget tæt på denne grænse, og det gælder i princippet alle de antikke forfattere, jeg vil citere. Kan vi overhovedet bruge sådanne forfattere, som ikke synes at kende grænsen mellem eventyr og historie?

Den danske historieforsknings nestor, Kristian Erslev, giver historikeren en ikke ubetydelig håndsrækning i denne sammenhæng. I sin afhandlig om Erik Plovpennings strid med Abel skriver han generelt om kilder til den ældste historie:

Kildens beretning kan være misvisende; kildens forfatter kan have lagt så meget til af sit eget, at hans beretning giver et helt urigtigt billede af begivenheden, men det tilkommer os at bevise eller sandsynliggøre, at det er så; ellers har vi ikke lov at forkaste kildens vidnesbyrd (HISTORISKE AFHANDLINGER I, S.184).

Men det er en svær proces. Ganske som det er blevet sagt om børn, fødes også en kilde med 100 muligheder, men opdragelse og kultur kan dræbe de 99. Som det voksne menneske i sit forsøg på at forstå sig selv, må også historikeren som historiker forsøge at forstå fortiden ved at genfinde og genoplive så mange af de tabte 99 muligheder, som lå i kilderne, da de blev skrevet. Han er tvunget til at forsøge at sprænge den mentale ramme, hans eget liv og egen kultur lægger om ham. Et menneske, som

ikke kan lide sig selv, kan blive dybt frustreret af at lede efter sine tabte muligheder. På samme måde skal en historiker holde fingrene fra et kildemateriale, han ikke kan lide, og under ingen omstændigheder skal han forsøge at formidle det til andre. Kun med positiv interesse og med sund kritik, naturligvis, kan man gøre sig håb om at forstå det "anderledes" og "de andre". Med Erslev må man aldrig forkaste et kildemateriale, før man er sikker på, at man har forstået det. Bevisbyrden er ikke kildens, men påhviler historikeren. Med andre ord: Melas beskrivelse af mennesker med hestehove, de såkaldte hippopoder, kan ikke bekræftes: Ingen andre kilder nævner dem, ingen gravfund kan opvise menneskelige skeletter med hestehove, og almindelig fornuft vil da også være en hårdnakket benægter. Historikeren må forkaste disse oplysninger eller finde en forklaring på, hvad Mela eventuelt kan have misforstået. Hans beskrivelse siger muligvis noget om, hvordan man i Romerriget *troede*, man levede deroppe. Og lige så vigtigt: Man kan ikke ud fra en vurdering af en sådan enkeltoplysning forkaste alt det andet, Mela skriver.

Som nævnt gælder dette ikke kun Mela, men hele den lange række af antikke forfattere, som i kortere eller længere beretninger har beskrevet den kultur, som de mødte eller havde hørt om deroppe mod nord. Den vil jeg naturligvis trække flittigt på i det følgende, men jeg vil i modsætning til, hvad man normalt ser, prioritere kilderne. Generelt vil jeg lægge særlig vægt på Caesars beskrivelser i hans *Gallerkrig*, som blev til i 50'erne f.Kr., og på den græske geograf Strabo, som i begyndelsen af det 1. årh. e.Kr. skrev sin ikke mindre end 17 bøger stærke *Geographiká*. Hovedhjørnestenen er dog efter min mening lagt af Cornelius Tacitus, hvis lille monografi om Germanien blev til i år 98 e.Kr. Med forsigtighed kan den måske kaldes den første kilde til Danmarks historie før Danmark. Hvor disse forfattere er enige, og hvor deres skildringer ydermere kan støttes af det arkæologiske materiale, vil de danne grundlaget. Men det er ikke nok. I givet fald kunne jeg lige så godt aftrykke en række passende steder fra de nævnte forfattere. Går vi fra historie*forskning* til historie*skriv-*

ning, letter vi på låget til Pandoras æske. I al ægte historie ligger eventyret og fortællingen gemt. Find den selv, om du kan, og træk selv grænsen, om du kan. Det er lige præcist det, som gør historie så spændende.

Romerne hverken kunne eller ville trække denne grænse. For dem bragte sagnet og historierne sammenhæng mellem fortid og nutid og skabte identitet. Det var for dem vigtigere end en pseudovidenskabelig virkelighed, som i øvrigt ofte ville være ubehagelig. Og skulle noget folk have ret til at kaste guddommelig glans over sin fortid, så er det romerne, kunne den romerske historiker Livius skrive i forordet til sin Romshistorie, forfattet under kejser Augustus. Og sådan så man med sikkerhed også på det i det samtidige Danmark. Naturligvis var det et eventyr, når høvdingen i Hoby viste sine fantastiske romerske sølvkar frem, og hvilken fortælling er ikke fulgt med? Som sagt kan denne fortælling kun genfortælles set fra syd, og kun hvis læseren accepterer, at vi bevæger os i Historiens grænseområde mellem videnskab, følelser og fantasi.

FORHISTORIEN

Mange romere havde ikke behøvet at rulle en bogrulle ud for at læse om germanerne. De kendte dem udmærket og absolut ikke for det gode. I det såkaldte *Barbaricum* boede de germanske stammer, og dem havde romerne allerede stiftet bekendtskab med, da de under navn af kimbrere og teutonere var draget hærgende ned gennem Europa blot for at blive tilintetgjort i det store slag ved Aquae Sextiae, det nuværende Aix-en-Provence. Året var 102 f.Kr. Æren for at have frelst romerne fra de vilde horder fik Gaius Marius (ca.158-86 f.Kr). Han var ikke blot en kompetent feltherre og tidens ledende politiker, men også onkel til den Caesar, hvis handlinger en menneskealder senere skulle aktualisere det germanske problem igen. For selv om germanernes plyndringer var voldsomme, var det ikke blivende materielle spor, de satte sig, snarere psykiske. En ikke ubegrundet frygt for

et nyt angreb fra nord var fra da af en realitet i romersk politik. Denne respektfarvede frygt vidste først Caesar og senere en lang række romerske kejsere at udnytte politisk – til personlig magt og til plyndring. Caesar cementerede disse grundelementer, da han gennem sin erobring af Gallien bragte imperiet frem til Rhinen. Ikke blot bragte det Syd- og Nordeuropa i direkte kontakt. Hans erobringer lagde også kimen til en årtusind lang konfrontation hen over Rhinen.

Det var denne blanding af frygt, plyndringer og politik, som konstruerede romernes opfattelse af germanerne. Dette ikke ubegrundede fjendebillede blev til fulde bekræftet omkring 100 år efter Aix og ca. 50 år efter Caesar. I år 9 e.kr. fik germanerne deres hævn. Det var året, hvor den germanske høvding Arminius standsede den romerske aggression over Rhinen frem mod Elben. *Clades variana,* den romerske general Varus' katastrofale nederlag i Teutoburger Wald, omdannede Rhinen fra at være en trods alt fleksibel mental grænse til en fysisk. Fra at samle kom den til at dele. Som vi skal se, blev det dermed også året, hvor den første moderne grænse i Europa blev skabt. To vidt forskellige civilisationer kunne nu tilsyneladende defineres, og under alle omstændigheder blev et af de mest afgørende kulturelle skel i Europa lagt. Men hvad er det egentlig for kulturer, og hvad er det for skel, jeg taler om. Lad os springe omkring 100 år frem og se nærmere på nogle af aktørerne. Som nævnt ovenfor kan vi dele dem op i tre grupper: dem mod vest, dem i midten og dem mod øst. Vi er på vej mod vest.

Andet Kapitel

Vejen mod vest

Den 9. september år 116 e.Kr. har sikkert været en dag, som lignede de fleste andre sensommerdage. Kejser Trajan, en af de mest kompetente kejsere, Romerriget havde set siden Augustus, regerede (98 til 117 e.Kr.). Edward Gibbon beskriver i sit hovedværk om *Romerrigets Storhed og Fald* (1776) netop denne periode som den måske lykkeligste – ikke kun i Romerrigets historie, men i verdenshistorien. Hvis vi holder os til Romerriget, ikke helt med urette. Det er derfor i en relativ tryg atmosfære, vi befinder os. Steder er den hollandske marsk, ikke langt fra det moderne Franeker – midtvejs mellem Leeuwarden og Harlingen. En flok mennesker er samlet. De småskutter sig i den lidt kølige vestenvind, som bærer en snert af efterår i sig. Gargilius Secundus tripper lidt frem og tilbage for at holde varmen og for at undgå at få for meget mudder ind i sine sandaler og op mellem tæerne. Han har svært ved at skjule sin irritation over ikke at kunne få afsluttet den lidt besværlige handel. Heroppe på *terpen* var man trods alt også lidt mere udsat end nede på den flade marsk. Cesdius, som var centurion i den 30. legion *Vitrix*, den "sejrrige", og Mutus Admetus, centurion i den første legion *Minervia*, havde vendt ryggen mod vinden og stod og betragtede kvæget, som græssede neden for *terpen* på den endnu grønne marsk. Et par børn løb omkring på det flade område frem mod sommerdiget, som i alt fald i år havde været stærkt nok til at holde vandet ude. De søgte at holde sammen på kvæget. Også Lilus Duerretus, som var veteran, ville snart gerne videre. Det samme gjaldt Titus Cesdius og Tiberius Lieuus Erepus, begge menige soldater fra den 30. legion. To andre mænd, Numeri-

Hogebeintum hæver sig i dag ca. ni meter over den hollandske marsk. Som de mange *terper* fremstår i dag er de typiske ved deres landsbyagtige bebyggelse med en kirke i centrum. Før den moderne inddæmning og kanalisering af marsken må man forestille sig, at de ved kraftig vestenvind og ved flod er fremstået som små øer. Det må derfor have været ret vanskeligt at bevæge sig rundt i området.

us Junnius og Gaius Seceduus, stod let foroverbøjede og fulgte koncentrerede med i den samtale, som udspandt sig mellem Gargilius Secundus og den sidste og mest centrale person i selskabet. Også de ville gerne se en afslutning på det lille møde, men af ganske andre grunde.

Hovedpersonen Stelus, var søn af Reperius og repræsentant for Lopeteus, som styrede en halv snes *terper* i området. Som han stod der i sin karakteristiske frisiske påklædning, havde de øvrige lidt svært ved at betragte ham som andet end endnu en besværlig frisisk bondeknold af de mange, som de havde mødt på deres rejse gennem geest-området ud mod Den Engelske Kanal og Nordsøen. Det var det evige problem med kontrakter-

ne. Stelus kunne ikke læse og havde i øvrigt problemer med at forstå den latinske tekst, som Gargilius netop gennemgik, og som Numerius og Seceduus, de to civilister, udlagde på frisisk. Alt var i orden, bedyrede de, han skulle blot sætte et mærke på den vokstavle, som Gargilius stod med i hånden. Et V for *venditor*. Efterhånden næsten indædt gentog de flere gange, at det betød *sælger*, og at dette lille V ville betyde, at den lille læderpose med sølvpenge, som Gargilius havde vist frem flere gange, ville skifte ejermand.

For en romer var dette en velkendt situation, om end omstændighederne var lidt atypiske: en *emptio-venditio* kaldte de det, *køb og salg*. Hvordan dette skulle gå til for at være retsgyldigt og bindende for de to parter, har Romerretten et langt kapitel om. Tusindvis af sådanne transaktioner fandt sted hver dag i hele det romerske imperium. En dagligdags begivenhed. Det, Gargilius stod med i hånden, ville vi kalde en købskontrakt. Den var naturligvis på latin, og her skulle stå, hvad man handlede med og prisen på det. Køber og sælger skulle kunne identificeres, og det hele skulle bevidnes og underskrives. Men det usædvanlige og noget vanskelige i situationen kom af, at vi ikke befinder os i det romerske imperium, men omkring 120 km nord for Rhinen, godt inde i *Barbaricum*. Så naturligvis kunne Stelus ikke latin, og da slet ikke nok til et kringlet retssprog – og nu skulle han vel passe på, at han ikke blev snydt? Endelig faldt underskriften, handlen var afsluttet, og romerne kunne omsider komme videre. Måske har de haft så travlt i det kølige vejr, at Gargilius i skyndingen har tabt kontrakten, som hurtigt er blevet trådt ned i den bløde *terp*. Omkring 1910 blev den fundet igen og står i dag som et af hovedstykkerne i den romerske samling på museet i Leeuwarden. Men ikke kun det. Vokstavlen er et af de meget få vidnesbyrd, vi har, om de økonomiske relationer mellem Romerriget og *Barbaricum*. Lad os derfor se nærmere på, hvad vi kan tvinge ud af den.

Vi kan først konstatere, at hele fire forskellige grupper af mennesker er samlet. Det kan vi udlede af deres navne og titler.

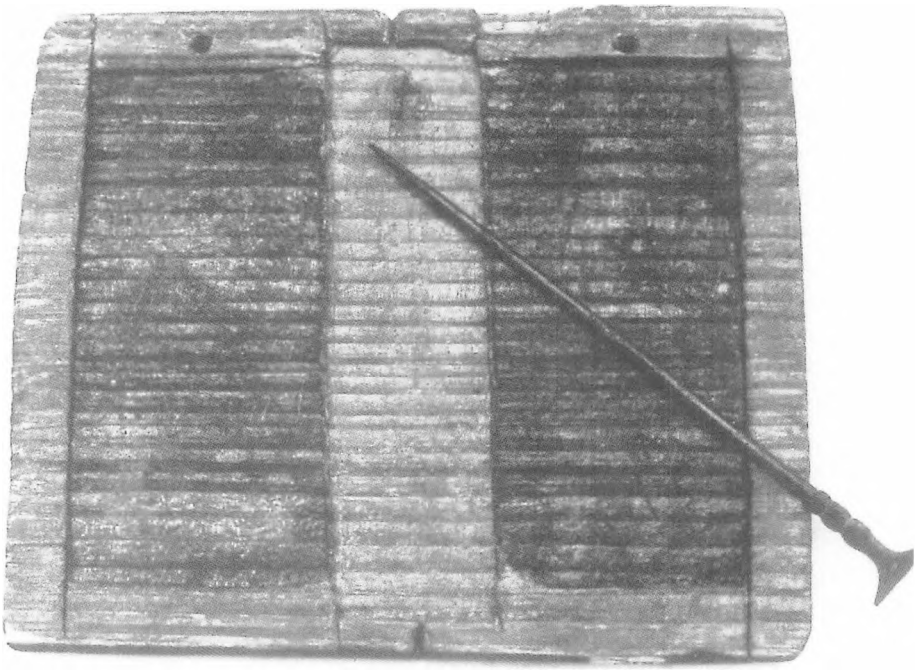

Gargilius' kontrakt, således som den er udstillet på museet i Leeuwarden. Oprindeligt har den været overtrukket med voks, som man så skrev i. Vokset er siden hen forsvundet, men skriveren har trykket griflen så hårdt ned i vokset, at bogstaverne er svagt indridsede i det underliggende træ. Dette faktum – sammenholdt med at skriften er i kursiv – gør det til absolut ekspertarbejde at læse sådanne tavler.

Har man to eller tre navne, afslører det, at man har romersk borgerret. Yderligere kan forskere, som er eksperter i onomastik, dvs. i "navnelære", fortælle os de pågældende personers etniske baggrund ved at se på deres efternavne. Navnet Lilus Duerretus afslører således tydeligvis en germaner med romersk borgerret. Kun én ægte germaner, er til stede i selskabet. Det er Stelus, som sikkert bebor *terpen*, men som står i et afhængighedsforhold til en lokal stormand eller høvding ved navn Lopeteus. I mangel af bedre kalder romerne hans ejendom for *vi(l)la*, en gængs beteg-

nelse for en større landejendom på latin. De øvrige otte er alle romerske borgere. Heraf er de fem alle knyttet til den , og alle optræder som vidner. De tre sidste, Gargilius selv, Numerius Iunnius og Gaius Seceduus er også romerske borgere, men alle civilister. Men af disse synes Gargilius Secundus, traditionelt romersk som hans navn er, at være den eneste, som ikke er germaner. Uanset hvad de ni mænd laver, er der altså tale om et kulturmøde mellem en germaner, der synes lige så germansk som en af Hobyhøvdingens folk, en romer og syv personer, som er romaniserede germanere. Samtidig er det et møde mellem militære personer og civile. Samlet repræsenterer de således temaet i denne bog. Mennesker fra nord og syd, romere og barbarer er i kontakt – og de slås ikke. De handler. Det, de umiddelbart koncentrerer sig om, er Romerretten.

Nu ville det være uhyre dristigt at forestille sig, at høvdingen i Hoby kendte noget til romersk ret. Men fundet af denne frisisk-romerske salgskontrakt viser, at det kunne han have gjort. De relativt primitive germanske retssystemer udsættes med disse fredelige kontakter for en begyndende påvirkning fra det veludviklede romerske retssystem, som på dette tidspunkt er 400-500 år gammelt. Da dette – sammen med kristendommen – er en af de væsentligste dele af den romerske kulturarv, som kommer til at danne grundlag for det fremvoksende Europa, er det vigtigt at ofre et par sider på historien om, hvorledes romersk ret bliver til Romerret, og om dens vej fra syd mod nord.

DEN ROMERSKE ARV I

Romerretten sprang ikke som Athene frem af Zeus' pande. Som den sædvaneret, den i princippet er, blev den langsomt til over en næsten tusindårig periode. I den form, vi kender den, blev den samlet og nedskrevet på kejser Justinians bud i 533 e.Kr. For at få orden på de mange tusinde retsregler samlede en kommission af retslærde først alle tidligere retsregler i de såkaldte

digesta, dvs. "i orden" eller "systematisk" efter emne. På dette grundlag udfærdigedes en samling af de fundamentale retsprincipper, *Institutiones*. En lærebog, kunne man kalde den. Endelig inkorporeredes kejser Theodosius II's lovgivning fra 438, *Codex Theodosianus*, og som det fjerde element helt ny retsregler fra Justinians egen tid, de såkaldte *Novellae*. Samlet fik værket fra det 16. årh. betegnelsen *Corpus Juris Civilis*, en titel, som klart angiver, hvad det er, nemlig en civil- eller privatret, dvs. i princippet kun retsregler, som angår de enkelte romeres private indbyrdes forhold. Det være sig f.eks køb og salg, arveret og forpagtning for blot at nævne nogle væsentlige dagligdags områder. Hertil knyttes procesretten. Der er ingen egentlig systematisk strafferet eller statsret, selv om visse principper af og til nævnes indirekte. Beundringen for denne lovsamling var så stor i Middelalderen, at man anså den for en art *ratio scripta*, en "nedskreven fornuft".

Romerrettens vej gennem den tidlige middelalder er ikke kun vanskelig at følge, men også meget omdiskuteret. Størst indflydelse fik den på den ret, som Kirken langsomt udviklede, den kanoniske ret, som dels var Kirkens eget interne retssystem, men også var gældende for dens læge medlemmer i åndelige spørgsmål. Men den indflydelse, Romerretten fik på de retssystemer, som de enkelte folkevandringsfolk udviklede i takt med, at de dannede mere eller mindre fasttømrede rigsdannelser, har også været betydelig. En forenklet Romerret blandedes med stammeretssystemerne, især f.eks longobardernes, og skabte dermed begrebet romersk vulgærret.

Den europæiske retsudvikling – og dermed senere også den danske – blev således udsat for en dobbelt påvirkning. Dels kom kanonisk ret naturligvis til at gælde for den katolske Kirke og dens medlemmer i Dan-

mark fra det 9. årh. og påvirkede ad denne vej langsomt dansk lovgivning. Dels blev den en del af Romerretten, som levede videre i vulgærretten og senere i det tyskromerske kejserriges lovgivning, den såkaldte kejserlov, også en inspirationskilde. Yderligere strømmede retsstuderende fra hele Europa, herunder Danmark, allerede fra det 11. årh. til de berømte retsskoler i Norditalien eller til Paris, hvor grundlaget simpelt hen var Romerret og kanonisk ret. Ret og magt hænger sammen, og det er måske nok værd at bemærke, at bæreren af denne arv i det store og hele var gejstligheden. Kirken og dens mænd besad denne viden og disse færdigheder, som naturligvis forudsatte, at man kunne forstå og skrive latin. I vid udstrækning var det også dem, som dengang skrev Danmarks historie – i dag vore kilder. Et samarbejde med denne kirke begyndte at blive mere og mere oplagt.

Med lov skal land bygges, således indledes *Jyske lov* fra 1241 – på dansk. At forfølge de enkelte romerretlige elementer her og i senere dansk lovgivning er specialistarbejde. Afgørende er måske det overordnede romerske princip, at et velordnet samfund, en stat, ikke kan eksistere uden et retssystem, som respekteres af og respekterer alle de involverede parter. Begrebet en retsstat eller et retssamfund blev født i Rom. De udtrykte det selv på latin: "*ubi societas, ibi ius,* 'hvor der er et samfund, dér er ret?'". Et samfund kan ikke tænkes uden et retssystem, hvilket giver nøjagtigt den samme grundtanke som indledningen til *Jyske Lov*. Alt dette begyndte, da Stelus solgte en okse til Gargilius.

MØDET PÅ TERPEN

Lad os vende tilbage til *terpen*. Ingen kan naturligvis vide præcist, hvorfor denne kontrakt blev tabt netop ved Franeker. Men vi ved, at det, Gargilius købte, var en *bos*, en okse. Men hvem var manden med pengene, denne Gargilius Secundus, og hvorfor ser vi mænd omkring ham, som klart har tilknytning til den romerske hær? Og et måske endnu mere presserende spørgsmål: hvorfor var det nødvendigt at rejse flere hundrede kilometer ud i det barske Germanien for at købe en okse?

Gargilius Secundus repræsenterede det civile bindeled mellem det romerske folk, den romerske hær og den lokale befolkning. Han var *conductor*, som romerne kaldte det. Det romerske folk eller "staten" havde ingen stab af civile administratorer, som tog sig af forvaltningen af den offentlige økonomi som f.eks indkrævning af skatter, offentligt byggeri eller leveringer til det offentlige. På alle disse væsentlige områder udbød provinsens øverste civile embedsmand, *procurator*, opgaver i licitation hvert femte år. Alle romerske borgere kunne så byde på de foreslåede kontrakter. Altså en slags privatisering, som betød, at romerne ikke behøvede at udvikle et bureaukrati med fast ansat personale. Marcus Pompeiius Potens, hvis kollega vi skal møde om et øjeblik, kunne f.eks byde på opkrævningen af told ved Rhinen. Hvis han bød højest, fik han kontrakten, og det må han have gjort, således som vi ved fra en indskrift, som i dag står på museet i Bonn. Og Quintus Valerius Secundus havde taget en kontrakt på levering af fisk, dvs. han havde givet laveste bud, hvilket fremgår af en anden indskrift, som omkring århundredskiftet blev fundet ved Beetgum kun få kilometer fra Franeker, og som i dag kan beses på museet i Leeuwarden (Corpus inscriptionum latinarum (CIL) bd. XIII, nr. 8830). Også han leverede fødevarer til hæren. Og de var ikke de eneste. Der har været en livlig trafik ud over Romerrigets grænser, som har bragt romere og germanere i fredelig kontakt.

Mod at stille sikkerhed i fast ejendom havde Gargilius fået udbetalt det aftalte beløb, for hvilket han nu skulle levere et nøje

Indskriften fra Beetgum. Billedet er taget på museet i Leeuwarden - med et vist besvær. Ikke uden vanskeligheder kan man på latin læse: Deae Hludanae/conductores/piscatus mancip[e]/Q Valerio Secu/ndo v s l m. Det betyder lidt frit oversat: forpagtere af fiskeri (conductores piscatus)under Quintus Valerius Secundus' ledelse(mancipe) [satte denne sten] til gudinden Hludana og indfriede dermed med glæde deres løfte efter [gudindens]fortjeneste.

fastlagt antal okser af en nøje beskrevet kvalitet. Sin fortjeneste havde han kalkuleret ved at forudsætte, at han var i stand til at gå under den pris, han havde budt, og dermed det beløb, han havde fået. Og dette system kunne nok trække en handel ud og vel også give en del nervøsitet. Gargilius skulle tænke på sin profit og oksernes velbefindende og den lange vej hjem. For Stelus, for hvem frygten for overfald og det uberegnelige hav var en uadskillelig del af livet, kom yderligere nervøsiteten over de romerske sølvmønter til.

De to øvrige civilister i selskabet og veteranen har sikkert hørt til Gargilius' stab af medarbejdere. Det fremgår af deres navne, at de er romaniserede germanere. De har dels haft stedkendskab, dels har de kunnet sproget. Men jeg er ovebevist om, at de også havde andre interesser. For hvad skulle friserne bruge alle disse romerske sølvmønter til? Kunne de udnytte germanernes utilpashed ved at besidde mønter? Hvad var mere oplagt end at lade romerske handelsvarer følge med? Kunne det mon ikke friste en frisisk bonde at se en rulle eksotisk stof, eller hvad med en lille bronzestatuette forestillende Mars eller Merkur, måske endog kejserens *genius*? Og kunne et par flotte tallerkener eller krus af rød *terra sigillata* ikke pynte lidt op på bordet på den spartanske *terp?* For ikke at tale om de utrolig smukke, turkisfarvede rhinske glas? *Terra sigillata*'en var ikke blot populær. Dette bordservice, som vi ville kalde det, er også en meget vigtig kilde til handel og økonomi. At disse ting har kunnet virke fristende, ved vi, for hele området fra Rhinen langs den frisiske kyst helt op til Elben kan opvise hundredvis af fund af denne type. Det vil jeg vende tilbage til nedenfor.

Konturerne af en handelsvej fra Romerriget op mod det danske område tager form: levende kød mod romerske luksusvarer? Primær produktion mod sekundær? Virkelige værdier mod tant og fjas? Hvad foregår egentlig? Situationen kan minde om de "pyramidespil", som har været i gang på lokalt plan rundt omkring i Europa de senere år, og som på statsligt plan næsten bragte Albanien til opløsning. Grundideen synes at være at lok-

ke nogle til at aflevere værdier med løfte om at få endnu flere tilbage. Men det kan alle naturligvis ikke få, så hvem skal ende med sorteper? Eller omvendt, hvem er klog eller fræk nok til at trække sig ud inden pyramiden synker i grus – med gevinsten intakt? Gargilius eller Stelus? Romerne eller de andre? Er det mon endog allerede nu et spil mellem Norden og Syden? Er det vi oplever her i den frisiske marsk i virkeligheden blot første akt i det gigantiske spil om Europas ressourcer, som stadig er godt i gang? Svaret på disse spørgsmål, må læseren selv overveje. Uden at gå for vidt, er der i situationen gode grunde til at gætte på, at Numerius Iunnius og Caius Seceduus er handelsfolk, som ikke blot rent fysisk nyder godt af den beskyttelse, Gargilius og den romerske hær giver, men også er i stand til at drage fordel af den pludselige pengerigelighed, salget af okserne må have kastet af sig.

Man må forestille sig, at Gargilius efterhånden har samlet sig en større hjord, som skal drives og/eller sejles over flere hundrede kilometer. Kontrol og beskyttelse leveres af hæren, repræsenteret af to centurioner, dvs. erfarne befalingsmænd fra geleddet. De stod normalt for en centurie, dvs. for et kompagni eller afdeling på 100 mand – dog ofte lidt mindre. En slags oberster, avanceret fra geleddet. Praktiske kompetente folk. Rare at have ved hånden, når der var optræk til ballade. De menige soldater, vi møder, har været deres folk. Hvor mange, kan vi ikke vide, men jeg gætter på en del. Helt ufarligt var det ikke, som vi skal se, at bevæge sig ud over imperiets grænser.

Disse centurioner og deres menige kom fra to forskellige legioner. Cesdius, som tilsyneladende har sin søn med, kommer fra *legio XXX Ulpia Vitrix*, som blev oprettet af Kejser Marcus Ulpius Trajanus, og som lå i lejr ved Xanten. Mutus Admetus kom fra *Legio I Minervia*, som lå i Bonn godt 100 km syd for Xanten. Rhinen forbandt disse to lejre, og det er måske derfor, de to centurioner er gået i samarbejde. Det er ikke usandsynligt, at Gargilius selv er kommet fra det antikke Köln, hvor provinskassen lå, og hvor kontrakterne sikkert er blevet udbudt. Han

har således kunnet benytte Rhinen som sin udfaldsvej til kvæg og rigdom. Allerede Drusus, Augustus' stedsøn og broder til den senere kejser Tiberius, havde forbundet Rhinen, floden Isschel og Zuidersøen med en kanal, *fossa Drusiana*. Den stod færdig midt i 1. århundrede e.Kr., men led stor skade under de voldsomme kampe i området i år 69. Skal vi følge Gargilius, hans eskorte af soldater og handelsfolk hjem, vil jeg gætte på, at de har søgt mod nærmeste vandvej så hurtigt som muligt. Det var der en god grund til: Transportomkostningerne var langt mindre over vand og på floder end over land. Mere sikker var den også. En god gammel tradition åbenbart. For ikke mange år siden kunne man stadig iagttage de fladbundede flodpramme på kanalerne i det frisiske område – fyldt op med kvæg.

Dette eller et lignende system ville bringe Gargilius rimelig sikkert ned til Rhinen, hvor han kunne sejle videre i ly af den romerske Rhinflåde og i ly af den lange række af romerske kasteller, som lå langs Rhinen helt fra dens udmunding i Den Engelske Kanal og ned til Mainz. Men så langt skulle han næppe. De to legioner, som han skulle forsyne, lå – som nævnt – ved Xanten og ved Bonn. Det krævede en del omlastninger, for ingen flodskipper ville sejle så langt for blot at sejle sine pramme tomme tilbage.

Første etape er sikkert gået dertil, hvor Drusus' kanal løb ud i Rhinen, ved Castra Herculis, som det hed i antikken. Her kunne man – om end ikke uden besvær – komme ind i Det romerske imperium. I tidlig middelalder fik den vigtigste lokalitet i dette område navnet Dorestad: Det var en stor og meget kristen by, ikke blot velbesøgt af Hobyhøvdingens danske efterfølgere, vikingerne, men også udgangspunktet for en anden afgørende kulturel påvirkning fra syd mod nord. Lad os kort se på et andet stykke arvegods.

Dermed lod kejseren dem fare. De havde ingen følgesvend, som kunne give dem en håndsrækning, eftersom der ingen var af abbedens tyende, der frivilligt ville rejse med dem, og han ville ikke nøde nogen dertil mod deres vilje. Selv [kong] *Harald, til hvem de havde været anbefalede, var endnu rå og ny i troen og forstod ikke, hvorledes man burde behandle præster. Ej heller hans folk, som dengang var nyomvendte og ganske anderledes opdragne, brød sig stort om dem.*

Så begyndte de da denne rejse med møje og besvær og kom til Köln. Dér havde dengang hans højærværdighed Ærkebiskop Hadebold sit sæde. Han mærkede nok, hvad de trængte til, og gav dem et ypperligt fartøj ... Ved Dor(e)stad steg de i land og gennem frisernes egne kom de til Danmark.

Således fortæller Rimbert i *Ansgars Levned*, kap.7, her i P. A. Fengers oversættelse. Politik og religion fulgtes ad i skikkelse af kong Harald og Ansgar, Nordens apostel. Begge bar de en lidt forsinket romersk kulturarv med sig: Det tysk-romerske ledelsesideal, det feudale system, og sammen med det – som fod i hose – kristendommen. De passede fint sammen, for de havde – alle – deres rødder i det romerske imperium. Og hvordan kom man til Danmark ca. 700 efter Gargilius? Naturligt nok ad den ældgamle handelsvej gennem Frisland. Nu gik den til Haralds nyslåede len "hinsides Elben" og videre. Og hvad kom det så til at betyde?

Peterskirkens kuppel hviler tungt over Rom. Når man lidt imponeret og en smule beklemt har vandret den lange vej fra hovedindgangen op til højalteret, kan man oppe i kuplen, på dens inderside, læse et af kristendommens mest centrale bibelcitater:

Du er Peter og på denne klippe vil jeg bygge min kirke, og jeg vil give dig himmerigs nøgler.

Det skrev evangelisten Matthæus i kap.16,18 og han fortsatte:

... og hvad du binder på jorden, det skal være bundet i himlen, og hvad du løser på jorden, det skal være løst i himlen.

Med dette som udgangspunkt, senere kaldt "nøglemagten", begyndte de kristne i det romeske imperium at bygge en kirke oven på kristendommen. De første kristne var ikke populære. Med deres krav om, at kristendommen var den eneste sande tro, og at der kun var een Gud, stødte de an mod de traditionelt tolerante romere og deres multireligiøse grundholdning. Også forholdet til den udøvende magt, især kejserens, blev anstrengt og endte i en række hårde forfølgelser, som blev indledt for alvor allerede i 2. årh. e. Kr. Men med Konstantin sejrede kristendommen. Ganske vist var den stadig en minoritetsreligion, men med Milanoediktet eller det såkaldte toleranceedikt i 313 opnåede de kristne religionsfrihed. Ingen formel hindring stod dermed de kristne i vejen, og kirkens magt blev langsomt bygget op.

Den administrative struktur, de kristne valgte, blev naturligt nok en kalkering af den verdslige romerske. Det økonomiske grundlag blev lagt af kejser Konstantin, da han accepterede Kirken som det Romerretten kaldte en juridisk person. Dette betød, at kirken som *institution* kunne modtage gaver og arv. Det retlige grundlag skabte Kirken selv. Under stærk påvirkning fra Romerretten og med tilføjelser fra de kirkelige synoder udvikledes langsomt kanonisk ret eller kirkeretten, som

skulle blive gældende ret ikke blot for de gejstlige, men også for læge kristne på en lang række åndelige områder. Da kejser Theodosius i 391 forbød alle hedenske religioner, blev kristendommen officielt enerådende og konturerne af en parastat, en stat i staten, begyndte at vokse frem.

Dybest set var kristendommen ikke noget romersk fænomen. Den kom fra Østen sammen med mange andre mysteriereligioner, som tilbød en frelse, en etik og et liv efter døden. Snarere voksede den frem på ryggen af Romerriget, og dens sejr var også medvirkende til at skabe et skel og en overgang mellem den skrantende, krisefyldte og pressede antikke verden og den undergang, de kristne forventede. Men apokalypsen udeblev, og hvad skulle man så gøre? Skulle Kirken som institution tage over? Skulle man tage sit udgangspunkt i Bibelen og stå fast på, at Gud havde udleveret himlens nøgler til Kirken repræsenteret af apostlen Peter og dermed til hans efterfølgere i den såkaldte apostoliske succession? Hvilke af de to regimer, *regnum* (kejseren, det verdslige) eller *sacerdotium* (paven) skulle være ledende? Eller kunne man forestille sig, at de to forskellige, men ensartede hierarkiske strukturer kunne lægges ind over hinanden, at Kirke og stat kunne blive eet? Det sidste var absolut ikke utænkeligt. I antikken var religion og politik uadskillelige, og det blev de også i middelalderen – uanset at de kristne ingenlunde var enige hverken politisk eller religiøst. kristendommen gled derfor om end ikke ubesværet, så dog ind i det romerske kejserdømme. Kristendommen blev den ny tids fundament. Imperium Romanum skulle blive til Imperium Romanum Christianum, men ikke uden sværdslag.

En central figur i den grundholdning, som de kristne langsomt udviklede på disse centrale områder, var Augustin (353-430). Især hans værk *De civitate dei,*

"Om Guds(by)stat": Kan den verdslige stat sikre fred og retfærdighed, legitimeredes den, mente Augustin, og burde følgelig adlydes. Hvis ikke konge eller kejser var "retfærdig", en *rex justus,* var befolkningerne fritaget for denne lydighedspligt. Dette synspunkt kunne naturligvis få ethvert samfund til at skride sammen, og det skulle senere blive et centralt punkt i striden mellem kejser/konge og pave, den såkaldte investiturstrid. Ekskommunikationen, det vil sige Kirkens udelukkelse af en person fra det kirkelige fællesskab og sakramenterne begrundet i "nøglemagten", skulle blive et formidabelt våben i denne kamp. En medvirkende faktor hertil var også, at Augustin med den store autoritet, han allerede opnåede i sin egen livstid, gik ind for, at Gudsriget naturligvis måtte være overordnet de jordiske riger, og at Kirken repræsenterede dette Gudsrige på jorden. Augustin underkastede derfor det samtidige *hedenske* romerske imperium en sønderlemmende kritik.

Denne problematik kendte Gargilius ikke, og der skulle gå endnu henved hundrede år, inden kristendommen blev synlig mod nord, og de første germanere kom i kontakt med kristne. Til Danmark kom kristendommen med omkring 800 års forskydning. Den kunne naturligvis først blive aktuel, efter at Danmark i det 9. årh. var begyndt at blive kristent, og efter at kongemagten havde slået rod i det 12. årh. I ikke ringe grad er denne del af den romerske arv en forudsætning for det danske politiske system og dannelsen af Danmark som stat. Men på dette, som på så mange andre områder var Det tysk-romerske kejserrige – den store nabo mod syd – formidleren. Denne verden åbnede Danmark for kristendommen. Og det var ikke kun en ny religiøs verden, den skulle også vise sig at blive meget jordisk. Kirken skulle komme til at eje en stor del af Danmark. Tæt

sammenvævet med dette repræsenterede den også et nyt politisk system. Harald og Ansgar – fortæller Rimbert – blev ganske gode venner. Dog ikke nær så gode som Valdemar og Absalon, men på samme grundlag. Hvis man fastholder, at de spæde handelskontakter i den hollanske marsk repræsenterede Sydens første forsøg på at udnytte Norden, kan man hævde, at 2.akt i det europæiske pyramidespil begyndte på en rejse ad vejen mod vest. Spillet er nu blevet betydeligt mere raffineret.

IND I ROMERRIGET

Fra lokaliteten Castra Herculis sejlede Gargilius videre op mod Carvium, som lå der, hvor Rhinen og Waal løb sammen. Her ville der opstå vanskeligheder, vidste Gargilius – og det selv om han havde et detachement romerske tropper i ryggen. Foran ham lå alle rejsendes større eller mindre rædsel: tolden. Den tryghed, Gargilius umiddelbart havde følt ved at se Castra Herculis' mure dukke op i horisonten, forsvandt nu, da han sejlede ned mod toldstationen. Tilsyneladende herskede der rent kaos. Her ved Carvium var området omkring toldstationen og den store Jupiter-søjle omdannet til en markedsplads. Et mindre antal politisoldater, de såkaldte *beneficiarii*, garanterede mod de værste tumulter, især når de romerske skatteopkrævere optimistisk forsøgte at indkræve den 1% omsætningsafgift, *centesima rerum venalium*, som lå på al handel. Sådanne markedspladser lå med en regelmæssig afstand langs hele imperiets nordgrænse – også ved Rhinen. Her tillod romerne, at germanerne kom ind udefra for at sælge deres egne varer og købe romerske. Men Gargilius undgik markedet og lagde til lidt neden for toldstationen, ved *moles*, "molen", den som havde givet denne forlægning dens fulde navn, Carvium ad Molem. Og netop her, hvor også Waal og Rhinen løb sammen, lå også et marked.

Normalt skulle man af med 5% af varens værdi i told,

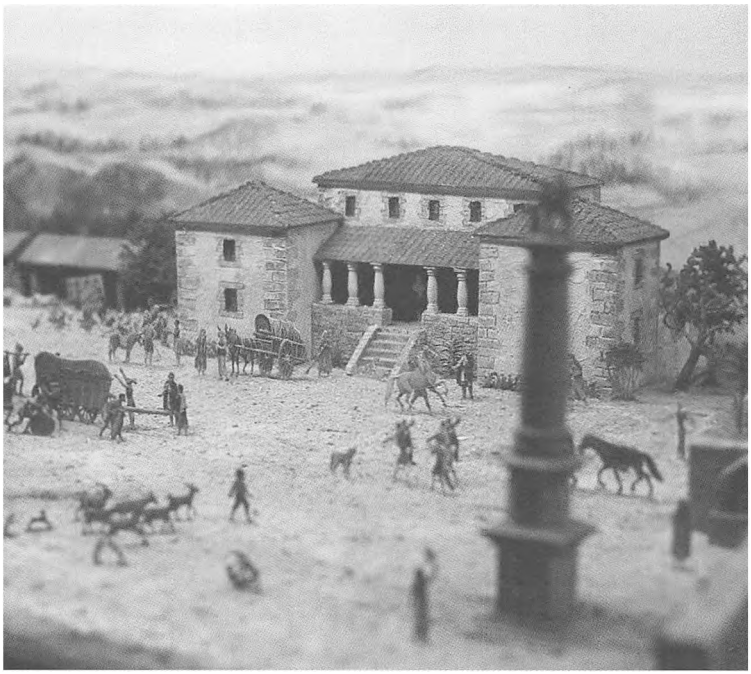

På det arkæologiske museum i Bonn har tyske forskere ved hjælp af dette lille tableau forsøgt at anskueliggøre, hvorledes der så ud ved grænseovergangene mellem imperiet og *Barbaricum*. Området, som opfattes som ekstraterritorialt er omgivet af en mur. Bemærk Jupitersøjlen i højre side af billedet. Bygningen i midten kan være enten en toldstation eller kvarter for de romerske politisoldater, de såkaldte *beneficiarii*.

opkrævet af toldforpagtere, kolleger til den Pompeius Potens, som jeg omtalte ovenfor. Og hvilken værdi havde en given vare? Det kunne man skændes længe om i tolden. Gargilius stod dog på papiret stærkt. Mon ikke han var et kendt ansigt i tolden, og mon ikke man var fuldt klar over, at det kvæg, han havde med, var til hæren og dermed toldfrit? *Immune ex ratione*, var løsenet. Det betød "toldfrit (indført)" og stod i spejlskrift på det brændejern, som alle okser skulle mærkes med. Oksernes smertensbrøl, når det glødende jern blev sat mod deres hud, har været en sød lyd i Gargilius' ører. Men kunne man nu være sikker på, at

alle dyrene var til hæren? Og havde han andet med? Alt blev gennemgået. Man gik ikke af vejen for kropsvisitering. Den dag var der et problem. Da toldbetjentene havde sammenlignet tallene fra købskontrakterne med antallet af dyr, manglede der ingen, hvad ellers ofte var tilfældet. Sygdom og uheld kunne nemt koste et par okser under transporten. Problemet var, at der var en okse for meget!

Gargilius påstod, at han måtte have tabt en af købskontrakterne, men ingen fæstede lid til så tynd en forklaring. Gargilius måtte af med 5% af oksens værdi, som med vanlig overdrivelse og under voldsomme protester fra Gargilius' side blev sat til 200 denarer. Told, i alt 10 denarer, at erlægge på stedet. Det var mange penge. Ret præcist det samme, som en vingårdsarbejder kunne tjene på 10 dage i Palæstina på Kristi tid.

Et par dage senere kunne Gargilius fortsætte op ad Rhinen. Noget besværligt. Sine steder måtte prammene trækkes op mod strømmen. Det skete ved at fæstne et reb til hver pram. Rebet blev derefter kastet ind på bredden, hvor det blev bundet fast til stude eller grebet af pramdragere, som trak de flade både fremad. Det tog tid. Der kan derfor næppe herske tvivl om, at Gargilius efter måske mere end en måneds rejsen omkring i marsken med udelt glæde har set civilisationen konkretisere sig i form af en rigtig romersk by: Colonia Ulpia Traiana. Senere fik den navnet Ad Sanctos, fordi to martyrer blev begravet der. I dag hedder den Xanten.

Denne koloni, grundlagt af Kejser Trajan, således som navnet siger, kan vi andre også besøge. Tyske arkæologer har genopbygget den antikke by. Ikke kun de imposante mure med byporte, men også store dele af dens indre. F.eks byens amfiteater, som Gargilius måske ville have besøgt, hvis det var en af de dage, hvor der var dyrekampe på programmet. Men med sikkerhed ville han have indlogeret sig på byens hotel, dets *mansio*, hvor der både var god mad, et godt værelse med en rigtig seng – og piger. Og om ikke før så næste dag ville han aflægge templet et besøg for at ofre som tak for, at han – med gudens hjælp selvsagt

Flodsejlads, her gengivet på et gravrelief fra museet i Trier. Det har været hårdt arbejde at trække sådanne både op ad floden. Gargilius kan have benyttet skibe af denne type, som iøvrigt passer ganske godt på den beskrivelse som Tacitus (se s.123) giver af de pramlignende både som germanerne benyttede i marsklandet.

– ikke kun selv var kommet frelst tilbage, men også hans last af okser. Næste dag kunne han levere, hvad han havde lovet: et parti okser. Han skulle blot lidt længere ned ad floden, til det moderne Birten, hvor selve legionslejren lå. Mon ikke okserne – endelig sluppet fra borde og uvidende om den grumme skæbne, de gik i møde – har tumlet sig sorgløst på de marker, som hørte til lejren, og som lå helt op til byen?

Selve Kolonien, Xanten, skyldte denne legionslejr sin eksistens. Her slog veteranerne sig ned, og her boede romerske administratorer og folk, som på den ene eller anden måde havde deres udkomme ved at tilfredsstille legionærernes behov. Sådan var – som vi skal se – næsten alle større byer langs Rhinen og i øvrigt også langs Donau blevet til. Set fra Danmark var Xanten

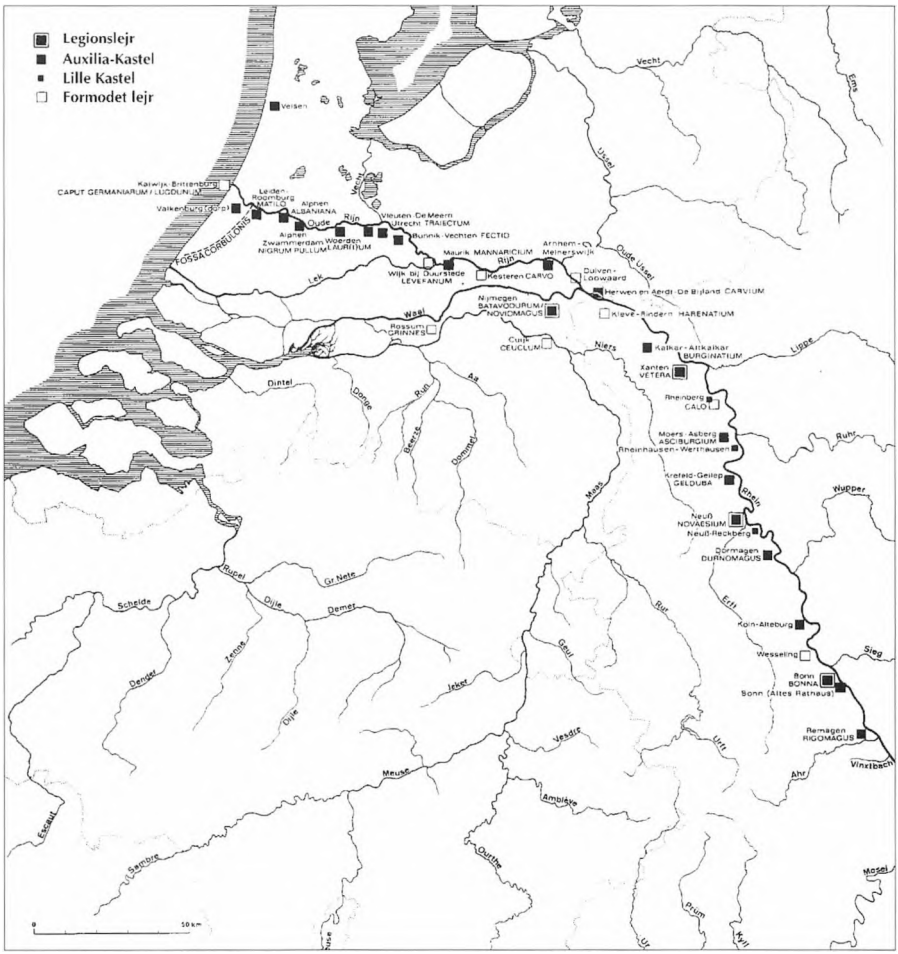

Kort over imperiets grænse(*limes*) mod nord – i det store og hele den strækning, som følger Rhinen. Man bemærker, hvor tæt de enkelte forlægninger ligger.

den nærmeste rigtige romerske by. Et selvstyrende samfund med byråd, folkeforsamling og embedsmænd. Egentlig en kopi af det system, romerne kendte fra sig selv, fra Rom. Her og i de andre romerske byer – som f.eks i Köln – kunne germanerne med undren studere et politisk system, som var ganske anderledes end deres eget, og som dog alligevel med tiden skulle blive deres.

For også på dette område er der tale om en romersk arv, om en kronologisk forskudt påvirkning fra syd mod nord. Som ovenfor, hvor det drejede sig om ret og om kristendom, er det nok værd at forlade Gargilius og legionslejren et kort øjeblik for at se nærmere på dette perspektiv. Også her lægges sten i fundamentet for det, der senere skulle blive Danmark.

DEN ROMERSKE ARV III

Begrebet stat er latin, *status*, og betyder egentlig blot en "tilstand". Den moderne betydning af ordet er første gang brugt af Machiavelli i hans i øvrigt meget romersk inspirerede bog om den perfekte statsleder, *Fyrsten*, fra 1513. Men betegnende er det alligevel, at næsten hele den politiske terminologi og den referenceramme, vi benytter, når vi diskuterer samfundsledelse, er græsk eller latinsk. Den er opstået både på teoretisk plan gennem værker skrevet af store antikke tænkere som Platon, Aristoteles og Cicero, men sandelig også på praktisk plan gennem århundreders græske og romerske forsøg på at skabe et ideelt samfund. Det dybere indhold i mulige styreformer som demokrati, republik (*res publica*), monarki, aristokrati, oligarki, diktatur og tyranni blev ikke blot lagt i antikken, men også afprøvet.

Resultatet af disse afprøvninger blev det romerske kejserdømme. Caesar eksperimenterede med det, Augustus grundlagde det og fik det til at fungere. Konstantin gav det den form og det indhold, som først den tidlige middelalders monarker efterlignede, senere alle. Caesar (udtales *kaisar*) Augustus kaldte de efterfølgende romerske kejsere sig og gav dermed navn til den institution, hvis dybe væsen er beherskelse af den suveræne, ubegrænsede og derfor ukontrollerede magt over folket. Gennem anerkendelse af kristendommen og sin dåb på dødslejet kædede Konstantin den religiøse og

den verdslige dimension sammen i et *Imperium Romanum Christianum* i år 337, et afgørende årstal, som kan tillægges samme symbolværdi og vigtighed som år 9, da Arminius bremsede romerne i Teutoburgerwald. Men herom senere. Den kristne kejser var hævet over lovene, ja skabte dem, naturligvis i overensstemmelse med Guds vilje. *Princeps e legibus solutus est,* kan vi læse i Romerretten (Digesterne 1.3.31.), "kejseren er løst fra eller hævet over loven". Og ikke kun det: *quod principi placuit legis vigorem habet,(* Inst.1.2.6.), "hvad har behaget kejseren (eller hvad han har besluttet) har kraft af lov". Retten definerer den absolutte magt. Absolutismen (fra latin, *absolvere,* dvs. "løst fra eller hævet over loven") fandt sin specielle europæiske kristne variant i 4. og 5. årh. og måtte naturligt give strid med kirken. Da kejser Karl den Store kronede sig selv i kristenhedens højborg, Peterskirken i Rom, juledag år 800, trådte den for alvor ind i Europa som herskerideologi og som problem, båret gennem 400 år af romersk praksis, latinsk terminologi og af romersk ret. Med den stærke centralmagt er brikkerne til 3. akt af det europæiske pyramidespil ved at falde på plads. Det var på dette tidspunkt, at kong Harald besluttede sig til at være med.

DEN ROMERSKE HÆR

Der er ingen tvivl om, at den romerske hær og dens massive tilstedeværelse ved Rhinen i en periode på lidt over 400 år er den væsentligste enkeltårsag til kontakten mellem syd og nord – i krig som i fred. Jeg har brugt Gargilius' fredelige aktiviteter som eksempel. Men hvilket omfang kan denne del af handelen have haft? Hvilke behov havde en romersk legion egentlig? Hvori bestod det, som en tysk antikhistoriker har kaldt magtens råstof: Føde til legionerne? Men lad os først se nærmere på selve den

grænse, som romerne etablerede tværs gennem Europa, og som disse legioner var sat til at beskytte.

Romerne kaldte den *limes*. Ordet er latin, og betyder meget karakteristisk et skel mellem to marker, altså en markering af grænsen mellem to forskellige menneskers ejendom. Ordet er således indholdsmæssigt i slægt med det danske (og tyske) grænse, som normalt anses for afledet af det slaviske *gran*, som betyder kant eller hjørne af en mark. Det romerske folk ejede ifølge romersk ret det romerske imperium, men det kom aldrig til at at eje Germanien. Derfor vil man også i den senere forskning ofte finde den del af Germanien, som lå øst for Rhinen, omtalt under den værdiladede betegnelse: det fri Germanien, *Germania libera*. Det lyder bedre end *barbaricum*. Som vi skal se, var det Augustus, som skabte denne linje og dermed ikke blot en nord-syd, men også en øst-vest problematik, som skulle sætte sig dybe spor. Han skabte ganske vist ikke en fæstning "Romerriget", men en hybrid "grænse", som meget hurtigt og på kort sigt kom til at adskille to vidt forskellige økonomiske og politiske systemer og to forskellige retsopfattelser. Hvor fødderne i høj grad var germanernes rødder, og hvor store forskydninger og vandringer var dagligdag, var romersk kultur præget af det kollektive og bofaste. Som vi har set var bykulturen central.

I praksis kan *limes* i sin fysiske udformning beskrives som en befæstet vej. Fra Rhinens udmunding i Den Engelske Kanal til Mainz var det primært Rhinen, som udgjorde denne vej, medens strækningen herfra over Stuttgart, Augsburg og Regensburg fra midten af 1. årh. e.Kr. og frem blev udbygget til en kunstig forsvarslinje med en vold og en grav, vagttårne, legionslejre og kasteller. Denne linje kan tydeligt følges den dag i dag, ikke mindst fordi udgravninger, frilæggelser og rekonstruktioner har haft meget høj prioritet i tysk arkæologisk forskning siden den berømte tyske forsker, Theodor Mommsen, i 1892 grundlagde den tyske *Limeskommission*. Set i relation til det senere Danmark er det dog primært den nordlige og nærmeste del, Rhinafsnittet, som er umiddelbart relevant, selv om der

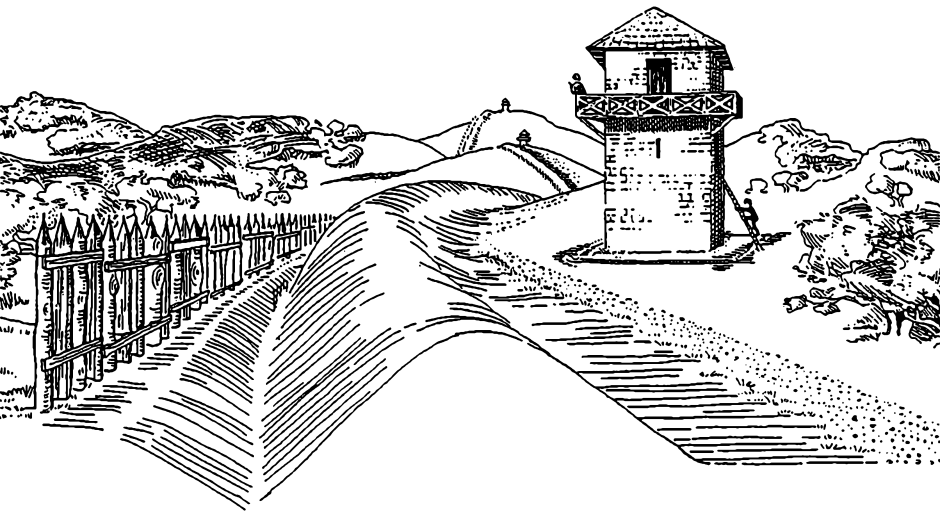

Omtrent sådan så den befæstede del af *limes* ud. Først en palisaderække, så en grav *(fossa)* og en vold *(vallum)*. I rituel, religiøs sammenhæng opfattede romerne denne grav og vold som en plovfure, hvor den jord, som ploven kastede op, blev til volden. Romerriget var så at sige pløjet "omkring", en såkaldt *circumductio*. På den måde markerede det romerske folk ikke blot ejendomsret, men også imperiets ukrænkelighed. Det er måske i den sammenhæng, at selve grænsebefæstningens relativt svage udbygning skal ses. Det var ikke vanskeligt for germanerne at bryde ind, men havde de først overskredet denne "hellige" grænse var de dødsens. Vagttårnene er primært signaltårne og er placeret således, at man har øjenkontakt fra tårn til tårn – og derfra til et kasel eller lejr.

næppe kan herske tvivl om, at den mere kunstige del af *limes* har inspireret også "danske" germanere. Det er således almindeligt antaget, at det omkring 12 km lange Olmerdige ved Åbenrå er anlagt efter romersk forbillede. Som *limes*-befæstningen fra Mainz til Passau består det af en palisade med vold og grav. Det sker allerede omkring år 200. e. Kr.

Dette nordlige område blev oprindelig i romersk termimologi kaldt for *exercitus inferior*. Senere – antagelig under kejser Domitian (81-96 e.Kr.) – blev det til provinsen Germania Inferior. Iøjnefaldende var først og fremmest den militære tilstede-

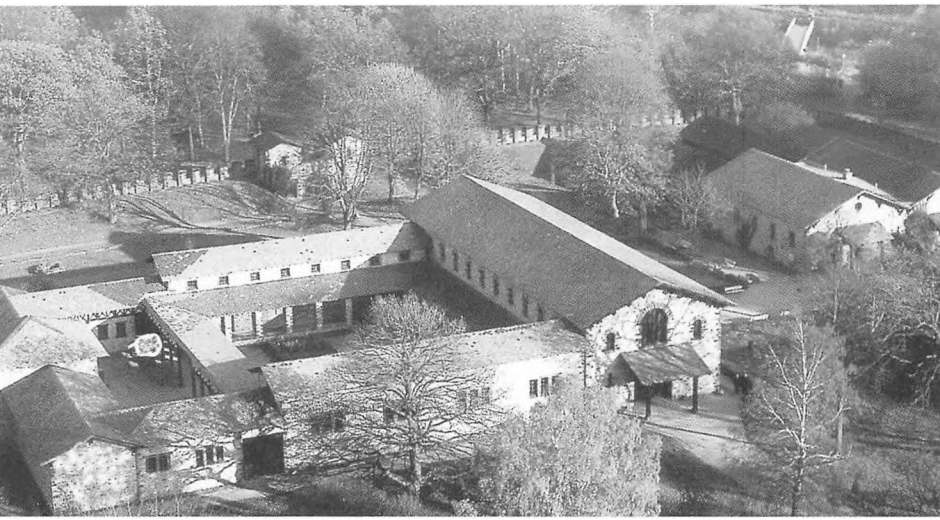

Omkring 170.000 personer besøger hvert år det rekonstruerede romerske kastel ved Saalburg i Taunusbjergene. Kastellet blev genopbygget på initiativ af kejser Wilhelm II i perioden fra 1897-1907. Man ser muren omkring lejren, hovedkvarteret med øvelseshal og fanehelligdom. Til højre skimtes kornmagasin og mandskabets kvarter. Her lå i alt 500 mand.

værelse. I perioden umiddelbart efter Varus' nederlag i år 9 lå der endnu ikke mindre end otte romerske legioner ved Rhinen. Det var omkring en trediedel af det samlede antal romerske legioner. Romernes ressourcer og imperiets udstrækning taget i betragtning var dette en uholdbar situation. Romerne havde hverken mentale eller fysiske forudsætninger for at optræde som besættelsesmagt, og antallet af legioner blev meget hurtigt reduceret til fire.

Denne reduktion skyldtes primært kejser Tiberius' (14-37 e.Kr.) tilbageholdende holdning – arven fra Augustus – men havde også specifikke årsager. Ved Augustus' død udbrød et ganske alvorligt oprør blandt tropperne ved Rhinen, som viste faren ved at have så store troppekoncentrationer samlet i et så relativt lille område. Men derudover fastholdt og udviklede Tiberius sin forgængers konsolideringspolitik, hvilket forbavsende hurtigt

førte til relativt fredelige tilstande mod nord. Men selv fire legioner var naturligvis en væsentlig faktor, ikke kun politisk, men også økonomisk og socialt.

En legion, som f.eks den ved Xanten, bestod på papiret af 6000 mand, men var aldrig fuldt bemandet. Man antager, at der var omkring 21.000 legionærer stationeret fast – der sker dog en række omrokeringer især i den tidlige periode – i de legionslejre, som langsomt blev permanente: Ud over Xanten var det Noviomagus ved Nijmegen, Novaesium (Neuss) lige nord for Köln og Bonna(Bonn). Man bemærker allerede her, at en af disse lokaliteter ender på *magus*. Denne endelse, som man hyppigt finder i Rhinområdet og i Gallien, anses for at være beslægtet med ordet "marked", hvilket antyder, at romerne placerede deres lejre, hvor der allerede var skabt forbindelser af handelsmæssig karakter, typisk ved bifloders indløb i Rhinen.

Disse legionærer var alle romerske borgere, en betingelse for at blive optaget i en legion. De kom fra Italien, fra Spanien og fra det sydlige Frankrig og udgjorde altså umiddelbart et fremmed element i området. De suppleredes med hjælpetropper, de såkaldte *auxilia*, som blev rekrutteret lokalt i starten og derfor hovedsagelig bestod af germanere, som boede i selve imperiet. Men også af germanere, som kom udefra. Sådan havde det forholdt sig med Arminius, og det var en af de muligheder, som jeg lod Hobyhøvdingen overveje hin nymåneaften på Lolland. Da dette viste sig at udgøre en sikkerhedsrisiko – først med Arminius og senere især i forbindelse med Julius Civilis' oprør og Bataveropstanden i år 69 – blev disse hjælpetropper herefter sammensat af ikke-romere fra alle egne af imperiet, men nu naturligvis under romerske officerer. Stadig kom der dog også germanere udefra, men den store ændring sker først – som vi senere skal se – med Konstantins hærreformer. Numerisk udgjorde hjælpetropperne beregnet i mand normalt lige så mange som legionerne. Alt i alt når vi op på omkring 40.000 mand, som lå i lejr ved Rhinen og beskyttede strækningen ned til Mainz. Denne strækning, ca. 320 km, blev således på dette tidspunkt bevog-

Til venstre en romersk centurion i fuld udrustning. Han havde kommandoen over omkring 100 mand. Stokken i hans højre hånd er tegnet på hans kommandomyndighed og revselsesret. Begge blev brugt flittigt. På brystet har han en lang række medaljer eller udmærkelsestegn, de såkaldte *phalerae*. Til højre en *miles legionarius*, en legionær, her med sin normale udrustning: hjelm, spyd, sværd (som lige skimtes) og skjold. Sådan har Gargilius' militære ledsagere sandsynligvis set ud.

tet af 125 mand pr. kilometer.

Civilis' oprør og Bataveropstanden var alvorlig. Den var fremkaldt af stridigheder omkring indsættelse af en ny kejser efter Nero. Ikke færre end fire kejsere nåede romerne at lyde i det traumatiske år 69: Galba, Otho, Vitellius og endelig Vespasian (69-79). Opstanden kom tydeligvis bag på romerne og en løsrivelse af hele den nordlige del af imperiet truede.

Som hans fulde navn siger, var Julius Civilis romaniseret germaner fra den stamme, som romerne kaldte bataverne. Han forsøgte at danne et gallisk særrige i nord, et rige som i øvrigt skulle blive en realitet omkring 200 år senere. Det lykkedes dog ikke. Vespasian greb ind, og hans søn kejser Domitian stabiliserede yderligere den sydlige del ved at angribe chatterne. Denne stamme havde deltaget ikke kun i Varus-slaget, men også i Bataveropstanden. Domitians initiativer afslutter den anden og noget turbulente fase i romernes forhold til germanerne. Dette skete i år 83. Situationen er nu i den grad bragt i ro, at de samlede styrker mod nord kan reduceres til omkring 20.000 mand inklusive hjælpetropper, hvilket svarer til en bevogtning på 62 mand pr. kilometer. De næste 100 år kan karakteriseres som domineret af den berømte *pax Romana*, hvilket dog ikke forhindrede de næsten rituelle kampe mellem forskellige stammer dybere inde i Germanien om positionsgoderne i *limes'* forland. Det var i denne verden Gargilius, rejste omkring.

Legionen ved Xanten, som Gargilius kunne iagttage i den rolige periode i år 116, var en kostbar sag. Derfor havde den også stor økonomisk indflydelse på det område, den var placeret i. Legionærer og hjælpetropper fik sold i romersk mønt – og den brugte de naturligvis. Derudover skulle tropperne – som vi har set – forsynes.

Lad os kort forsøge at se på de romerske troppers forbrug på Gargilius' tid. De i alt 10.000 legionærer fik hver i 1. årh. 1200 romerske sesterts, hvilket svarer til omkring 300 sølvdenarer, i sold om året (En denar = fire sesterts). Behovet var altså i alt omkring 3 millioner denarer. De 10.000 hjælpetropper fik ca.

1000 sesterts pr. mand, i alt ca. 2,5 millioner denarer. Det svarer til en udgift og udbetaling på minimalt ca. 5,5 millioner denarer om året, da officerer fik højere løn. En denar havde på Neros tid et sølvindhold på ca. 3 gram. Fra syd mod nord blev der således overført ressourcer svarende til mindst 165 tons sølv. Dertil kommer de udgifter, romerne havde i området til byggeri, ikke kun af lejre og *limes,* men også til civilt byggeri, lønninger til administratorer etc.

Selv om en sammenligning mellem sølvpriser dengang og i dag ikke kan holde, giver det dog måske alligevel et fingerpeg. En ounce (28,35 g) sølv ligger på en pris af ca. 5 dollar (1998). Med en dollarkurs på omkring 6,80 kr. koster et kilo sølv således ca. 1.200 kr. I kr. kostede hæren ved Rhinens nedre løb altså romerne ca. 200 millioner kr.om året. Uanset udregningens teoretiske karakter, mener jeg nok, at et tal i denne størrelsesorden har en forklaringsværdi. Legionærer og soldater fra hjælpetropperne sparer ganske vist op, men alligevel vil en stor del af disse millioner blive sendt ud i et sekundært økonomisk kredsløb.

Hertil kommer yderligere den del af hærens forbrug, som finansieredes af romerne og administreredes ved licitation til folk som Gargilius: Der går ca. 80 kalvehuder til et telt. Behovet for skind er blevet beregnet til ca. 60.000 styk for en legion. For råjern er behovet beregnet til at ligge omkring 38 tons. Disse ting skal produceres, betales og transporteres, om de nu kommer inde fra eller ude fra imperiet.

Hvis man følger FAO-normer for kornbehov per person, skulle hver soldat have ca. 237 kg korn om året. Det svarer til i alt ca. 5000 tons. Forbruget af olivenolie ligger på omkring 20 liter per person om året, altså omkring 400.000 liter. Hertil kommer fisk, grøntsager, kød og vin. Begge steder kommer det galliske bagland ind, men hvilken rolle spillede det fri Germanien her? Forhindrede forsyningssikkerheden eller selve grænsens konstruktion en fri handel? Jeg er veget tilbage for at kalde *limes* en grænse i moderne forstand. Nægtes kan det dog ikke, at den efter Augustus har visse moderne træk. Blandt andet er den

bevogtet, som vi har set. Men næppe nogen ville forhindre en germaner i at gå over denne grænse, dvs. at krydse Rhinen. Bevæbnet måtte han dog ikke være. Han kunne for så vidt slå sig ned ethvert sted i den germanske eller galliske provins eller forsøge at komme ind i et af hjælpetroppernes kompagnier. Men den toldstation, som Gargilius måtte igennem, viser, at *limes* også var en økonomisk grænse, som adskilte to forskellige økonomiske systemer: den romerske pengeøkonomi og den germanske, som primært var baseret på udveksling af naturalier. De sølvmønter, Gargilius efterlod i Germanien, bragte forvirring i dette system. For hvad skulle Stelus og andre stille op med romerske denarer?

Det første og oplagte svar er at handle, og svaret på med hvem er lige så oplagt: med romerne. Som grænsen rent militært er hybrid, bliver den det også økonomisk. Med transporter af fødevarer fra syd, såsom vin, oliven og fiskesovs, fulgte andre varer, som ikke havde karakter af konsum og ydermere var af mere luksuspræget karakter. De blev medtaget som en art bilast først og fremmest af de skippere, som sejlede på Saône, Mosel og Rhinen. Her finder vi for eksempel den berømte romerske *terra sigillata*, som på dette tidlige tidspunkt produceredes i Sydfrankrig omkring Lezoux og La Graufesenque. Lad os kalde det en slags kongeligt porcelæn, dvs. finere keramik primært brugt som bordservice. Disse bilaster indeholdt måske også bronzevarer og finere tekstiler. Især den røde, med ornamentik prægede bordkeramik interesserer arkæologerne, fordi den ikke kun afspejler handelsveje, men også ved sin karakter af bilast afspejler en anden og mere substantiel eksport. Det vil jeg vende tilbage til, blot nævne her, at det centrale er, at denne type keramik afspejler fredelige handelsmæssige kontakter.

Da romerne normalt aldrig producerede til et åbent marked er mange af disse finere varegrupper strandet ved handelsvejenes endepunkter inden for det romerske imperium, de militære lejre. Som vi har set i tilfældet Carvium og Xanten, er der et klart sammenfald mellem militærlejr, civilbebyggelse, handelsplads

og toldstation. Den handelsplads Gargilius, måtte krydse på hjemvejen, havde han også krydset på udvejen. Efter romersk ret var disse handelspladser eksterritoriale, men man handlede beskyttet af romersk ret og af romersk militær. Gargilius var med til at betale dette sikkerhedssystem gennem told. Romerne kaldte ganske uterminologisk disse områder for *ripa*, dvs. "bredden". Den blev hermed adskilt fra legionens eget territorium eller sikkerhedszone og fra de fremvoksende byer. Denne "bred" strakte sig i princippet langs hele Rhinen, den kunstige del af *limes* og Donau, og vi ved , at den har haft ret stor dybde på højre Rhinbred og nord for Donau. Måske en helt op til 100 km dyb zone, en slags *Speergebiet*, som tyskerne ville kalde det. Her udøvede romerne en art uofficiel kontrol, og her ønskede de af sikkerhedsgrunde ikke, at større germanske stammer slog sig ned. Derfor kaldte romerne også denne stødpudezone for *agri deserti* eller *agri vacui*, de "tomme" eller "uopdyrkede" marker.

Man kan således definere denne skillelinje i det romerske Europa klart i økonomisk sammenhæng som en toldgrænse og i administrativ sammenhæng som en provinsgrænse. En sakral grænse var det også. Militært og strategisk derimod er den snarere en ret åben zone på omkring hundrede kilometers dybde, som tillod folk som Gargilius at rejse mod nord og germanere fra nord at søge mod grænsen. Forudsætningerne for romersk eksport ad en vestlig rute mod Skandinavien er altså til stede. Men blev den benyttet? Vi vender tilbage til *terpen.*

Store beløb stod på spil. Kontrakten forpligter Gargilius til at betale 115 sølvdenarer for en okse. Som vi har set svarer dette beløb til lidt mere end en trediedel af en årlig soldaterlønning. Har Gargilius købt f.eks. 500 stykker kvæg til den pris, har han skullet rejse rundt med et beløb på mindst 60.000 denarer – blot i vægt omkring 180 kg. Det er ikke kun tungt – det kræver også sikkerhedsforanstaltninger. Hertil kommer, at Gargilius givet ikke har været den eneste rejsende i kvæg. Knoglefund i lejrene ved Rhinen er stort – især fra kalve. Det var en yndet spise, helst fersk, men også saltet. Men det saltede kød kom ikke fra

nord, men fortrinsvis fra syd, fra Gallien. Især fra området omkring det nuværende Normandiet og Bretagne.

Et tilfælde er det derfor næppe, at den turist, som dristigt vover sig ind i Leeuwarden i bil, møder et imposant monument i den første rundkørsel fra Harlingen. Her står ikke en af byens berømte sønner eller døtre, men en ko. Et symbol på områdets årtusindgamle eksistensgrundlag. Levende kvæg synes at være en germansk specialitet. Den findes først oppe mod nord, begyndende i området omkring Maas og Rhinen. Men hvor langt da mod nord? Når kvæget både betragtes som konsum og som skind til telte o.l., har efterspørgslen som nævnt været stor, og som kontrakten fra Franeker viser, har man været tvunget langt ud af imperiet for at få det i tilstrækkelig mængde. Helt til det senere danske område måske? Især Jylland leverede – som vi ved – store mængder af levende kvæg mod syd allerede i tidlig middelalder. Har vi en førmiddelalderlig kvægvej, som skaber en forbindelse i vest? Og hvis kødet skulle saltes, har vi så også en førmiddelalderlig saltvej, som så senere blev udkonkurreret af de store indlandssaltlejer under Lüneburger Heide? Kan vore antikke forfædre have fragtet saltet oksekød ned langs den frisiske kyst og dermed forlænget handelsvejen fra Franeker over både Ems'ens, Wesers og Elbens mundinger mod Slien? Levende kvæg kan ikke komme på tale og hvis saltet, skulle vi naturligvis have adgang til rigelige mængder af det livsvigtige salt.

SALTET

Historikeren H.V. Gregersen har skrevet en lille artikel om salt, som han har givet overskriften: *Salthungeren som drivkraften i vore ældste udenrigskontakter* (Sønderjysk Månedsskrift, nr.7/8, 1996). Den er interessant af flere grunde. For det første er salt – dengang som nu – utrolig vigtigt, både som konsumvare og som konserveringsmiddel. For det andet var salt dengang en mangelvare i Danmark. Vi kender ganske vist det sorte tørvesalt, som kan udvindes i marskområderne, og vi kender havsaltet, således

som det udvindes i Middelhavsområdet og langs Frankrigs kyst helt op til Normandiet. Ikke mindst blev det berømte Baie-salt kendt allerede i tidlig middelalder. Gregersens artikel handler om denne periode – perioden før vi fik salt fra Lüneburger Heide – og før den handelsvej, som senere er blevet kaldt "saltvejen", åbnede over Lübeck og forbandt os direkte nord-syd med Europa.

En eksport af saltet kød – det sparsomme marsksalt taget i betragtning – fra det danske område forudsætter således import af salt fra syd. Kan vi forlænge Gregersens tankegang tilbage i tid? Og har det romerske salt i givet fald en forklaringsværdi?

I Rimini i Italien står to latinske indskrifter, som er sat op til ære for Lucius Lepedius Proculus (CIL XI,390 og 391). Han var borger i denne by og gjorde på et tidspunkt i 2. årh.e.Kr. tjeneste i en af romerrigets mange legioner ved Rhinen, nærmere betegnet den i Neuss. Teoretisk kan han have mødt Gargilius. Indskriften er bekostet af nogle morinere og manapiere, stammer, som levede ud mod kysten i det nuværende sydlige Holland, Belgien og Nordfrankrig. Faktisk var det kun bataverne, som adskilte disse stammer fra friserne. Folkene fra disse stammer betegner sig selv som *salinatores*, hvad jeg vil oversætte til "saltarbejdere". Fra arkæologisk hold kender vi til talrige saltningsbassiner fra disse kystområder, hvori man ikke blot har fundet rester af fisk, men også af dyreknogler. Det var altså ikke kun fisk, man saltede herude ved kysten. Derudover har man fundet en del af det såkaldte *briquetage*, som er teglrør, der benyttedes i forbindelse med saltsydning. Vi er altså nord for det område ved Loire-flodens udmunding, hvorfra det ovenfor omtalte Baie-salt senere kom, og hvor man – som det nordligste punkt – endnu kunne udvinde havsalt udelukkende ved solens hjælp. Det skete ganske enkelt ved at lede havvand ind i store flade kvadratiske bassiner, hvor vandet i den stærke sol langsomt fordampede, og saltet blev tilbage. Disse saliner eller salthaver kan man stadig studere f.eks i Frankrig, i Spanien og ikke mindst i Portugal, hvor vi jo i parentes bemærket fik salt fra i

Udsyn over de moderne salthaver eller salinerne ved Batz-sur-Mer. Bortset fra byen i baggrunden kunne billedet være taget i antikken. I det store og hele er også udvindingsteknikken den samme.

1600-tallet. Og skulle man tilfældigvis på sin ferierejse komme forbi Setubal syd for Lissabon eller – måske mere nærliggende – strejfe Bretagnes rod mod syd, vil man ved Batz-sur-Mer finde et meget instruktivt museum (Musée des Marais Salants) for saltudvinding fra havet. Længere mod syd – ved Middelhavets kyst – støder man stadig jævnligt på store gråhvide bjerge af salt, som stikker op i det flade kystlandskab. Et bevis på saltets fundamentale betydning gennem tiderne.

Det interessante ved indskrifterne i Rimini er, at de endnu en gang giver os en relation mellem det romerske militær og personer, som har deltaget i en primær produktion. Der er næppe tvivl om, at den romerske hær har opkøbt salt og saltet fisk og kød i det galliske kystland. Jeg understreger opkøbt og ikke konfiskeret som skat i form af naturalier, således som det sandsynligvis er sket med kornforsyningerne til hæren. Selv om kvægpranger Gargilius befinder sig *uden for* det romerske imperium, og salthandler Proculus befinder sig *inden for* imperiets

grænser, er der alligevel flere paralleller mellem dem: de udfører begge deres aktivitet i et kystområde. Og kystområderne i det romerske imperium blev nemlig omfattet som en slags "ingenmandsland". Denne opfattelse havde nogle sociale og økonomiske følger, som måske også dækkede over forskellige sociale holdninger, og i givet fald, hvilke konsekvenser kan dette have haft for de nordlige områder? Var *limes* også en grænse mellem forskellige menneskeopfattelser?

DEN ROMERSKE ARV IV

> *Når I høster kornet i jeres land* – siger Herren til Moses i Tredje Mosebog, kap.23 – *må du ikke høste helt ud til kanten af din mark, og hvad der ligger tilbage, når du har høstet, må du ikke samle ind; det skal du efterlade til den trængende og den fremmede.*

Herren havde ikke glemt de trængende Og det blev de heller ikke af romerne. På de områder, jeg beskriver her og vel at mærke inden for imperiet, følte romerne, at de havde et socialt ansvar. Jeg vil dog ikke overdrive betydningen af dette ansvar. Lad os lige høre, hvad statsmanden og filosoffen Cicero har at sige om det. I sit værk *Om pligterne*, som han forfattede i år 44 f.Kr. skriver han om et forslag til en ny jordlov, som var blevet fremsat, at *han* (forslagstilleren) *fremkom med den højst uheldige bemærkning, at der i hele Romerstaten næppe var over to tusind mennesker, som ejede noget. Dette er direkte forbryderisk tale, fordi den agiterer for ligelig fordeling af al ejendom, den sikre vej til samfundets opløsning og ruin. Det var jo netop for at sikre privatejendomsretten, at man oprettede stater og lovordnede samfund* (*De Officiis* II,73).

At dette måtte give problemer for dem, som ikke ejede noget, og nok så vigtigt dermed også meget hurtigt og ofte brutalt for de få, som ejede noget, er Cicero dog vel klar over og skriver lidt senere:

Det er en forpligtelse for alle statsledere at sørge for, at der altid er tilstrækkelige forsyninger af levnedsmidler og andre livsfornødenheder.

[Oversættelse Thure Hastrup]

Både barmhjertighed og socialhjælp var ganske vist begge begreber, som i det store og hele var antikken fremmed. Det første kom først for alvor ind sent i antikken med kristendommens gennembrud og bystatens sammenbrud. Det sidste er en modernisme, som giver ganske misvisende associationer til de moderne velfærdsstater. Men hovedproblematikken, som er af interesse her, er den samme: Hvad gør et givent samfund for at sikre de ubemidledes overlevelse og reproduktion? Hvad overlades til private initiativer – lad os kalde det næstekærlighed eller godgørenhed – hvad til offentlige, statslige initiativer – lad os blot kalde det social forsorg – *og* hvad til selve moder natur? Kan fri adgang til naturens ressourcer kompensere for en slags socialforsorg?

Næppe helt, hvis vi tager Bibelen og Cicero for pålydende. Hvoraf kommer det, at alle mennesker (i Danmark desværre ikke mere) kan kaste en fiskesnøre i havet og beholde den fisk, de fanger, eller at en bisværm, som slår sig ned i din have, bliver din? Eller at du – måske knap så relevant i dag – har lov at udvinde salt af havvand? Eller måske mere relevant, må færdes langs stranden, samle rav og sten, trække vejret og opdrage dine børn selv?

Skader du ikke andre, er alt det tilladt efter romersk

ret. Endog uden at betale skat. Følgelig kunne romerne heller ikke konfiskere – i form af skat – dele af den produktion af salt, af fisk og i øvrigt også af fuglefangst, som fandt sted i de vidtstrakte kystområder som f.eks. her i nord. Og nu kommer så pointen: skulle hæren bruge disse ting, måtte de købe dem på vanlig vis: ved licitering. Og har vore forfædre kunnet trække på dette system ved – i det store og hele uden om romerne – at kunne opkøbe salt ved Bretagnes kyster. Og har de – i givet fald – sammen med saltet også modtaget nogle grundholdninger på dette område? En mere immateriel, men nok så vigtig arv?

Nøgleordet er *natura*, naturen. Hvordan forholdt romerne sig til den? Lad os prøve med et opslag i Romerretten. Det er ikke overraskende i selve indledningen, vi finder *natura* omtalt. Juristerne skriver her, at *jus naturale*, naturretten, er den, som selve *natura* har lært alle levende væsener, *animalia*. Denne naturret omtales ofte som en *naturalis ratio*, et princip, som er nedlagt i alle levende væsener, og som sikrer dem visse rettigheder. Ofte udtrykkes det med et *ex rerum natura*, som man kunne fristes til at oversætte til "naturlig-vis", men mere bredt oversat betyder det noget i retning af "i overensstemmelse med naturens eget og oprindelige liv og forløb". Sådan var det engang i en paradisisk, allerede i antikken, tabt fortid. Det samfundsdannende menneske har langsomt gnavet sig ind på naturen og har kodificeret en række forbehold for deres egen og andre menneskers fri færden og brug af den.

Res, "ting", kan deles i to hovedgrupper, skriver de romerske jurister: vi har de offentlige, *publicae*, og de private, *privatae*. De private ejes af enkeltpersoner og er ikke direkte relevante her, men det er disse ejere, hvis sociale ansvar både Moses og Cicero appellerer til. Det offentlige ejes af samfundet i fællesskab og kan

udnyttes af samme samfunds borgere, men ikke af andre. Denne offentlige ejendom, *res publicae* er i realiteten samfundet selv, "staten", om man vil. Det er da også deraf ordet republik er dannet. Herfra ville man i en moderne stat forvente, at pengene kom til social forsorg. Men det gør de ikke i Romerriget. Derimod og netop derfor finder vi så en tredie kategori, som – skriver juristerne – ifølge naturretten er *nullius res*, er "ingens ejendom". Da disse områder – og nu er vi ved kysten igen – optræder som en slags undtagelse, tvinges juristerne til glæde for også os andre til at formulere dette i klart sprog.

naturali iure omnium communia sunt illa: aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris.
En oversættelse lyder:"I overensstemmelse med naturretten er følgende fælles for alle: luften, rindende vand og havet og i kraft af det sidste også stranden".

For at anskueliggøre konsekvensen af dette fortsætter *Romerretten* umiddelbart med et enkelt eksempel:

"således bliver perler og andre ting vi har fundet på stranden, straks vores personlige ejendom i kraft af naturretten."

Denne ejendomsret, *dominium*, som romerne kaldte det, er naturligvis et uhyre centralt begreb. Hvor det drejer sig om "ingenmandsland", opstår den ved en *occupatio*, det vil sige ved at "sætte sig på det" eller "tage det i besiddelse". Og dette skal forstås helt bogstaveligt. Kan du fange en fugl eller en fisk og tage om den, er den din. Her har vi det juridiske grundlag for den glade fuglefænger og den lystige fisker, som lever (ubekymret?) i og af naturen og helt er sin egen herre.

For – som vi kan læse videre...

"Derfor tilhører alle dyr, som fanges til lands, til vands og i luften, det vil sige vilde dyr, fugle og fisk den person, som fanger dem" (41,1,1- 3).

Hermed er et grundlag lagt. Inden for det romerske imperiums grænser findes områder, hvor alle har fri adgang til naturens ressourcer, og det er absolut ikke ubetydelige områder. Nøgleordene luft, vand, hav og kyst bliver centrale og kan samles i overordnede grupper som saltudvinding, fiskeri og jagt. Ejer du intet, og tjener du ingen penge, sikrer staten din overlevelse ved at give dig fri adgang til naturen. Hvis du ikke evner det, dør du af sult.

Langt det betydeligste af disse områder har dog været havet, *mare,* og kysten, *litus,* hvilket bringer os tilbage til morinere, menapiere og det frisiske område. Kysten defineres af juristerne som *"så langt havets bølger kan nå"*, inklusive, vil jeg mene, områder med tidevand. Romerne monopoliserede altså ikke kystområderne, og det er måske derfor, de aldrig gør noget helhjertet forsøg på at erobre det nuværende frisiske område. Erobret eller ej kunne store dele af det ikke give grundlag for hævdelse af offentlig ejendom og dermed for beskatning. Man lod derimod en meget vigtig økonomi udvikle sig i disse områder, som ikke blot sikrede store grupper af ejendomsløse et udkomme, men også – her mod nord – romerne selv en forsyningssikkerhed.

Lægger man alle disse faktorer sammen, får man en ikke statslig søbåren handel med saltet fisk og kød. Det var folk som kohandler Gargilius, salthandler Lucius Lepidius Proculus fra Rimini og fiskehandler Quintus Valerius Secundus, som i praksis sikrede forbindelsen mellem bagland, forland og den romerske økonomi.

Midt i dette nordlige område gjorde man den 14. april 1970 et sensationelt fund. Ikke på land, som man kunne forvente, men i havet. En fisker havde sine garn nede på omkring 30 meters dybde i Scheldeflodens munding ved Colinjsplaat. Det lovede godt, da han begyndte at trække nettet op. Det var tungt og løfterigt. Men til hans overraskelse var det ikke en gang fede sild, som dukkede op af havet, men et fragment af et romersk offeralter. Under ledelse af museet i Leiden gik man straks i gang med at fiske med trawl efter romerske ruiner – en lidt usædvanlig måde at foretage udgravning på. På to uger lykkedes det det gode skib "Tholen 6" at hente 101 små altre og tre statuer op. Ikke uden grund kalder hollænderne det selv for århundredets fund.

Engang lå her et tempel. Som så mange andre templer i det

Museet i Leiden. Vue over en del af de indskrifter, som blev fundet i Scheldes munding. Langt de fleste er karakteristiske ved både at have en tekst og et relief af en gudinde eller matrone (modergudinde). De er ikke lige store. Størrelsen er måske afhængig af lastens værdi?

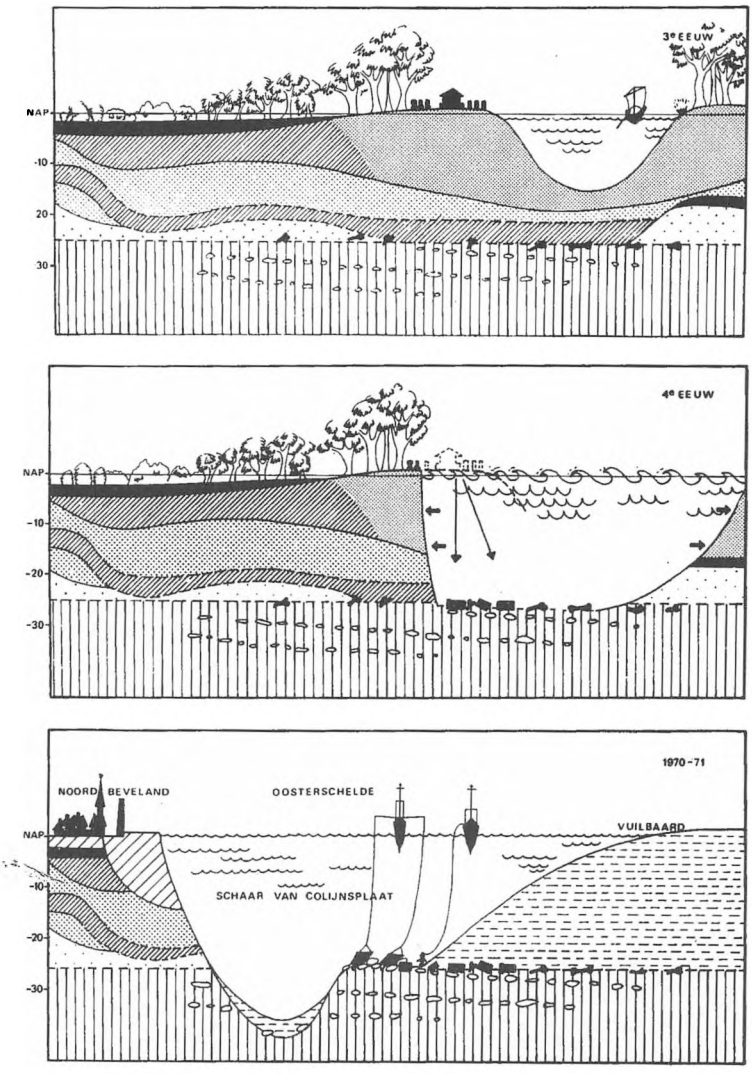

Tre scenarier. Øverst templets placering på Scheldes bred i antikken. Dernæst udskridningen som er sket i det fjerde århundrede e.Kr. Og endelig den moderne opsamling.

germanske område var det åbenbart indviet til lokale gudinder, de såkaldte *matronae.* Disse modergudinder sikrede frugtbarhed. De fremstilles næsten altid siddende under en art baldakin, som symboliserer himmelhvælvet, ofte med en frugtkurv på skødet. Nogle gange er der flere, og de er næsten altid udstyret med et tilnavn af en eller anden art – i dag uforståeligt. Sandsynligvis knytter disse tilnavne gudinderne til en bestemt egn eller stamme. Dea Hludana for eksempel, således som det fremgik af indskriften fra Beetgum. Her ofrede man i ønsket om et godt og frugtbart liv. Af indskrifterne på altrene kan man se, at det både gjaldt romere og germanere og høj som lav.

For et par år siden besøgte jeg en af disse helligdomme ved Nettersheim lidt syd for Bad Münstereifel. På en høj oppe i skoven ligger et udgravet tempelanlæg, hvor man blandt andet har fundet og senere opstillet en række indskrifter (kopier) til disse *matronae.* Der tidligt om morgenen fandt jeg til min overraskelse alteret udsmykket med blomster og ovenpå var anbragt brød, æbler og en appelsin. Æblet var skåret op, og appelsinen var åbnet. Vær'så god og spis, jeg giver, for at du skal give. I den morgenstille skov var jeg ikke i tvivl om, at jeg befandt mig på et urgammelt helligt sted. Jeg behøvede ikke at lade min fantasi løbe af med mig for at forestille mig en lokal kvinde, som ved solopgang har ofret her og bedt om frugtbarhed.

I princippet kunne det lige så godt have været ved Scheldes munding eller et af de omkring 100 hellige steder af denne art, som vi har kendskab til. Men ved Scheldefloden var det ikke børn, man ønskede sig. Når vi ved det, skyldes det, at templet her ved naturens lune og sikkert mod gudindernes ønske på et eller andet tidspunkt – vel omkring år 300 – sank i havet og trak omkring måske et par hundrede indskrifter med sig. Omkring 50 af dem kan beses på det arkæologiske museum i Leiden. Her drejer det sig om ... *merces servatae* ... om "de varer, som var blevet frelst", og som forlod Schelde for at blive fragtet videre. De folk, som satte indskrifterne op, og som ofrede for deres erhverv, indtjening og liv, var de *nautae* eller "skippere", som jeg allerede

har omtalt ovenfor, og som også var en slags handlende. Fra indskrifterne kan vi se, at nogle af dem handlede med Britannia, og fra andre kan vi se, at adskillige af dem handlede med salt og med saltede produkter. Lad os tage et eksempel:

Deae Nehaleniae Marcus Exgingius Agricola cives Trever negotiator salarius Coloniae Claudiae Arae Agrippinensium [= Köln] *votum solvit libens merito.*

Som næsten alle latinske indskrifter er også denne i virkeligheden meget forkortet. Jeg har her gengivet den med alle forkortelserne opløst. Der står – omskrevet til læseligt dansk:

Til gudinden Nehalenia. Marcus Exgingius Agricola, borger i Trier og salthandler i Köln, har (hermed) indfriet sit løfte, med glæde og efter (gudindens) fortjeneste.

Med base i Köln har denne mand fra Trier ved Mosel altså handlet med salt eller saltede produkter. Og det er gået godt, hvilket han takker en gudinde for ved Scheldes munding. Hvad kan vi få ud af det?

Man må kunne tillade sig at slutte, at Marcus' rejse er afsluttet. Han har aflagt et løfte, et *votum,* om at han ville bekoste et alter til gudindens ære, når han havde afsluttet sin mission, om det nu kun var transport eller transport og salg af sine saltvarer. Disse varer stammer fra kystområderne nord og syd for Schelde. Han har derfor med ret stor sikkerhed købt sine varer der og er vendt tilbage igen. Det tyder ikke på, at han har leveret saltvarerne i Köln og til legionslejrene der, men er sejlet ud i den farefulde Engelske Kanal. At andre sejlede til Britannia, ved vi fra samme indskriftfund. Ydermere ved vi fra fund af de berømte Vindolanda-tavler fra Hadrians mur i det nordlige England, at man der fik leveret saltvarer fra syd. Disse handelsfolk kaldte sig for *britannici,* dem der sejlede på England. I teorien kunne der således godt i Marcus' tilfælde være tale om leveringer til den

romerske hær i Britannien. Men Marcus benævner ikke sig selv *britannicus*. Jeg forestiller mig derfor, at vi her netop har et eksempel på handel med salt fra et saltrigt område til et saltfattigt område, altså fra syd mod nord, nøjagtigt som vi i forlængelse af Gregersens tankegang finder det i tidlig middelalder.

Med andre ord, en spæd forbindelse skabt af de mange terper i det frisiske område. Altså næppe en fjernhandel, hvor Marcus har været helt oppe ved Jyllands rod, men snarere en levering til nogle af de større bosættelser i det frisiske marskland. Derfra er saltet så solgt videre, og nye folk har sikret den fortsatte transport. Dette sammen med handel med kvæg og huder kunne forklare de spredte fund af romerske importvarer i det frisiske og danske område.

Slutter vi tilbage fra tidlig middelalder, har vi så her i det andet århundrede efter Kristi fødsel prototypen på den handel, som vi senere finder? Dermed også den vej, som Ansgar og Harald fulgte? Er middelalderens forbindelse ned over det frisiske område – med nu Dorestad som det centrale punkt – en afspejling af en urgammel handelsvej – ikke kun romersk, men sikkert også præromersk? Forudsætningerne var i alt fald til stede. Man kendte ruten langs kysten frem mod Jylland. Man havde skibene, som kunne sejle ad denne rute, og man havde eksperterne, som kunne gøre det. Grundlaget kan i givet fald da næsten kun være salt fra syd mod huder og kvæg fra nord. Markedet var det saltfattige nord og den romerske hær mod syd. Forbindelsen var da delvis privatøkonomisk delvis statslig, og det må i givet fald være klart, at de store ændringer, som skete i det romerske imperium i det 3. årh., må have betinget noget nær en afbrydelse af denne forbindelseslinje. For at denne dristige hypotese skal kunne sandsynliggøres, må to oplagte forhold nævnes. For det første må vi være i stand til at påvise romerske fund i Danmark fra denne periode – især i det sydlige Jylland. Kan vi det, må vi for det andet gøre os klart, at det i så fald næppe var romere eller romaniserede germanere som dem, vi har mødt indtil nu, som har bragt varerne hele vejen op til os. Den-

gang – som i middelalderen – synes friserne at være *formidlere* af denne handel. De romerske varer fra denne vestlige rute ville i givet fald ikke følges af forkromet romersk kultur, men af en romersk-frisisk. Og hvordan så den ud?

FRISLAND. GERMANERNE MOD NORDVEST

Romerne var i stand til at dele de nærmestboende germanere i etniske grupper eller stammer. Dem, vi har stiftet bekendtskab med, kaldte de *frisii*, friserne, og dem lidt syd for, *frisiavones*. De boede i området fra Rhinen og helt op til Ems, altså tæt op til den nuværende grænse mellem Holland og Tyskland. Forholdet til disse stammer havde ikke været ganske uproblematisk. Drusus var meget aktiv i området, således som vi allerede har set. Han pålagde allerede i år 12 f.Kr. en skat eller tribut på indlands friserne og anlagde ikke mindre end 50 kasteller.

Ifølge romersk retsopfattelse kan dette ikke ske, uden at området betragtes som romersk kontrolleret, en slags appendix til provinsen Germania Inferior. Tacitus nævner i denne sammenhæng (Annales 4,72), at denne skat var beskeden, fordi friserne var fattige. Den bestod derfor i levering af oksehuder. Denne oplysning passer jo som fod i hose med den handelsrejse, Gargilius senere foretog. Alle var for så vidt tilfredse med denne ordning – fred for huder – men romerne er åbenbart gået for vidt – det indrømmer selv Tacitus – og i både år 28 e.Kr. og i år 47 e.Kr. er der kampe mellem romere og frisere. I år 47 – et tidspunkt, som måske skal rykkes noget op i tid ifølge den nyeste forskning, synes romerne endeligt at have trukket sig tilbage til venstre Rhinbred og etableret *limes* dér. Dette betød, at skatter ikke mere kunne opkræves. Skulle romerne herefter have huder og kvæg, måtte det købes. Efter nogen turbulens i forbindelse med Civilis' opstand i år 70, er dette tilsyneladende sket i et relativt fredeligt samarbejde de næste hundrede år. At kontakten i øvrigt generelt var god, kan vi se af, at friserne Verritus og Malorix tog helt til Rom for at tale med selveste den romerske kejser

Hogebeintum under afgravning i 1904. Den frugtbare terp-jord blev ganske enkelt brugt til jordforbedring andre steder. Denne behandling, som også mange andre terper er blevet udsat for, har naturligvis i høj grad ødelagt mulighederne for mere videnskabelige undersøgelser.

Nero, og at adskillige frisere gjorde tjeneste i den romerske hær.

Denne frisiske kultur er interessant. Den er i høj grad knyttet til begrebet *terp*. Nu da vi har vandret rundt på en sådan adskillige gange, og måske skulle have fået lyst til at studere dette fænomen nærmere, har hollænderne gjort, hvad de kunne. Syd for Leeuwarden kan man køre ad op til flere såkaldte *terp*-ruter og bese adskillige af de mere end to tusind *terper*, som er synlige i det tidligere marskområde fra Sydsøen (Zuiderzee) til Nordsøen, især frem til floden Ems. Den mest berømte af alle er vel Hogebeintum, lidt syd for Dokkum. Her finder man oven i

købet et lille museum, som fortæller om terpens omskiftelige historie og om livet i vadehavet inden den moderne inddæmning. Denne interesse har sit modstykke i Danmark, hvor der netop er åbnet et vadehavscenter i Vester Vedsted, som informerer om samme område. Og fænomenet kan da også studeres i Danmark, f.eks ved Misthusum, selv om vi her i den danske marsk må datere de fleste til 1300-tallet. Men hvad er en *terp*?

Det vidste allerede Plinius den ældre. I sin Naturhistorie skriver han (bog 16,2):

Med to tidsintervaller om dagen og om natten trænger havet i utrolig bredde og med umålelige bølger ind over landet, så man under evig kamp med naturen tvivler på, om jorden hører til landet eller til havet. Dér lever et ulykkeligt folk på høje, eller bedre på forhøjninger, som de har lavet med deres egne hænder. [PØ]

En *terp* er altså en lille høj, som er bygget op gennem århundreder i marsken. Mange er etablerede allerede i bronzealderen. Den består fundamentalt af det slam, tidevandet lader bag sig ved ebbe, men har langsomt vokset sig højere og højere på grund af menneskelig aktivitet, herunder affald, og ikke mindst kvægets efterladenskaber. En *terp* består således i ikke ringe grad – hvis læseren vil undskylde mig – af lort. Endelsen – *um* på hollandske/frisiske bynavne, har en friser fortalt mig, afslører, at vi står over for en sådan ældgammel høj. Den nøjagtige lokalitet, hvor Gargilius' kontrakt er fundet, hedder da også Tolsum, og indskriften om fiskeri er fundet i Beetgum. Og enhver hollandsfarer ved, at det frisiske område er fyldt med små byer, som ender på *um*.

Men denne marskkultur er ikke bundet til Holland alene. Det frisiske område strækker sig videre frem fra Ems mod Weser og fra Weser frem mod Elben. Herfra løber det langs kysten op i det moderne Danmark. Disse *terper* møder vi hele vejen og – bortset fra netop det nuværende danske område – er de fyldt med romerske fund. I Tyskland kalder man en sådan *terp* for

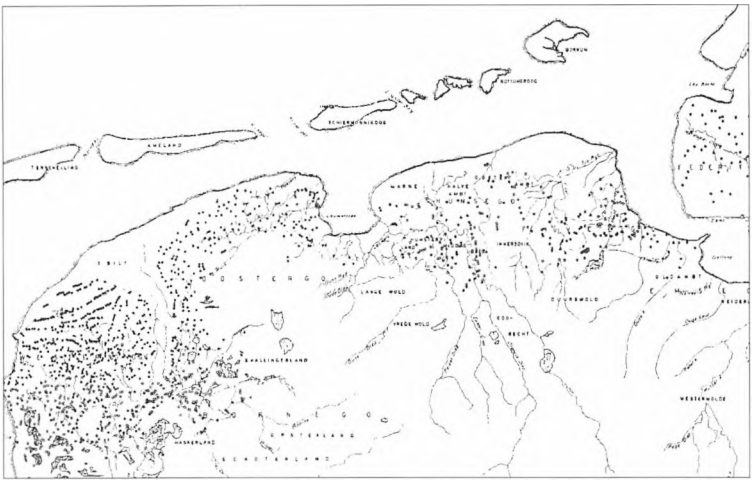

Kortet viser (prikkerne) fordelingen af terper i det hollandske område. Ikke alle er de antikke, men man ser tydeligt, hvorledes de har fulgt Frislands kystlinje således som den så ud før den moderne inddæmning af Holland.Denne kultur påkalder sig måske ikke uventet større og større opmærksomhed. Ikke blot er området fra Ribe langs kysten til Zuidersøen underkastet de samme fysiske betingelser og dermed til en vis grad også samme kultur og sprog, men det forbinder også hele tre moderne stater, nemlig Holland, Tyskland og Danmark. Dette giver naturligvis nogle interessante perspektiver i forbindelse med det, som nogle kalder regionernes Europa. Dette afspejledes da også klart i den vandreudstilling, som i 1996 blev vist i Leeuwarden, Oldenburg og Ribe under titlen: *Friesen, Sachsen und Dänen. Kulturen an der Nordsee, 400 bis 1000 n.Chr.* Til denne lejlighed, blev der fremstillet et katalog med glimrende indledninger (Uitgeverij Van Wijnen, Franeker 1996).

Warft, Wurt eller Wierde, i Danmark for værft.

Den mest berømte er måske Feddersen Wierde. Lige nord for Bremerhafen ligger den, et *Schwerpunkt*, som tyskerne ville kalde det, i deres nationale arkæologi. De interessanteste fund herfra – herunder de romerske – kan studeres på slottet i Bederkesa, som ligger lidt syd-øst for Bremerhafen.

Denne kultur er knyttet til vandet og til kvægdrift. Deres huse bærer præg af at være både stald og beboelse, hvad stadig er karakteristisk for de gårde, man kan se selv i dag, når man rejser

gennem kystområderne. Allerede i antikken synes her at have rådet en ensartet – frisisk – kultur, som blev en magtfaktor i alt fald i tidlig middelalder. Tænk blot på kong Hans og Ditmarsken.

På ryggen af denne kultur løb og løber stadig en vigtig handelsvej ned til Europa. Det vidste vikingerne, det vidste senere danske konger, og det spørgsmål, som jeg har lagt op til, er, om ikke også vore tidligste forfædre i romersk tid vidste det? Men hvad havde friserne selv, og hvad formidlede de blot? Er der her – som i Romerriget – tale om en serie af små lokalhandler, som langsomt flytter en vare over store afstande, eller står vi over for en fjernhandel, som eventuelt har forbundet det danske område direkte med det romerske? Lad os kaste et blik på Feddersen Wierde.

Udgravningerne begyndte her i 1955 og blev afsluttet i 1963. I virkeligheden er der tale om oprindelig otte bebyggelser(Weddewarden, Dingen, Barward, Fallward, Feddersen Wierde, Mulsum, Dorum og Alsum). Hver bebyggelse havde omkring 300 hektar landbrugsareal, i centrum af hvilke terperne voksede op. Allerede i romersk tid – i 100-tallet e.Kr. begynder de forskellige terper at vokse sammen til een stor, som viser tydelige tegn på et socialt hierarki. Langt de fleste huse var treskibede med beboelsesafdeling og stald i hver sin ende. Boksene til kvæget peger mod op til 32 stykker kvæg pr. gård. Det er bemærkelsesværdigt, at vi nu også finder få, men større huse uden staldafdeling. Disse tolker de tyske arkæologer som en slags forsamlingshuse. Formålet menes at have været enten kultisk, eller måske har de dannet rammen om en form for produktionsfællesskab. Det synes nemlig ret klart, at der på dette tidspunkt opstår en økonomi, som er betinget af et samarbejde mellem landbrug og håndværk, herunder metalforarbejdning og arbejde med ben, uld og læder. At der opstår et socialt hierarki, vidner et såkaldt *Herrenhaus* om. Heller ikke dette har produktionsafdeling og må nærmest karakteriseres som en høvdinge- eller lederbolig.

Feddersen Wierde således som den tager sig ud i rekonstruktion. Da denne terp er utrolig grundigt og kompetent udgravet, forestiller jeg mig, at de tyske arkæologer er kommet ganske nær en fortidig virkelighed. Terperne ved Franeker (Tolsum) og Hogebeintum har næppe været så store, men har sikkert i princippet set ligedan ud.

Selve Feddersen Wierde omfattede i blomstringstiden i 2.-3. årh. omkring 26 enheder med et jordtilliggende på omkring 250 hektar. Man regner med et indbyggertal på cirka 300 mennesker, som har ledet driften af omkring 450 kalve. Men også andre dyr er indgået i landsbyens økonomi. Analysen af knoglefund har vist en fordeling på kalve 48,3%, får og geder på 23,7%, heste på 12,7% og svin på 11,1%. Vi står således over for en relativt lille enhed, som klart har en overskudsproduktion, og som har udviklet et vist hierarki. Jeg forestiller mig – hvilket ikke modsiges af undersøgelser af andre lignende anlæg i hele det frisiske område – at en sådan enhed både socialt og økonomisk kan have været ganske lig den *vi*(l)*la Lopetei* dvs. Lope-

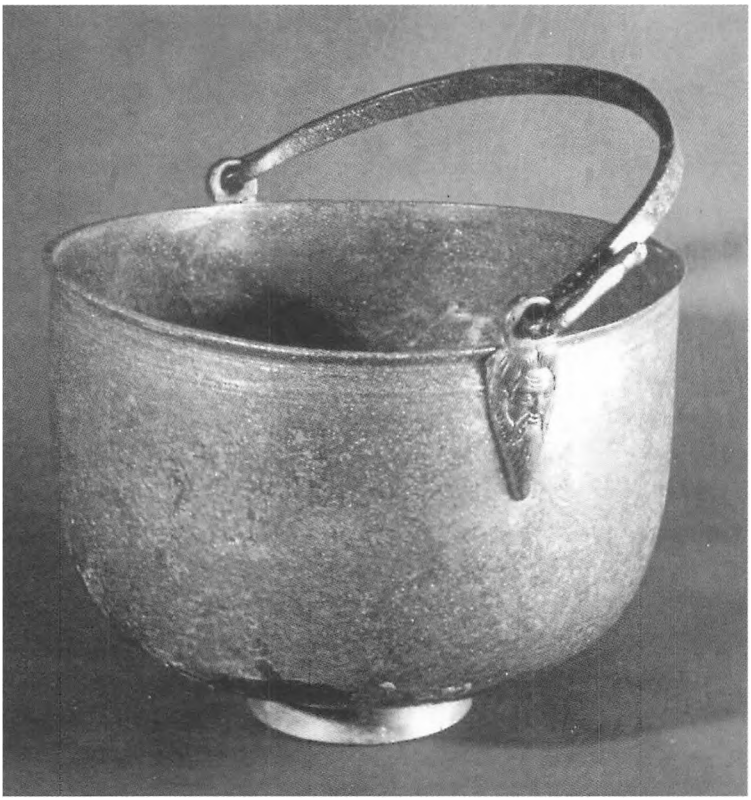

Et typisk fund af romersk importvare: en såkaldt Hemmoor-kedel eller spand. De er af bronze. Denne er særligt fin ved at have små mandshoveder til at fastholde hanken. Den er blevet genbrugt som urne og derfor fundet (i 1968) i et gravfelt ved Langen-Paschberg. Findes i dag på museet i borgen Bederkesa.

teus' landejendom, som Gargilius besøgte ved Tolsum/Franeker for at købe kvæg i år 116. De omkring 2000 lokaliserede terper i hele området har således udgjort et potentielt marked for kvæg, især kalve, og for huder.

I denne forbindelse er de romerske fund naturligvis centrale. Også her er Feddersen Wierde af særlig interesse, fordi vi ikke kun her har gravfund, men også løsfund fra værftens dagligdag. Tidsmæssigt stammer disse fund fra blomstringsperioden i 2. og

3. århundrede, men aftager derefter næsten brat. I 3. og 4. årh. er Feddersen Wierde i krise, og i 5. årh. opgives bebyggelsen helt. Om dette har sammenhæng med naturkatastrofelignende tilstande med alvorlige ændringer i marskområdets fysiske tilstand til følge, eller om sammenhængen skal ses i relation til det romerske imperiums krise og opløsning, vil jeg vende tilbage til. Under alle omstændigheder kan det konstateres, at der omkring år 300 optræder en markant skillelinje i områdets historie, som først igen udviskes i tidlig middelalder med fremvæksten af nye handelscentre: Dorestad, Ribe og Hedeby, blot for at nævne de vigtigste. Syden begynder at friste igen, og Syden begynder af samme grund at interessere sig for Norden. Dannevirke anlægges, og handlen vokser over Jyllands rod.

De romerske fund i det frisiske område minder på få undtagelser nær om sammensætningen i det danske område: Vi finder de typiske romerske bronzekar, smykker, fibler, *terra sigillata*, glas og mønter, især den romerske denar.

Markant er også de mange små statuetter af bronze, som enten forestiller handlens gud, Merkur, eller krigens gud, Mars. Jo tættere på det romerske imperium, jo flere af begge. Disse fund har alle karakter af luksus og kan efter min mening kun forklares, hvis man forudsætter en livlig kontakt mellem Det romerske imperium og områderne udenfor. Selvom disse fund ikke nødvendigvis skal ses i sammenhæng med handel, peger de dog – sammenholdt med vores øvrige viden om den romerske hærs behov – på en kontakt, som er båret af et handelssamkvem. De små statuetter havde de fleste soldater på sig. Det kan eksempelvis også de soldater, Gargilius havde med, have haft. De kan være givet bort som gave eller de kan være byttet væk for nogle af de produkter, man fremstillede på terperne. Altså en art tuskhandel i ly af en større, mere organiseret handel. Også germanere, som har tjent i hæren eller af andre grunde har nærmet sig imperiet, kan have bragt disse luksusbetingede varer med sig tilbage. Dette fænomen kender vi udmærket fra Tacitus' beskrivelse, således som vi skal se senere, og det gælder ikke kun dette

Andre typiske fund er større eller mindre statuetter af bronze. Vi har selv en fin samling, som kan beses på Nationalmuseet i København. Jeg har gengivet et eksempel som forside på bogen. Her ses krigsguden Mars, som sammen med Merkur og små husguder(larer), var særlig populær. Ved siden af en hest, et yndet kultobjekt i keltiske områder, ofte forbundet med gudinden Epona. Museet i Schwarzenacker lidt øst for Saarbrücken.

nordlige område. Vi ved, at germanerne dukkede op på Rhinens og Donaus bredder for at tuskhandle i ly af de romerske legionslejre, og måske er nogle endog – som nævnt – søgt ind i de romerske hjælpetropper. Under alle omstændigheder viser fundene, at en langsom forsigtig akkulturation, en gensidig kulturel påvirkning, som bredte sig på begge sider af *limes*, har fundet sted i perioden fra 1.-3. årh. e.Kr. I en grå zone på begge sider af Rhinen har et kulturmøde fundet sted, men nåede dette helt til Danmark? Kan man forestille sig, at det danske vadehavsfolk har udskibet kvæg og huder, og at disse – måske i flere etaper – er nået ned til de romerske legionslejre? I givet fald presser et spørgsmål sig på: hvad i alverden fik vi da tilbage? Og kom dette fra vest? En del af svaret ligger således gemt i den danske muld. Vi ved, at det *er* kommet, men før vi tager stilling til, hvorfra det mon er sket, må vi først forsøge at tage vejen i midten – direkte mod syd. Hvordan var mulighederne her?

Tredie kapitel

Vejen i midten

Set fra Syd

Griflen gled langsomt ud af hånden. Var det måske på grund af det hærdede noriske stål, at det lille smæld, den gav, da den ramte trækanten på vokstavlen, blev særlig højt? Eller var det måske blot den totale stilhed i det store, halvmørke rum, som forstærkede lyden? Instinktivt greb han efter griflen, men armen næsten stivnede, da hans hoved, som var sunket helt ned på brystet, næsten automatisk blev kastet tilbage. En isnende smerte jog fra nakken, frem over hovedbunden og helt ud i den ene øjenhule. Var det morgen, var det aften? Olielamperne brændte stille. Han havde beordret dem båret ind, da det begyndte at skumre, huskede han. Han skulle have skrevet det brev. Dagens møder, læsning af depecher og audiens havde ikke levnet ham tid. Eller var det blot en dårlig undskyldning? Havde han i virkeligheden ikke skubbet det foran sig i flere dage, fordi det var så ubehageligt? Livia havde trukket sig tilbage, da slaverne kom ind for at hælde olie på lamperne. På den stille måde, som kun hun beherskede til fuldkommenhed, havde hun dog – næsten henkastet – lige nået at gøre sin mand opmærksom på, at han vist da nok ikke havde fået skrevet til Tiberius endnu. Udenforstående ville måske opfatte det som en omsorgsfuld bemærkning – en kærlig forlængelse af det lille kys hun samtidig gav ham på panden. Men Augustus vidste, at det var det nærmeste hans hustru kunne komme på en ordre. Det var nu. En let kuldegysning jog det sidste af søvnen væk. Med væmmelse så han, at han havde savlet ned ad brystet på sin arbejdstu-

nica og pludselig følte han sig ikke bare ensom, men også uendelig gammel.

Augustus, kejser i det romerske imperium, verdens rigeste og mest magtfulde mand, børstede lidt distræt hen over den mørke plet på tunica'en og missede med øjnene for at få de tre, fire linjer frem, som han under møje og besvær havde fået printet ned, inden han var faldet hen. Synet var ikke hvad det havde været, men ellers var Augustus – af en 65-årig at være – fysisk i ganske god form. I de næsten 25 år, der var gået, siden han nær var død af en mystisk sygdom, havde han levet næsten spartansk og dermed sundt. Imperiets fremgang og den stadig stigende popularitet og respekt, han blev mødt med næsten overalt, hvor han kom, havde gjort ham godt. Nej, det var egentlig ikke helbredet, træthed eller imperiet, som generede ham. Det var familien.

Det var ikke lang tid siden, han havde beordret Quirinius i Judæa til at skrive provinsen i mandtal. Det var et led i hans forsøg på at få et ordentligt overblik over rigets indbyggere og deres formueforhold. Andre provinser var allerede blevet gennemgået. Et godt tegn. Det tydede på ro. Ro gav tid til konsolidering, og det var hvad Augustus ønskede: ikke flere borgerkrige eller interne magtkampe. Ikke flere udvidelser af imperiet. Det havde været hans politik lige siden år 31 f.Kr., hvor han efter at have slået Antonius og Kleopatra, kun et par og tredive år gammel, havde sat sig tungt på magten. Han kunne endnu næsten 30 år senere stadig føle stolthedens varme i hele kroppen, når han genkaldte sig det store senatsmøde i år 27 f.Kr., hvor han havde fået æresnavnet Augustus "den ophøjede", og hvor de ledende senatorer havde båret et forgyldt skjold frem foran ham. Han kunne se inskriptionen for sig: de fire romerske kardinaldyder: *virtus, clementia, justitia* og *pietas.* Dette "mod",denne "overbærenhed", denne "retfærdighed" og "respekt for andre" havde han ærligt bestræbt sig på at gøre til grundlaget for sin modernisering af den romerske forfatning. Men det var ikke gået uden gode hjælpere. Han så den lidt fyldige Maecenas for sig. Huskede de lange diskussioner, de gode råd og hans aldrig svigtende

politiske tæft. Og Agrippa. Ikke blot hans bedste ven, men også forsynet med den jernnæve, han selv manglede. Hans general og – nå ja, måske også skraldemand, når det hårde og beskidte arbejde, som af og til var nødvendigt, skulle udføres. Han savnede dem nu. Agrippa var død i år 12 f.Kr. og Maecenas knap fire år efter. Hvad ville Maecenas have sagt, og hvad ville Agrippa have gjort i denne situation? Skulle imperiet udvides mod nord? Og skulle det i givet fald være Tiberius, der skulle gøre det?

Det var svært. Augustus' magt var baseret på hans prestige. Ingen tog rigtigt hverken folkeforsamlinger eller senat alvorligt. Det var blevet et problem for Augustus bare at åbne munden. For hans omgivelser var blot en meningsytring identisk med en beslutning, ja en ordre. Ingen sagde ham imod. Han havde søgt magten og fået den: dens sødme var ganske vist ikke helt forsvundet, men en stor del af den var blevet forvandlet til bittert ansvar. Og Augustus var alene med begge dele.

Augustus blinkede igen et par gange med øjnene for at få de tågede bogstaver på vokstavlen til at makke ret. *Lev vel, kæreste Tiberius* – læste han – *og gid lykken må være med dig.* Nej – han forsøgte igen: *Lev vel, du, der er min kæreste ven og – så sandt jeg ønsker at være lykkelig – den tapreste mand og den korrekteste feltherre.* Augustus smagte lidt på *korrekteste.* Som så ofte, når han havde svært ved at udtrykke sig, havde han brugt en græsk glose. Afdæmpede det ikke det lidt upersonlige i udtrykket? Men kunne det skjule, at han faktisk ikke brød sig om Tiberius? Tiberius, som Livia havde bragt med sig, da hun – i øvrigt højgravid med Drusus, havde sagt ja til at gifte sig med ham i år 38 f.Kr. En uforfalsket claudier, som havde arvet claudiernes overklassemanerer og hovne væsen! En pedant – det ord, som senere var undsluppet Augustus' læber, da han lå på sit dødsleje. Og ham var han så mere eller mindre blevet tvunget til at gifte med Julia, sit eneste barn. Og hvad var der kommet ud af det? Skandaler! Augustus tænkte med bitterhed på den ubehagelige situation, han var blevet bragt i få år før, da han var blevet tvunget til at landsforvise sin datter til en øde ø. Havde det blot været utro-

skab eller havde det i virkeligheden været et komplot mod ham, hendes fader? Hele det romerske folk, senat og ridderstand havde netop givet ham ærestitlen *pater patriae* "fædrelandets fader" – som han i øvrigt var utrolig stolt over. Han havde stået der, som en fader for hele folket, og så kunne han ikke styre sin egen familie! Men han havde ikke haft noget valg. Han havde mistet ikke blot en datter, men også en svigersøn. Og tegnede det ikke til, at denne Tiberius med sin mors støtte nu skulle være Roms fremtidige kejser. Og skulle en leder være den *korrekteste* eller den mest karismatiske?

Statsraison, familieforelelser og træthed trak i Augustus fra hver sin side. Da Tiberius var kommet sig over skandalen med Julia og var vendt hjem fra sit frivillige eksil på Rhodos i år 2 e.Kr., havde Augustus – måske lidt ubetænksomt – givet efter for Tiberius' ønske om en større kommando, måske en art forsoningsgestus? Det skulle dreje sig om Germanien. Kampe her kunne Augustus godt forlige med sin konsolideringspolitik. Hans egen adoptivfader, Caesar, havde selv været to gange i Germanien. Ganske vist uden større resultater, men det forpligtede. Og der var stadig uro i grænseområderne. Fra år 4 e.Kr. drog Tiberius nu rundt i det germanske område og spredte skræk og advarsel, medens en ide om at gøre området frem til Elben til provins langsomt tog form. Men der lå en latent fare i det pannoniske område. Og ville en succesfuld udvidelse af imperiet ikke være at forcere opbygningen af Tiberius til ny kejser? Ville pannonerne forholde sig i ro, hvis alle ressourcer blev trukket ud i Germanien? Og sidst, men ikke mindst, hvad i alverden skulle man stille op med et romersk Germanien frem til Elben?

Vi kender ikke resten af det brev Augustus sendte til Tiberius. Nøjagtigt hvornår det er sendt, ved vi heller ikke. Vi har det fra Suetonius, som i kraft af at være leder af det kejserlige arkiv, har kendt dette og mange andre, som han citerer i sin biografi om Tiberius (kap.21). Men det hører også med til billedet af en presset Augustus, at hans to børnebørn – Julias børn med Agrip-

pa – Lucius og Gaius Caesar døde ganske unge i henholdsvis år 2 og år 4 e.kr. Givet havde Augustus valgt at satse på dem fremfor Tiberius. Men de to dødsfald betød, at Augustus måtte adoptere Tiberius: hans hustrus søn, hans egen tidligere svigersøn, var blevet hans egen. Tiberius havde nu den magt, som fulgte af, at alle vidste han skulle arve den.

Dybest set havde Augustus således næppe noget reelt valg, men den intuition, som havde sikret ham overlevelse og magt gennem de sidste næsten 50 år, gjorde ham urolig. Jeg forestiller mig, at Augustus – træt, presset af personlige følelser og uden sine gode gamle rådgivere – har fortsat dette brev med at acceptere en plan, som langsomt, og med anvendelse af så få ressourcer som muligt, skulle bringe Romerriget frem til Elben. Livia ville blive tilfreds, og Tiberius ville – korrekt som altid – tage det som en ordre. Signalet til åbning af en vej i midten var givet.

Vi må for en kort stund vende os mod romerne igen, set indefra og denne gang i et mere centralt område. Situationen var anderledes her. Mellemeuropa betragtede Tacitus som en slags bugt, der gik ind i Romerriget. Bugtens strand udgjordes af Donau og Rhinen. Kontakten her var på mange måder tættere, og man kendte hinanden noget bedre. Påvirkningerne var stærkere. Fra midten af det 3. årh. f.Kr. havde romerne langsomt underlagt sig hele Middelhavsområdet og skabt en civilisation, som på næsten alle niveauer var den nordeuropæiske overlegen: et velfungerende politisk system, en beskyttet international handel og en administrativ og økonomisk infrastruktur, som holdt sammen på det romerske imperium, et verdensrige. Omkring Kristi fødsel var den teknologiske udvikling nået til et hidtil uset højt niveau, i krig som i fred. De romerske legioner syntes uovervindelige og plyndrede normalt ikke civilbefolkningen. Akvædukter, vandmøller, olivenpresser og veje var aldrig set bedre, huse aldrig højere og mere raffinerede i deres indretning. Og så var der disse mærkelige byer, en institution, som germanerne slet ikke kendte. Imponerende udstyret var de med deres tykke og høje mure, deres store torve, kæmpetempler til eksо-

tiske guder, bade og teatre. Men ikke kun det. Byerne blev styret af alle frie mænd i et system, som grækerne havde døbt demokrati, og som romerne ganske vist ikke rigtigt havde noget navn for, men som skabte en fred og fordragelighed, man slet ikke kendte i det germanske område. Det hele blev finansieret af skatter, som blev opkrævet uden ballade. Var der problemer, havde man et udviklet retssystem, om tvisten nu gjaldt køb og salg, jord og kvæg eller sågar liv eller død. Og måske det mest forunderlige af alt: man læste bøger – på latin og endog på græsk – og gik i teateret. Alle disse ting må have været udtryk for en ubeskrivelig, men også lidt uforståelig luksus set fra nord – på een gang dragende og frastødende. Syden havde virkelig noget at give Norden, men var det muligt at have et så velordnet samfund og samtidig bevare sin frihed?

Romerne havde som de første formået at finde en balance mellem et centralt og et decentralt styre, men samtidig som de første retsliggjort et hierarkisk samfund og dermed knæsat ulighed som et socialt princip. Det var sådanne spørgsmål, ledende germanere stillede sig selv, når de kastede et blik ind over imperiet – og de ledende germanere her i midten var ikke frisere.

Dette imperium havde romerne skabt i varme, omgivet af vin og oliven. Først i midten af det 1. årh.f.Kr. gik romerne for alvor ind i området nord for Alperne. Caesar erobrede Gallien i perioden fra 59-50 f.Kr. Grundene hertil var personlige og magtpolitiske, for hvad skulle det mediterrane menneske egentlig i en tempereret klimazone? Gennem Gallerkrigens mere eller mindre tilfældige og uplanlagte forløb bragte Caesar det romerske imperiums ydre afgrænsning frem til Rhinen. Det var og blev en fejltagelse, på langt sigt måske den afgørende kim til imperiets undergang. Sydeuropa kom for alvor i kontakt med Mellemeuropa.

Som det ligger i ordet *imperium*, var det på Caesars tid hertil, at romerne kunne *imperare*, dvs "befale" og forvente, at deres befaling kunne virkeliggøres. Det krævede magt, hvilket kan oversættes til tilstedeværende romerske tropper eller i det mind-

Det såkaldte *Gemma Augustea* (det augustæiske gemme, udskåret i sardonyx, dvs. lag-onyx) viser kejser Augustus fremstillet som Jupiter ved siden af gudinden Roma. I baggrunden ses resultatet af den romerske fred: en lykkelig verden. Dette billedsprog ville ingen germaner kunne forstå. Budskabet i billedet nedenunder er klarere: undertvungne barbarer er – bagbundne og ydmygede – vidne til, at romerske soldater rejser et sejrstrofæ. Gemmet antages normalt at være fremstillet omkring år 10 e.Kr. Wiens kunsthistoriske museum.

ste til frygten for dem. Lidt senere førte Kejser Augustus – som vi har set – dette imperium mere mod øst – frem til Donau. Der var god fornuft i at standse her. Det var praktisk, fordi de store floder var datidens foretrukne veje. Det betød ikke blot, at handel kunne foregå rimelig sikkert og billigt, således som vi har set ved Rhinen, men også at kommunikationen og forsyningslinjerne mellem de mange romerske forlægninger blev lettere, mere sikre og overskuelige. Men denne udvikling betød også, at Rhinen og Donau i det store og hele kom til at danne skillelinjen mellem romerne og "de andre".

I perioden mellem Caesar og Augustus blev denne skillelinje

efterhånden rimelig stabiliseret, om end ikke uden en mere eller mindre latent uro. Det har derfor undret senere tider, at Augustus ikke blot konsoliderede denne grænse, men forsøgte at udvide imperiet yderligere mod nord. Hvad ville han der? Begrundelsen kender vi ikke, men den har sikkert været strategisk-militær. Ved at skyde imperiet frem til Elben og derefter føre det ned langs denne flod mod Donau, ville romerne kunne afkorte kommunikationslinjerne betragteligt, og det ville bringe orden i de lidt kaotiske forhold ved Rhinen og i det hele taget i det nordlige område. Visionen synes at være at dele Mellemeuropa i to store regioner: øst og vest for Elben. Vejen i midten lå på tegnebrættet, og den skulle løbe langs Elben. Nu skulle der være ro i området.

Med sin brutale og utrolig blodige erobring af Gallien havde Caesar nemlig ikke skabt den orden, han selv påstod i sin *Gallerkrig*. Det nuværende Frankrig, Belgien og Holland var destabiliseret. Caesars aktiviteter i byen Rom, borgerkrig og endelig mordet på ham betød, at han aldrig fik den ro og tid, som havde været nødvendig for at organisere de erobrede områder. Der blev ikke skabt fred i Gallien før under kejser Augustus. I romersk terminologi er fred, *pax*, ensbetydende med oprettelsen af en provins, det vil sige indførelsen af en permanent civil og militær administration og opbygning af en bystatsstruktur. Og det tog naturligvis tid, for det kunne dybest set ikke lade sig gøre uden lokalbefolkningens samarbejde. Bevogtningen af det nordøstlige område – fra Rhinens udmunding i Den Engelske Kanal ned til Schweiz – var derfor i starten og langt ind i det første århundrede e.Kr. organiseret rent militært, i to store kommandoer over *exercitus inferior* og *exercitus superior*, henholdsvis den "nedre og den øvre hær", således som jeg har forklaret ovenfor. Kejseren og hans nærmeste vogtede frygtsomt over disse hæraf-delinger, som styredes henholdsvis fra det senere Köln og fra Mainz. Frygtsomt, fordi de på een gang var rygraden i kejserhusets politiske magt og det sted, hvorfra et oprør kunne komme.

I praksis betød dette udgifter uden indtægter, en uholdbar

situation. Augustus' plan har derfor givet været at normalisere forholdene gennem oprettelsen af to provinser, således som det senere da også skete, nemlig henholdsvis Germania Inferior og Germania Superior, som skulle svare til de to militære kommandoer. Men hvor store skulle disse provinser være? Skulle man inddrage områder på højre side af Rhinen?

SITUATIONSRAPPORT FRA MIDTEN

Som antydet ovenfor var problemet nemlig ikke ganske ukompliceret. Som flod betragtet delte Rhinen nok rent fysisk det nordlige område i to dele, men ikke blot boede der germanere på begge sider, de var også vanskelige at skelne fra kelterne, som boede i Gallien.

Gallien er i sin helhed delt i tre dele lyder de berømte åbningsord i Caesars Gallerkrig. Den tredie af disse dele var den, romerne kaldte den galliske, gallerne selv den keltiske. Den strakte sig nord for Rhône og op mellem Rhinen og Oceanet og her – oppe mod nord – kunne allerede Caesar lokalisere adskillige germanske stammer, som han alle kom i skarp og ubarmhjertig konflikt med. Stolt, næsten udfordrende står Ambiorix på torvet i den belgiske by Tongeren. Nu som statue, men i år 53 f.Kr. var han set med romerske øjne uhyggelig levende. Som leder af de frygtede eburonere havde han netop nedkæmpet en af Caesars legioner. Men vi finder også andre germanske stammer som aduatucerne, som Caesar direkte benævner som kimbrernes og teutonernes efterkommere (Gallerkrigen II,29). Der var usipetere og tincterere, som var kommet fra den østlige side af Rhinen. Også bataverne, som gjorde opstand så sent som i 69 e.Kr., var germanere. Hertil kom cannefaterne, frisiavonerne, sturierne, marsacerne, cugernerne, baetaserne, sunucerne, tungrene, nervierne, sugambrerne, menapierne og adskillige andre. Læseren kan trøste sig med, at selv Caesar ikke rigtig kunne finde ud af, hvem der var hvem.

I det hele var det område, som er mest interessant, når vi skal

Ambiorix på Grote Markt i Tongeren. På billedet står han med ryggen til beskueren og ser truende frem mod den romersk-katolske katedral. Symbolsk? Det kommer nok an på, hvilken side man ser det fra.

se på forbindelserne til det senere danske område enten germansk eller keltiseret germansk. Strabo har sikkert ret, når han hævder, at romerne kaldte germanerne for germanere, fordi de var de "ægte" ("genuine") keltere. Dette være en generel advarsel mod at skelne for skarpt mellem keltere og germanere. Efter Caesars visionsløse nedslagtninger, gennemførtes allerede fra midten af 30'rne f.Kr. en befolkningspolitik, hvis vigtigste element var at overflytte de germanske ubiere fra højre til venste Rhinbred og fremme en urbanisering. For ubiernes vedkommende skete dette på Agrippa's initiativ i år 39 f.Kr. og førte til anlægget af Ara Ubiorum, "ubiernes alter", som senere under kejser Claudius blev til Colonia Claudia Arae Agrippinensium og endnu senere til Köln. Efter samme model anlagdes efterhånden hovedbyer for cannefaterne (municipium Aelium/ Voorburg-Arentsburg,NL), for bataverne (municipium Batavorum/Nijmegen,NL), for tungrene (Aduatuca Tungrorum/ Tongeren ,B) og for cugernerne (colonia Ulpia Trajana/Xanten, D). I denne urbanisering og assimileringspolitik integreredes meget hurtigt den militære strategi og imperiets forsvar, fordi romerne naturligt anlagde disse byer, hvor forbindelseslinjerne mellem det egentlige germanske område og det galliske havde deres naturlige og århundredgamle forløb, som det var tilfældet f.eks med det mere ydmyge Carvium. Dette forhold lagde grunden til det bymønster, som dominerer hele det gamle romerske imperiums nordflanke den dag i dag. Ikke kun Nijmegen, Köln og Bonn, men også Strasbourg, Linz, Wien, Budapest og Beograd har samme fødsel. Også dette er en arv fra Romerriget.

Men nok så væsentligt: germansk kultur druknede ikke i Rhinen. I den sammenhæng skilte floden ikke. De livlige forbindelser – fredelige som konfliktfyldte alt efter tid og sted – fortsatte hen over Rhinen. Man må således forestille sig et meget stort område omfattende store dele af Holland, Belgien, Nordfrankrig og Tyskland vest for Rhinen med en blandingskultur bestående af *romersk*-germanske kulturelementer med keltiske eller bedre galliske elementer. Og den anden vej – helt frem til

Weser og frem mod Elben – finder vi en *germansk*-romersk kultur, som langsomt aftager, jo længere vi kommer mod øst. At man ofte stod fjendtligt over for hinanden, er altså ikke det samme, som at man var fremmed over for hinanden. Det er måske også værd at understrege den måske lidt selvfølgelige kendsgerning, at nationalisme ikke indgik i disse blandingskulturer. Romerriget var ikke en stat. Det udgjorde ingen sproglig enhed, og dets territorium var – som det er fremgået – uklart defineret. De forudsætninger, man normalt antager, for at forskellige former for patriotisme og regionale tilknytninger kan udvikle sig til nationalisme, var således ikke til stede. Heller ikke i Germanien. Og talte dette ikke for en udvidelse ind i Germanien? Også det må være indgået i kejser Augustus' vurdering.

Som det fremgår af Augustus' egen beretning (se nedenfor s.111) foretog romerske tropper da også i forlængelse heraf forskellige former for rekognoscering – både til lands og til vands. Lidt tidligere havde hans stedsønner, den senere kejser Tiberius og broderen Drusus, været igennem området fra syd i deres forsøg på at knægte den væsentligste samlende faktor i området, germanerhøvdingen Maroboduus, som havde skabt en magtkoncentration – med en ikke ubetydelig romaniseringsgrad – i det nuværende Böhmen. Endog på den anden side af Elben havde romerne været. Drusus byggede faktisk et såkaldt *trophaeum* ved Elbens bred, og hvem ved, måske har en romer ved denne lejlighed sat fod på, hvad i alt fald på et vist tidspunkt i tidlig middelalder var dansk område.

Opgaven syntes ikke uoverkommelig – og beslutningen blev at inddrage området frem til Elben og Moldau.

KONFLIKTEN OM EUROPAS HJERTE

Det var den romerske general Quinctilius Varus, som blev betroet opgaven. Hans *cognomen* eller efternavn, Varus, som betyder "krølben", kunne måske have en lidt komisk klang i latinske øren, men i så fald tog man fejl. Valget af Varus var på

overfladen godt, og de efterfølgende begivenheder havde egentlig intet med hans kvalifikationer at gøre. Hans fejl var, at han troede, han havde styr på begivenhederne. Han legede provinsguvernør i et område, som endnu ikke var nogen provins. Han mente, at området var modent til gængs romersk fremgangsmåde: Germania skulle bare provincialiseres, og det havde man prøvet mange gange før.

Det betød opbygning af en romersk infrastruktur, men det kunne ikke lade sig gøre uden opkrævning af skatter. Den germanske holdning hertil behøvede ikke nødvendigvis at have været fjendtlig. For fik man noget fornuftigt til gengæld? Det kunne naturligvis diskuteres, og det blev det! Selv om det er romerne, som har givet dem mæle, er det dog vigtigt at høre, hvad de kan have haft at sige – konfronteret med romerne.

Næppe tilfældigt lader Tacitus os opleve et skænderi mellem to germanske brødre. Og ingen af dem var nogen hr. hvem-somhelst. Den ene er Arminius, den anden, Flavus, som også var gået i romersk tjeneste, men – som i modsætning til Arminius – var blevet der. En dag i år 16 e.Kr. lader Tacitus de to brødre mødes ved floden Weser. Her befinder Germanicus sig (Annales II,9). Nu syv år efter katastrofen i Teutoburger Wald flakker han om inde i Germanien, hvor han forsøger at skræmme germanerne med traditionel romersk terror-politik. Cheruskerne og romerne står på hver side af floden, og indledende småkampe har allerede fundet sted.

Pludselig dukker Arminius op på selve bredden og råber over til romerne, om Germanicus er der? Det bekræftes, og Arminius spørger om lov til at tale med sin broder, Flavus. Tilladelse gives, og Flavus dukker op og ser olmt over på sin bror med det ene øje, han har tilbage. Hvem er helt, hvem forræder? Arminius – blød om hjertet? – spørger broderen, hvordan og hvor han har mistet øjet. Det får han at vide og spørger så, om hvilken belønning han har fået for det? Man mærker undertonen? Flavus gjorde i alt fald. Med tilkæmpet ro remser Flavus sin øgede sold og sine medaljer op. Arminius svarer hånligt, at det da var ualmin-

delig lidt, han havde fået ud af at sælge sin frihed. Eller mere direkte oversat fra den latinske tekst, at "det var en ringe pris for at underkaste sig slaveri". Det ord, Tacitus bruger, er *servitium* (slaveri): hvad det hedder på germansk, er ikke til at vide, men det er stærkt. Det antyder, at man har overgivet al fri handlen til en herre, en *dominus*, en ejer, som var man en slave, en *servus*.

De begyndte nu at skændes. Flavus fremhævede romernes storhed, kejserens store magt, den frygtelige straf, som ramte de besejrede, og den mildhed, som de, der overgav sig, kunne regne med. Selv Arminius' hustru og søn [som var i fangeskab i Rom] *blev ikke behandlet som fjender. Arminius fremhævede den hellige pligt over for deres fædreland, deres ældgamle frihed, Germaniens guder og deres moder, hvis bønner var, at han frem for at forlade og forråde venner, slægtninge, ja hele hans folk, skulle være dets befrier.* [PØ]

Og så gik det galt. De to brødre begyndte at slynge anklager mod hinanden tværs over floden, og det var – ifølge Tacitus – kun besindige mennesker på hver side af floden, som holdt dem tilbage fra at kaste sig ud i floden for at afgøre sagen mand til mand.

I Tacitus' gengivelse af episoden lader han Arminius blande latin og germansk. For – som han skriver – Arminius havde jo selv ledet et kompagni germanere i den romerske hær. Og hvem havde egentlig hvem at sige noget på? Begge havde de søgt tjeneste hos romerne, og det var jo ikke for at bekæmpe romere. Naturligvis måtte de regne med at skulle i kamp mod andre germanere, men dog næppe, som nu, mod deres egen stamme. Her lå problemet for de to cheruskiske brødre, og der er næppe tvivl om, at samtalen og det efterfølgende skænderi tværs over Weser skulle høres. Andre germanske stammer var med, og hvor ophidset Arminius end er, så taler han om Germania, ikke om cheruskerne. Det er alle germaneres frihed, det drejer sig om, men frihed for hvad? Eller måske snarere frihed til hvad?

Det er klart, at jeg her forudsætter, at både denne episode og hovedindholdet af skænderiet er autentisk. Vi har ikke grund til

at tro andet. Hvad der derimod nøjere er blevet sagt, har Tacitus næppe vidst. Hovedproblematikken, de to grundsynspunkter, samarbejde over for ikke-samarbejde, har han kendt. Med fuld dækning i den latinske historiografiske tradition udvikler Tacitus så selv synspunkterne til glæde og uddybet forståelse for sine læsere. Han digter over virkeligheden, sådan som en romer ville opfatte den. Vi kan således med rimelighed slutte, at denne episode er en god kilde til romernes opfattelse af, hvad der drev germanerne til modstand. Også til den propaganda, som ledende germanere udbredte. Men hvis frihed og slaveri var nøgleord, hvad lå der så nærmere i det? Lad os springe et halvt århundrede frem i tid – og til Britannien.

Da tog Calgacus, en af de mange tilstedeværende hærførere og selv en tapper kriger og fremtrædende person, ordet og henvendte sig til den forsamlede menneskeskare, som ønskede krig: Når jeg betragter årsagerne til krigen og til vor trængte situation, sætter jeg min lid til, at dagen i dag og jeres enighed vil være begyndelsen til friheden for hele Britannien: dels er I jo forenede, dels har I aldrig kendt trældommen, dels er der jo ikke andre lande længere borte, og endelig er jo end ikke havet sikkert, når den romerske flåde truer os. Derfor er våbenkamp – som er den tapres hæderligste forsvarsmiddel – også den fejes sikreste værn. De tidligere kampe, hvor der blev kæmpet med skiftende krigslykke mod romerne, lagde forhåbninger om undsætning i vore hænder, fordi vi er de fornemste i hele Britannien og dertil hjemmehørende i selve de inderste dele, hvorfra vi ikke kan øjne nogen af de trælbundne kyster. Ja, selv vore øjne holdt vi ubesmittede af enhver berøring med det romerske despoti. Vi, der er verdens yderste og sidste fri folk, er lige til denne dag blevet beskyttet af selve vor afsides beliggenhed i et hjørne af den kendte verden. Nu ligger Britanniens ydergrænse åben, og alt ukendt gælder jo for storslået. Men der findes ikke andre folkeslag længere borte, kun bølger og klippeskær, men farligere end disse er romerne, hvis hovmod man forgæves vil søge at undgå med eftergivenhed og føjelighed. Imperialister som de er, undersøger de nu, hvor der ikke længere er

lande tilbage at plyndre, selve havet. Er fjenden rig, er dé grådige, er hán fattig, er dé, som ikke østen, ikke vesten har kunnet mætte, ærgerrige: Dé er de eneste, der begærer rigdom som fattigdom med lige stor lidenskab. At stjæle, myrde og røve kalder de med falske betegnelser at regere, og, hvor de lægger land øde, taler de om at skabe fred.

Naturen har villet det så, at enhver har sine egne børn og slægtninge kærest. Det er dem, de nu udskriver til soldater og fører bort, for at de skal trælle andetsteds. Og selv om det lykkes vore hustruer og søstre at undgå fjendens lyster, skændes de af vore såkaldte venner og gæstevenner. Vore ejendomme og formuer fortæres af skatter, vore jorder og høstudbytte af kornafgifter, vore kroppe og hænder af arbejdet med vejanlæg tværs gennem vore skove og moser ledsaget af piskeslag og forhånelser. Slaver, der er fødte til trældom, bliver kun solgt én gang, men får dog føde af deres herrer: Britannien derimod betaler daglig for sin trældom og bringer den daglig næring. Og ligesom den sidst tilkomne i et slavehold er genstand for spot – også fra sine medslavers side – tilsvarende sigter man mod tilintetgørelse af os, der er de yngste og derfor ringeagtede blandt alle jordens gamle trælbundne folk. Vi har nemlig ikke landbrugsland, metaller eller havne, som kan udnyttes, selvom man skåner os ... Det er vor splittethed og vore uoverensstemmelser, der gør, at de bliver berømte ved at udnytte fjendens svage sider.

[TACITUS, *AGRICOLA* 30-31. OVERSÆTTELSE ALLAN A. LUND].

Og Calgacus fortsætter med at gøre opmærksom på, at den romerske hær er sammensat af mange forskellige folkeslag, at den er bedst i medgang, og at allerede germanerne har vist, at det kunne nytte.

Og så går man med opflammet sind og med åbne øjne ind i nederlaget.

Denne tale kunne være holdt til alle tider. Den handler om frihed, økonomisk som politisk. Også om frygt og had. Den er skrevet af en kompetent romer, som kendte forholdene mod nord. Tacitus kunne næppe have lagt disse ord i munden på Cal-

gacus uden at kende disse randfolks opfattelse af romerne – og uden at være kritisk over for sine egne. Han vover at vise os vrangbilledet af romaniseringsprocessen for at forklare os den modstand, romerne mødte. Jeg er overbevist om, at Arminius har holdt en lignende tale og af samme grund: hvorfor betale skatter og bygge veje blot for at blive udnyttet? Hvorfor skulle ledende stammehøvdinge som Calgacus og Arminius afgive noget af deres magt og så oven i købet selv finansiere det? Nej, vejen frem var samarbejde, og at forklare det var Tacitus' egentlige ærinde. Det fremgår klart lidt tidligere i samme skrift, kap. 21. Nu bygger man byer, søjlegange og bade. Britannerne suges som af en magnet mod disse civilisationens herligheder, lærer at tale latin og at gå i toga. Ingen hekseri, kun behændighed. Den forøgede rigdom var nok til at forøge stammehøvdingenes rigdom og magt og til at betale skatter!

Flavus' og Arminius' skænderi handler derfor ikke om den germanske nations overlevelse, men om hvorledes man bedst bevarer sin egen og sin stammes magt og position. Og argumenterne tilpasses derefter. Umiddelbart før år 9 var Varus' opgave derfor også at skabe en germansk provins, hvor forudsætningerne for et retsgyldigt samarbejde kunne udfoldes. Lykkedes det – og det tydede alle romerske erfaringer på – så ville alle efter en vis tilpasningsperiode kunne se deres fordel i det.

Men det gik galt med germanerne. Nok var de vilde, men, som det er fremgået, var i alt fald de nærmestboende ganske velorienterede om romerk kultur og tankegang. Nogle følte sig givet tiltrukket af en romersk fred, som sikrede handelssamkvem og indtjening. Andre, først og fremmest i de ledende kredse, frygtede tab af selvstændighed eller håbede omvendt, at samme selvstændighed – med de romerske legioner i ryggen – kunne konsolideres over for andre stammer. Og kunne de fattigste håbe på, at sultegrænsen blev rykket længere mod øst? Eller vidste de overhovedet noget? Hvad man end mente, hver især, kaldte man det for nemheds skyld for frihed.

Men i baggrunden lurede hele tiden det blodige galliske

skræmmebillede. Det var ikke blevet glemt, hverken af venner eller fjender. Germanere og gallere havde ved flere lejligheder arbejdet sammen under Gallerkrigen. Måske var det erfaringer og minder herfra, som blev afgørende i situationen. En latent overvejende politisk modsætning kom op til overfladen. Set fra romernes side var det ikke erkendte problem på kortere sigt, at de med en provincialisering forsøgte at lægge en romersk administrativ og politisk struktur ind over et område, som endnu ikke havde en tilsvarende økonomisk og social opbygning. Som også Europas moderne historie har vist, er det modsatte ulige nemmere. Havde Augustus tøvet og ladet handelssamkvem og almindelig kontakt komme før legionsørnene, ville Rhinen givet på længere sigt være blevet en samlende frem for en adskillende faktor, og konfrontationen ville være kommet langt senere og langt længere mod øst, ved Elben. I så fald ville Danmarks tidlige historie have set helt anderledes ud.

Under alle omstændigheder var det uheldigvis for Varus fjenderne han mødte i år 9. Præcist hvor det skete, har været meget omdiskuteret. Et bastant vidnesbyrd om 1800-tallets opfattelse har mangen dansk turist taget i øjesyn på vej sydover for nysgerrigt at betragte den kultur, som vi så gerne holder ferie i, men som aldrig blev vores. I 1875 umiddelbart efter den fransk-tyske krig – endnu en konfrontation hen over Rhinen – færdiggjorde tyskerne det berømte Hermannsdenkmal lidt vest for Detmold. Symbolikken var og er tydelig. Hermann er ingen anden end Varus' fortyskede germanske banemand, Arminius, det germanske områdes Holger Danske. Med sit dragne sværd og noget anakronistiske vingede vikingehjelm træder han de romerske symboler under fode. Her symboliseres modstanden mod syd og mod det evige Rom. Hertil og ikke længere. Som kulturgrænsesten er han ganske godt placeret. Dog må det anses for sikkert, at slaget ikke stod her, men ved Bramsche nær Osnabrück eller endnu mere nøjagtigt ved Kalkriese, altså godt 100 kilometer længere mod nordvest. En omfattende udgravningsaktivitet gennem en næsten 10 kilometer lang dalsænkning har

Hermannsdenkmal ved Detmold. Fra det 17. årh. blev Arminius sidestillet med Hermann (som frihedshelt) og her – i det 19. årh.'s ånd - fremstillet i overmenneskelig størrelse. Da man i det 17. årh. mente, at Varus-slaget havde fundet sted her ved Detmold, omdøbte man den oprindelige Lippischer Wald til Teutoburger Wald efter Tacitus' oplysninger.

her bragt store mængder romersk militærudstyr for dagen. Nok så afgø-rende også en del mønter, som kan dateres til perioden umiddelbart før år 9 e.Kr. En del af disse fund, kan i dag beses i et lille museum, som er bygget midt på den formodede slagmark.

Varus blev her lokket i baghold med ikke mindre end tre romerske legioner og hjælpetropper. I Teutoburgerskovens morads og mudder blev det endelige nederlag for yderlig

romersk ekspansion mod nord totalt. Den 17. 18. og 19. legion – i alt ca. en tiendedel af den samlede romerske hær – blev udslettet for aldrig at blive genoplivet igen. Få undslap, og hvad der egentlig skete, må stå hen i det dunkle. Men ikke blot var det et nederlag, det var en skam og en vanære. Tre legionsørne var i germanernes hænder, og de vel op mod 20.000 dræbte var end ikke begravede. Guderne havde måttet være imod.

Germanicus, Kejser Tiberius' adoptivsøn, som havde kommandoen seks år senere, trængte frem til slagfeltet – antagelig for at begrave de døde. Den beretning, som han kunne give, er ikke blevet mindre uhyggelig og uheldsvanger i historikeren Tacitus' beskrivelse:

Hos Caesar [Germanicus] *opstod et brændende ønske om at vise de faldne og deres general ære, efter at hele hæren var blevet dybt bevæget ved tanken om de slægtninge og venner (som var faldet) og over krigens tilfældigheder og menneskers omskiftelige skæbne. Han sendte Caecina i forvejen for at udforske de uheldsvangre skove og slå broer og anlægge volde gennem det sumpede og forræderiske område ... Varus' første lejr med sit store udlæg og opmålte kvarterer demonstrerede tre legioners arbejde. Dernæst en halvt nedbrudt vold og en flad grav ... I området imellem lå blegede knogler spredt for alle vinde eller i bunker, alt efter om de stammede fra dem, som havde været på flugt, eller fra dem, som havde gjort modstand. Spredt overalt lå stumper af spyd og af heste, medens menneskekranier var banket op på træerne. I lundene omkring sås barbarernes altre, hvor de havde slagtet officerer og befalingsmænd. Overlevende som havde undsluppet slaget eller var sluppet fri af deres lænker, fortalte, at dér var legaterne faldet, og hér var legionsørnene blevet frarøvet dem, og dér havde Varus modtaget sit første sår, og hér havde han tilføjet sig selv døden for sin egen uheldsvangre hånd. De fortalte også om det sted, hvorfra Arminius havde holdt sin brændende tale, og om hvor fangehuller og torturkamre lå, og om hvorledes han havde hånet legionsørnene*

[TACITUS, ANNALES I,61. OVERSÆTTELSE PØ.]

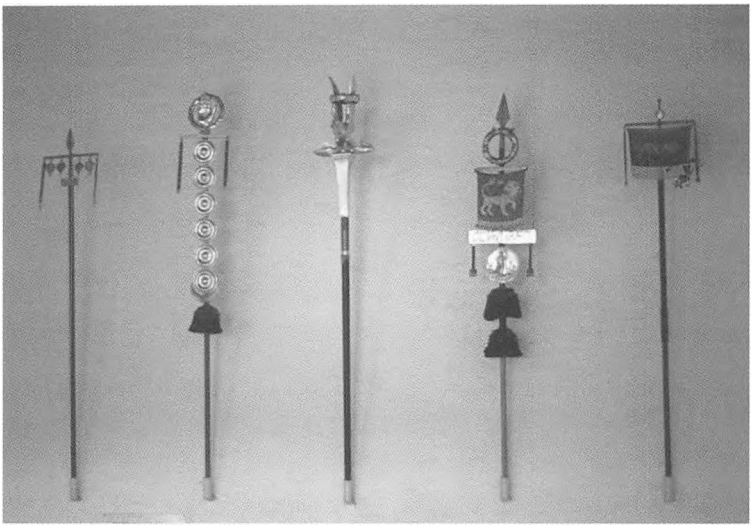

Romerske felttegn ophængt i "fane"helligdommem i hovedkvarteret i kastellet ved Saalburg. Selv om der ikke lå nogen legion i Saalburg, har museumsfolkene anbragt det vigtigste af alle felttegn, legionsørnen (*aquila)* i midten. Det var tre sådanne ørne Varus mistede i Teutoburger Wald, en fra hver legion – det værste der kunne overgå den romerske hær. Det lykkedes aldrig at erobre dem tilbage, og det var den egentlige grund til, at de tre tabte legioner aldrig blev genoprettede under deres oprindelige navn.

Arminius' første handling – hvad han tydeligvis havde lært af romerne – havde været at skære hovedet af Varus og sende det til Maroboduus, et flertydigt budskab. Hans virkelige modstander kejser Augustus løb ifølge biografiskriveren Sueton hovedet mod væggen og lod skægget stå i sorg. Hans mere rationelle reaktion var at opgive en erobring af Germanien. Til sin fejlslagne militære strategi føjede Augustus således den fejltagelse at skabe en kunstig skillelinje tværs igennem et område, som langsomt var ved at udvikle sig til et kulturelt set homogent område. Rhinen, som ved selve sin natur kunne være forbindende og kontaktskabende, blev fra nu af adskillende og konfliktskabende. Bortset fra terrorlignende commandoraids ind i Germanien, var romernes vandring mod nord forbi, og en folkevandring

mod syd og vest kunne begynde. Romernes mål blev nu konsolidering, midlet en storstilet befæstning af Rhin-Donau-grænsen, den ovenfor omtalte *limes*. De nærmestboende germanere kunne se ind over denne befæstning, ind i et Slaraffenland, men det var også en mur, som de stod med ryggen mod, presset af andre germanere længere mod øst.

Set fra denne synsvinkel blev år 9 det vigtigste årstal i Europas tidlige historie. En strategisk-militær grænse blev en kulturgrænse. Europa skulle komme til at vente næsten 2000 år på at blive vidne til det første fredelige og konstruktive forsøg på at ophæve denne grænse. Det skete med udgangspunkt i den samme by, som havde skabt den – i 1954 med Romtraktaten. Midlerne var nu andre, men var målet det også, eller er det blot en ny akt i den evige kamp om Europas ressourcer, et nyt europæisk pyramidespil?

Dette korte signalement af Romerriget, som det så ud i Nordeuropa, er ifølge sagens natur set fra syd, fra imperiet og ud. Herfra blev vejen direkte mod nord nu lukket. Medens der synes at være en forbindelseslinje mod vest, lukkede Arminus den direkte vej gennem det germanske område i år 9. Mere end nogen anden begrænsede denne begivenhed romernes viden om Germanien: en blanding af skræk, afsky, uvidenhed og – fascination.

Selvom landets udseende varierer en hel del, er det dog i det store og hele grufuldt på grund af sine skove eller hæsligt på grund af sine moser. Det er fugtigst mod de galliske provinser og mest blæsende imod Noricum og Pannonien (Østrig/Ungarn)

[TACITUS. *GERMANIA* 5. OVERSÆTTELSE, ALLAN A. LUND].

Hvordan kunne man bo et sådant sted og samtidig slå romerne?

GERMANERNE I MIDTEN

De romerske geografer var – som antydet ovenfor – stort set uvidende om, hvorledes områderne nord for Elben tog sig ud. Strabo (ca.64 f.Kr. til ca. 24 e.Kr.) er nok her den mest ærlige, når han ganske kort gør opmærksom på, at områderne hinsides Elben langs Oceanet er romerne fuldstændig ukendte (*Geografien* 7,2,4). Det svarer til tidens viden, som primært stammede fra de commandoraids, som Tiberius, Drusus og Germanicus foretog på og umiddelbart efter Augustus' tid. Desværre er en beretning, som Plinius den ældre skrev om "De germanske krige", gået tabt. Men hos geograferne lægges de grundlæggende strukturer for alle senere beskrivelser. Ikke uventet er de orienteret mod vandvejene.

Mod nord har vi det store ocean, som ingen ved hvor ender, og ud heri løber de to store floder, Rhinen og Elben. Ved man noget, er det om området her imellem.

[Det] *bebos af germanere, som skønt de kun er lidt forskellige fra kelterne, dog er vildere, højere og mere blonde end disse, men ligner dem ellers meget. For hvad legemsbygning, skikke og levevis angår, er de ganske, som jeg har beskrevet kelterne. Derfor er det, mener jeg, at romerne har navngivet dem germani for at angive, at germanerne er ægte gallere: Germani betyder nemlig på latin "de ægte"*

[STRABO, 7,1,2].

[Er intet andet angivet er dette og de følgende citater gengivet i Allan A. Lunds oversættelse, taget fra hans bog om de etnografiske kilder til Nordens tidlige historie].

Blandt disse er kimbrerne, som Strabo – i øvrigt som Caesar – placerer ved Elbens udløb.

Pomponius Mela, som skrev sin *Chorografia* (geografi) på kejser Claudius' tid, var ikke bedre orienteret. Også han begrænser de nordlige germaneres område til Oceanets kyst.

Beboerne er vilde og vældige af krop, og i overensstemmelse med deres medfødte vildskab hærder de begge dele i usædvanlig grad: deres væsen ved at slås, deres krop ved strabadser og især på grund af kulden. Oven for Elben [nord for] *findes den vældige havbugt Codan, der er fuld af store og små øer. Derfor er havet, som omsluttes af bugtens bredder, intetsteds vidstrakt og minder heller ikke noget sted om det vidstrakte hav, men forgrener sig ligesom en flod, da dets vande overalt løber ind mellem øerne og ofte oversvømmer dem. Hvor havet rører kysten, indesluttes det af øer, der ligger nær hinanden og næsten overalt i samme indbyrdes afstand, og har et snævert løb, der minder om et bælt og bugter sig dernæst i en lang bue indad. I den bugtning bor kimbrerne og teutonerne* (3,31).

Så vidt jeg ved, leverer Mela her som den første en næsten perfekt beskrivelse af vadehavet mellem Rhinen og Elben. Også han er hæmmet af, at vejen i midten er lukket, og beskriver området langs Oceanet fra vest mod øst og havner ved Elbens munding, hvor vi igen støder på kimbrerne. Men hvordan skal vi forstå udtrykket "havbugt". Mela fortsætter:

Orcaderne er en gruppe på 30 øer ... medens Haemodae er beliggende over for Germanien i den bugt som hedder Codan. Af disse syv øer er Codannovia, som stadig bebos af teutonerne, både den frugtbareste og den største. De øer, som ligger ud for Sarmaterlandet, og som på grund af tidevandets vekslen og fordi de mellemliggende områder skiftevis er dækket af bølger eller fri, ligner snart øer snart fastland (3,54).

Vi har tydeligvis en parallel til beskrivelsen ovenfor, men hvad er da i givet fald Sarmaterlandet? Ja, det ved vi ganske godt fra andre kilder. Det ligger ved Sortehavet og strækker sig herfra mod vest. Men enten er teksten på dette punkt overleveret forkert, eller også har Mela ment noget andet. Vi er stadig i et område med kraftigt tidevand, det må være det afgørende, selv om der ikke kan herske tvivl om, at romerne generelt mente, at Oceanet fortsatte helt over mod Sortehavet – altså udgjorde ver-

dens ende mod vest og mod nord.

Problemet er Jylland, som jo skiller Nordsøen med dens tidevand fra Østersøen. Er Codannovia Jylland, og begynder Jylland ved Elbens munding? Blev Jylland altså fejlagtigt betragtet som en ø? Også Tacitus lader Oceanet danne den nordlige grænse, *der slutter om vide halvøer og vældige ølande* (Germ. 1), en beskrivelse, som på grund af sin bredde, er nemmere at indpasse i vor selvforståelse. Også Tacitus placerer kimbrerne ved Elbens munding (*Germania* 37).

Nu skal man jo ikke tro, at det er muligt at harmonisere disse forskellige vidnesbyrd og ad denne vej identificere Danmark og Codans bølger. Strabos åbenhjertige indrømmelse af manglende viden og Tacitus' tilsvarende brede – næsten intetsigende beskrivelse kan dog sammenholdes med endnu en interessant kilde. Det er Klaudios Ptolemaeus, som levede i det 2. årh. e.Kr. Mere end nogen anden er han ansvarlig – indirekte ganske vist – for de mange fejltagelser omkring placeringen af stammer og geografiske lokaliteter i det nordlige område. Problemet er, at Ptolemaeus' beskrivelser af det nordlige område er overleveret os i form af kort, som han sandsynligvis aldrig selv har forsøgt sig med at tegne. På et eller andet tidspunkt i byzantinsk tid har en afskriver – vel for at lette tilegnelsen af den uoverskuelige opremsning af lokaliteter og stammer – tegnet et kort, som siden er benyttet som forlæg af senere afskrivere. Af disse kender vi senere kopier, som stammer fra 14- og 1500-tallet. Her hører – eller snarere ser vi – *Cimbricus chersonesus* – den kimbriske halvø. Også Charuderne, som Augustus nævner, at romerne stødte på, da de sejlede frem mod – og ud over? – Elbens munding, er med her. Som det fremgår af kortet – her i Ulm-kopien fra 1482 – deler denne halvø Oceanet i den germanske del og den sarmatiske. Mela var måske ikke helt på afveje, men på den anden side må det være klart, at de såkaldte Ptolemaeus-kort siger mere om, hvordan man opfattede forholdene mod nord i 1400-tallet end i antikken. Derfor har man også uden besvær kunnet placere både Sjælland og Fyn. Det er således dette kort,

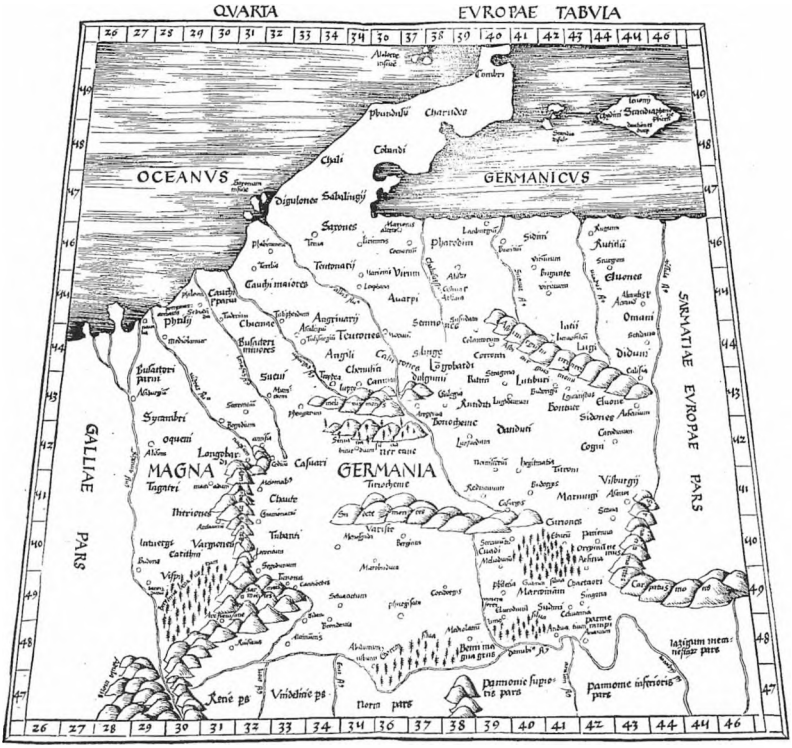

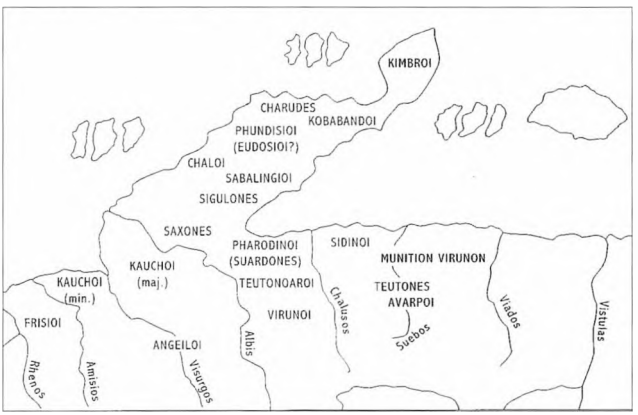

Ptolemaeus' kort, her medtaget fra Ulm-udgaven af hans værk fra 1482. Dets videnskabelige værdi er lav, men viser dog, hvorledes man i 1400-tallet forestillede sig, hvad Ptolemaeus mon kan have ment. For klarheds skyld har jeg også gengivet et mere skematisk kort fra bogen om *Friesen, Sachsen und Dänen*, s.27.

som har ansvaret for, at det var jyder, der forklædt som germanske kimbrere skulle være draget hærgende igennem Europa. Men romerne var altså klar over, at den halvø, som lå lige nord for Elbens munding, var så stor, at den skabte en bugt, Codan, som altså i den senere opfattelse blev til Nordsø og Vesterhav. Uden dette forstyrrende kort kunne de med langt større rimelighed opfattes som Nordsø *og* Østersø.

Det er måske derfor, at Jordanes, som skrev i det 6. årh., og som følgelig ikke kendte Ptolemaeus' kort, kunne skrive:

Lad os nu vende tilbage til Scandzia's beliggenhed, som vi ovenfor kom væk fra. Om denne ø fortæller den fremragende geograf Claudius Ptolemaeus i anden bog af sit værk følgende: Ude i det nordlige Ocean ligger en stor ø, der hedder Scandza. Den har form som bladet af et citrontræ, hvis langstrakte buede sider snævrer ind. Om øen beretter også Pomponius Mela, at den ligger ude i Codan bugten, hvis kyst Oceanet beskyller. Øen ligger ud for floden Weichsel, som har sit udspring i de sarmatiske bjerge [*GETICA* 3,16].

Jordanes formål med den del af sin Goter-historie er at fortælle os, hvor goterne kom fra. Som han så det eller ønskede at se det, kom de fra Scandza vel omkring år 200. Hans videre beskrivelse af Scandza og dets klima kan ikke bekræfte hans ide om goternes oprindelese, men gør det efter min mening ganske klart, at Scandza må være det, vi senere har kaldt den skandinaviske halvø. Jordanes opfattelse støttes af Mela og Ptolemaeus, men Jordanes har omkring 400 år senere vidst mere og er ikke blevet forstyrret af den jyske halvø. Det synes således klart i dag, at Jordanes tog fejl, da han med Mela mente, at Scandza var en ø. Men vi har lige læst, at Mela også kendte en anden stor ø i Codan-bugten, som ikke var kold, men frugtbar, og som udgjorde en øgruppe på syv øer, de såkaldte Haemodae. Mela har altså skelnet mellem Scandza og Haemodae og har ikke taget hensyn til Jylland. Til gengæld tager han fejl, når han beskriver tidevandet i det sarmatiske hav, hvilket vel understreger Strabos ord

om, at på den anden side af Elben ved vi ikke rigtigt, hvordan der så ud.

På dette grundlag – hvor usikkert det end er – kan vi med rimelighed få styr på romernes opfattelse af de geografiske forhold mod nord. Forfattere som Plinius og Tacitus, som sandsynligvis begge har været med til at administrere de romerske provinser mod nord, har vidst besked, men har næppe haft nogen klar forestilling om Jyllands udstrækning. Muligvis har romerne rundet Skagen, men har i det store og hele opfattet Jylland som den halvø, den er, og har benævnt den efter den stamme, som har beboet området omkring dens fod, nemlig kimbrerne. Denne stamme har altså været en vadehavsstamme, som man ville kunne sammenligne med friserne, og som muligvis engang omkring år 100 f.Kr er blevet sat i bevægelse af det uregerlige hav, således som det synes at være sket igen omkring år 300 og så mange gange senere. Denne halvø løber ud i Codanbugten, hvor vi både finder et vadehav, en øgruppe på syv øer, Haemodae, og Scandza. Har Mela ret, så boede teutonerne på den største af disse, Codannovia, som i givet fald kun kan være Fyn eller Sjælland. Scandza, det sydlige Sverige, som ganske rigtigt kan sammenlignes med et citronblad, vil Jordanes så gøre til goternes hjemland. Tør vi tælle syv øer op i Østersøen? Man skal nok lade være, selv om fristelsen er stor.

To hovedkonklusioner kan drages: Denne sprøde og usikre viden om det fjendtlige nord lå gemt i det romerske militær og sivede kun mere eller mindre tilfældigt ind i den latinske litteratur. Derfor var den også tilfældig og spredt. Omvendt måtte man forestille sig en betydelig større og mere sikker viden, hvis kontakterne havde været bygget op omkring en substantiel handel med et venligtsindet nord. Som vejen mod vest synes at ende ved Elben, synes vejen mod nord at fortabe sig i dybe skove og bundløse sumpe. Hvis vi fastholder Hoby-bægrene som ledetråd, må vi derfor umiddelbart forestille os, at de ikke er kommet til os gennem handel fra vest, men gennem krig og plyndring fra syd. Men gælder dette så også de øvrige romerske fund i

Danmark? Hvad med den sidste vej? Vejen mod øst? Men inden vi tager denne vej, kunne det være interessant at se lidt nærmere på disse germanere i midten? Er der en forklaring, som ikke kun er fysisk?

DET ROMERSKE GERMANERBILLEDE

I år 98 e.Kr. skrev Tacitus det allerede flittigt citerede lille geografisk-etnografiske værk, som vi efter dets emne kalder *Germania*. For Tacitus, som for romerne i øvrigt, var Germania alt land øst og nord for *limes*, i moderne sprogbrug Tyskland, Polen, Tjekkiet, Slovakiet og i øvrigt også områder øst herfor. Også som vi har set, Skandinavien og Balticum. Romernes holdning til disse områder var, at de var beboede af barbarer, dvs. af folk, som talte et for dem uforståeligt sprog, der lød som *bar-bar-bar*.

For romerne var middelhavsområdet naturligt nok med dets varme klima og højtudviklede agerbrug baseret på dyrkning af korn, vin og oliven udtryk for den højest mulige civilisation og det naturlige centrum. Herfra så de mod en periferi, hvor kulturen var mindre og mindre udviklet og mere og mere fattig, jo længere man nåede væk, og jo koldere det blev: fra udviklet agerbrug over kvægdrift til almindelige jægere og samlere. Dette grundsyn præger Tacitus' beskrivelse:

Jeg vil tro, at germanerne selv er landets oprindelige befolkning og ikke det mindste opblandede med fremmede, det være sig ved fjenders indvandring eller gæsters besøg. For i urtiden vandrede man ikke over land, når man ville skifte bosted, men sejlede over havet med flåder. For det uendelige...ocean hinsides Germanien besejles selv i vore dage kun af ganske enkelte fartøjer fra vore breddegrader. Når man ser bort fra faren på det gruopvækkende og ukendte hav, hvem ville så forlade Asien, Afrika eller Italien for at tage til Germanien med dets uskønne landskaber og dets rå klima, et land som tager sig trist ud, medmindre da det er ens fædrene land?

(*GERMANIA* 2,1).

Lidt senere bygger Tacitus videre på denne brede karakteristik af land og folk:

Personligt er jeg enig med dem, som mener, at Germaniens befolkning ikke er degenereret som følge af opblanding med fremmede, men fremstår som en raceren folkeæt med et individuelt særpræg uden lighed med andre. Det er også forklaringen på, at de alle deres store befolkningstal til trods, har det samme fremtoningspræg: truende blå øjne, rødblondt hår og store kroppe, der kun har styrke til en kort fremstormen. Over for arbejde og strabadser er de ikke tilsvarende udholdende, og de er helt uvante med at udholde tørst og hede, hvorimod klimaet og jordbunden har vænnet dem til at udholde sulten og kulden

(*GERMANIA*. 4).

Og han fortsætter, således som vi lige delvist har hørt ovenfor:

Selv om landets udseende varierer en hel del, er det dog i det store og hele grufuldt på grund af sine skove eller hæsligt på grund af sine moser ... Det er rigt på sædekorn, men tåler ikke frugttræer, og det er frugtbart på kvæg, men dette er gerne kummerligt. Germanerne glæder sig alene over størrelsen af deres kvæghold, og det er deres eneste og kæreste rigdom. Jeg skal ikke kunne sige, om det er i nåde eller vrede, at guderne ikke har forundt dem guld og sølv. Dermed ikke være sagt, at der ikke findes guld- eller sølvførende årer i Germanien. Ingen har nemlig søgt efter dem. For det optager ikke germanerne synderligt at eje og besidde disse ædelmetaller. Man kan derfor hos dem opleve, at kar af sølv, deres ledere og udsendinge har fået som gave, bruges på samme måde som krukker af ler. Men alligevel har de, der bor nærmest Rhingrænsen, gennem handelssamkvem med os lært at sætte pris på guld og sølv, og de godkender og foretrækker derfor kun mønter med en bestemt prægning. Stammerne i landets indre derimod driver stadig den enkle og mere oprindelige tuskhandel. De vil også hellere have sølv end guld – ikke af nogen lidenskabelig trang, men fordi sølvmønter nu engang er mere prak-

tiske og bekvemme, når de køber deres simple og billige sager
(*GERMANIA* 5).

Spørgsmålet må naturligvis blive, om man kan udstrække disse meget generelle betragtninger til hele det germanske område. Romernes viden – herunder Tacitus' – var baseret primært på den kontakt, man havde med germanerne ved *limes*, og jo længere man fjernede sig herfra, jo mindre kunne man vide. Set med romerske briller er det naturligvis også. Men uden at skabe et egentligt fjendebillede trækker Tacitus en række forhold frem, som adskiller germanerne ikke blot fra romerne, men også fra den keltiske kultur, man kunne finde på romernes side af Rhinen, og som Tacitus selv må have kendt ganske godt. Men *Germania* er af mange grunde en vanskelig kilde at benytte, blandt andet fordi den fokuserer mere på forskelle end ligheder. Men forskellene var da også åbenbare. Det kan den moderne læser overbevise sig om ved at aflægge et besøg i de store byudgravninger i Xanten, Köln og Trier eller se på romerske villaer i *limes'* galliske bagland. Disse oplevelser kan han sammenligne med udgravninger, rekonstruktioner eller udgravningsrapporter over danske langhuse fra romersk jernalder. Gør man det, bliver det hurtigt klart, at vi på samme måde som Tacitus står over for to uforenelige verdener.

Det, som først og fremmest falder i øjnene, og som er et meget væsentligt træk, er, at den romerske kultur var en bykultur. Her samledes både de økonomiske, sociale og politiske tråde i en smukt udbygget bykerne med et tilhørende opland, et tilhørende territorium, som "fødte" byen. Denne bystatsstruktur forudsatte udveksling af varer og tjenester på et højt niveau, utænkeligt uden en udviklet pengeøkonomi og et velfungerende politisk system – både lokalt i byerne og centralt i Rom. Da romerne langsomt erobrede Middelhavsområdet, fandt de der nogenlunde tilsvarende strukturer. Det var det, som gjorde det relativt let for dem enten at integrere nyvundne områder eller blot lade dem fungere som tidligere mod romersk kontrol og

mod betaling af skatter. Det var det, som havde været Varus' håb, og det var det, som Calgacus havde frygtet. Set positivt fik romerne penge og ressourcer, de undertvungne fik den romerske fred, *pax Romana*, og opretholdelse af en infrastruktur garanteret af den romerske hær.

Mere problematisk blev det, da romerne gik over Alperne. Her stiftede de for alvor bekendtskab med en anden og ny kultur, den keltiske. Kelterne havde slået sig ned i Alpeområdet, dele af Spanien, Frankrig og England. Romerne kaldte dem gallere og betragtede både dem og deres kultur som den germanske overlegen. Det skyldtes primært, at den keltiske struktur også var en bykultur, selv om deres stammehovedsæder – de såkaldte *oppida* – på ingen måde kunne sammenlignes med romerske byer. Men kelterne befandt sig i langt højere grad end germanerne i samme mentale ramme som romerne. Romerne kunne derfor langsomt udvikle et samarbejde med kelterne, som ikke var muligt med germanerne. Også til denne proces er Tacitus en uvurderlig kilde.

Det andet af hans værker *Agricola* (også fra år 98) – som jeg lige har citeret – beskriver romernes erobring af England i midten af 1. århundrede e.Kr. Her kan Tacitus nu – i modsætning til *Germania* – beskrive en koloniserings- og romaniseringspolitik, som byggede på et samarbejde:

Thi for at de indfødte [dvs. de keltiske britannere] – *spredte, uciviliserede og derfor stridbare, som de var – gennem fornøjelser kunne vænne sig til fred og ro, begyndte han privat at opmuntre – og offentligt at hjælpe dem – til at opføre templer, bycentrer og boliger ved at rose de initiativrige og kritisere de uvirksomme ... Endvidere lod han de fornemmes børn undervise i de frie kunster, og han satte britannernes medfødte begavelse højere end gallernes* [dvs. kelterne på kontinentet] *iver og interesse. Resultatet var, at britannerne som kort forinden havde afvist romersk sprog, nu tragtede efter romersk veltalenhed. Derfor kom også vor klædedragt på mode, og togaen blev almindelig. Gradvis gik man over til civilisationens goder:*

handelscentrer, offentlige badeanstalter og fin selskabelighed. Alt dette kaldte de i deres troskyldighed for civilisation, skønt det var en del af deres trældom (*AGRICOLA*, 21).

Denne forskel kan naturligvis ikke kun forklares ved, at de britanniske keltere var kvikkere end de kontinentale stammer – såvel keltere som germanere. Den keltiske kultur havde i århundreder været i vekselvirkning med den mediterrane romerske og græske kultur. Men Tacitus har også en anden om end indirekte så dog måske nok så tungtvejende forklaring på den iver, som romerne lagde for dagen, når det drejede sig om Britannien. Lidt tidligere skriver han i *Agricola*, at Britannien var rigt på guld og sølv, hvad han derefter definerer som "sejrens løn". Med andre ord, romerne havde økonomiske grunde til at undertvinge sig både Gallien og Britannien. Dette motiv var ikke til stede, når det gjaldt det germanske område: Intet guld, intet sølv, kun moser, kulde og store vilde germanere. Ingen byer, man kunne erobre og plyndre. Og måske væsentligst af alt: hvis romerne virkelig havde erobret dele af Germanien, var den afgørende forudsætning for romersk administration og kontrol: et velfungerende, fastetableret stammehovedsæde, en "by", ikke til stede. Det så allerede Caesar, da han under erobringen af Gallien foretog et kommandoraid ind i Germanien. Omkring 150 år tidligere fortæller han i sin *Gallerkrig*:

Deres undergivne [dvs. høvdingene] *må ikke få lyst til at blive bofaste og give sig til at drive agerbrug i stedet for at gå i krig; de må ikke blive interesserede i at skaffe sig stor landejendom, så at de stærke driver de svage fra deres jord; de må kun bygge boliger, der lige netop kan beskytte dem mod kulde og varme* ... Og lidt senere fortsætter Caesar ... *Den største hæder, et germansk folk kender, er at leve omgivet af hærgede og øde landstrækninger. De betragter det som et bevis på deres tapperhed, at nabofolkene har måttet forlade deres land, og at ingen tør slå sig ned i nærheden*

(*GALLERKRIGEN*, 6.BOG, KAP. 22-23. OVERSÆTTELSE BO GRØNBÆK).

Denne situation syntes ikke ændret i år 9. Quinctilius Varus havde ingen oplagte angrebsmål og store problemer med sine forsyningslinjer. Hans mål var ikke lyn-terror og afskrækkelse, men erobring, en politik, som man stadig kan undre sig over, at romerne ikke selv kunne se måtte føre til nederlag, selv om ingen selvfølgelig havde kunnet forudse et så katastrofalt resultat. Derefter indskrænkede romerne sig til at organisere den beskyttelseszone, som jeg har omtalt ovenfor, og den række af fremskudte kasteller, som f.eks ved Oberaden og Haltern, ofte placeret ved bifloder (adgangsveje) til Rhinen, blev opgivet efter år 9. Afstanden til Romerriget fra Danmark blev derved faktisk længere, end den havde været tidligere, og i det hele blev alle ansatser til en direkte handelsvej i "midten" mod Skandinavien meget små og ubetydelige. Kun tuskhandlen ved selve grænsen blev tilbage.

Set fra Rom og fra de romaniserede provinser var der altså stor forskel på romere og germanere – jo længere vi kommer ind i Germanien, jo større. Disse beskrivelser er ikke fyldige nok til at skrive økonomisk historie og slet ikke en dansk før Danmark. Hvis vi med udgangspunkt i de arkæologiske kilder, det vil sige fund og udgravninger i det danske område, som kan dateres til romersk jernalder, vil forsøge at tegne et billede af de økonomiske, sociale og politiske forhold i det danske område, bliver resultatet en skitse, som er endnu grovere og mere generaliserende end Tacitus', men som trods alt fremviser en række lighedstegn. Her kan læseren få mere ud af at læse Broholms spændende bøger og Ulla Lund Hansens og Lotte Hedeagers minutiøse diskussioner af kildematerialet.

Ser vi på den danske arkæologiske forskning, synes det dog klart, at udviklingen i romersk jernalder har været præget af en stigende hierarkisering med tendeser til inddragelse af mere jord til landbrug og kvægdrift. Stednavne på -løs og -lev peger ikke blot mod rydning af skov (-løs), men også mod, at den private ejendomsret er under udvikling, og jord/gårde er begyndt at blive arvelige (-lev). Det er en udvikling, som ikke blot synes at

Særlig flotte eksempler på romerske varer, fundet i Danmark. De er alle udstillede på Nationalmuseet i København. Mange glas af denne type kom fra Rhinområdet.

afspejles i en sammenligning mellem Caesars og Tacitus' beskrivelser, men vel også må ses som en påvirkning fra syd. Dette perspektiv underbygges af periodens store og rigt udsmykkede høvdingegrave og de handelspladser, som synes at have taget form heromkring. Det gælder på Stevns (Valløby, Himlingøje) og Sydfyn (Gudme). Det synes som om, et samfund bygget op med og mod en række relativt løst opbyggede stammer er ved at tage fastere konturer med en stormand, høvding eller måske snarere krigsherre i spidsen. Vi finder flere individuelle, større gårde og samtidig en stigning i en slags landsbybyggeri.

Konger vælger de ud fra ædel byrd, hærførere ud fra tapperhed. Kongerne har dog ikkke uindskrænket og vilkårlig magt, og hærførerne er anførere mere i kraft af det eksempel, de giver, end den magtbeføjelse, de har, kort sagt i kraft af den beundring, de vækker, hvis de er dristige, hvis de er fremtrædende, hvis de kæmper forrest i geleddet (*Germ.* 7) *... I mindre sager træffer lederne alene afgørelsen, i større sager er de fælles derom, dog er det således, at lederne også forbehandler de sager, hvis afgørelse ligger hos folket ... Som følge af deres individualisme har de den uskik, at de ikke kan møde op på samme tid, eller som det var påbudt. Derfor spildes både anden og trediedagen som følge af deres forsinkede fremmøde. Når så massen finder det passende, indtager de deres pladser – bevæbnede ... dernæst lytter de til deres konge eller ledere ... forkaster de et forslag, afviser de det med en brummende lyd. Godtager de det, slår de deres våben mod hinanden. Det er hos dem den fornemste form for bifald at give sit tilsagn med våben* (*Germ.* 11).

Men Tacitus giver os også en række væsentlige brikker til et nærmere signalement af den germanske økonomi.

Midlerne til afholdelse af store fester – forsætter Tacitus (*Germ.* 15.) *... erhverves ved krig og rov. Man vil nemlig ikke kunne overbevise dem om, at det er lige så let at pløje jorden og afvente årets høst som at udæske fjenden ... For det, at man erhverver sig noget ved sved, som man kan skaffe sig ved blod, opfatter de som et tegn på dovenskab, ja slaphed. Når de ikke drager i krig, tilbringer de ikke så megen tid med jagt som med ingenting at bestille – kun optaget af at spise og sove. De allertapreste og mest krigeriske foretager sig overhovedet intet, da omsorgen for hus og hjem og jorder er overdraget til kvinderne, de gamle og de allersvageste i husstanden ... Det er skik blandt stammerne, at enhver af sig selv bringer de ledende noget af sit kvæg eller noget af afgrøden. Og skønt det modtages som hædersgave, afspejler det dog samtidig deres behov for fornødenheder. De er især glade for gaver fra nabofolkene, som sendes dem ikke kun af enkeltpersoner, men også på hele folkets vegne. Det drejer sig*

om udsøgte heste, store pragtvåben, brystpaler og snoede halsringe. Nu har vi også lært dem at tage imod penge.

De ledere, Tacitus beretter om, kunne være den Arminius og den Flavus, vi allerede har hørt om. Men – som antydet – kunne det også være en af høvdingene fra Himlingøje eller Hoby.

Hvis den stamme, de er født og opvokset i, sløves af langvarig fred og ro, tager mange af de fornemme unge mænd på eget initiativ af sted til de stammer, der netop fører en eller anden krig. For dels bryder germanerne sig ikke om fred og ro, dels vinder man lettere berømmelse i farefulde situationer. Og endelig kan man underholde et stort følge i kraft af vold og krig (*GERMANIA* 14).

Næsten et ekko af Caesars beskrivelse halvandet århundrede tidligere.

At gå på røvertogt er ingen skam, når blot det foregår uden for ens eget område (*GALLERKRIGEN* 6,23).

Her kunne forbindelsen til den romerske hær blive knyttet. Det var hjælpetropperne, på latin *auxilia*, som stod åbne for fremmede. Ud over sold og eventuelt bytte var belønningen fuld romersk borgerret efter 20 års ærefuld tjeneste.

Igen er Arminius et godt eksempel. Han blev romersk borger, men ikke kun det. Han blev optaget i den fornemme romerske ridderstand, hvortil kun adgang blev givet til romerske borgere med en formue på over 400.000 sesterts, en kolossal sum, som placerede denne etniske germaner i den allerfornemste romerske overklasse. Nu var Arminius høvdingesøn, og selve hans karriere er måske nok et atypisk eksempel. Ikke mange nåede så langt, men det må anses for givet, at andre mere nordligt boende germanere fulgte hans eksempel. De sværlemmede germanere har givet været attraktive, ikke kun som menige soldater, men også til løsning af specialopgaver. Vi ved eksempel-

vis, at Augustus omgav sig med en livvagt bestående af germanere, og det kunne eksempelvis også ledende romerske administratorer have haft. Følges denne tankegang kan Hoby-bægrene godt tolkes som en personlig gave som tak for en personlig indsats. Men herom senere.

Betragtet således underbygges et billede af, at de økonomiske og kulturelle bevægelser i området ikke er gået fra syd mod nord, men fra nord mod syd. Efter år 9 var romerne ikke interesserede i det germanske område og tog næsten ingen initiativer. At kejser Augustus i år 5 havde ladet en flåde sejle op langs Jyllands vestkyst på et rekognosceringstogt, var et forsøg, som ikke senere blev gentaget:

Min flåde sejlede mod øst over oceanet fra Rhinens munding til kimbrernes land, hvortil ingen romer før var nået, hverken til lands eller til vands, og kimbrerne ... og de øvrige germanske folk i samme område bad gennem gesandter mig og romerfolket om venskab

(*MONUMENTUM ANCYRANUM*, 26)

og Tacitus kunne jo også fortælle, at romerske skibe havde besøgt de nordlige breddegrader. Augustus' ekspedition kan tidfæstes til år 5, men mere præcist, hvor og hvornår eller med hvilket formål romerske skibe søgte mod danske farvande, ved vi ikke. At mindre romerske skibe har rundet Skagen eller snarere gået gennem Limfjorden og søgt ned mod de søvendte handelspladser på Fyn og Stevns, anser jeg ikke for sandsynligt.

Også her i midten må en vis kontakt således også have fundet sted, men den må have været uhyre spæd i århundredet efter år 9. Forholdene var ganske enkelt for usikre for alle parter. Vejen i midten giver altså ikke rigtigt noget svar. Lad os vende os mod øst.

Fjerde Kapitel

Vejen mod øst

Lægterne knirkede under Julianus' fødder. Han var gået helt op til de øverste tilskuerpladser. Formiddagssolen varmede allerede, og han fik lyst til at sætte sig et øjeblik. Han havde styr på gladiatortruppen. Den var ankommet, og selv helt heroppe kunne han høre, at de var ved at varme op til de forestående kampe. Folk var begyndt at komme – i god tid – for at få en ordentlig plads. Nogle havde sat sig, andre var på vej nede fra byen, hen over Marsmarken. Han havde en god udsigt. I det klare sollys stod Pompeius' store teater med skarpe konturer, og mellem taget af det capitolinske tempel og toppen af gavlen til Augustus' tempel til Mars Ultor kunne han lige skimte kolossalstatuen af Nero. Ja, Nero! Mon han kom i dag? Julianus havde ikke hørt noget endnu. Var det en god eller en dårlig nyhed? Kom Nero skulle han passe på, at det hele ikke løb løbsk. På den anden side havde han som øverstansvarlig for afholdelsen af gladiatorspillene gjort sig stor umage. Og faldt hans udsmykning af teatret og hans valg af gladiatorer i kejserens smag, lå der måske et avancement og ventede? Det værste var dog, hvis Nero ville begynde at synge. Ganske vist sang han godt nok, men alt, alt for længe. Sidste år havde han befalet teatret lukket, så ingen kunne forlade det, mens han sang. Det var gået så vidt, at en kvinde havde født inde i teatret, og at nogle havde simuleret døde for at blive båret ud til begravelse. Sådanne situationer ville helt tage glansen af hans eget show, hvis han da overhovedet ville kunne styre det.

Amfiteatret var i sig selv ikke særligt smukt. Det var bygget i træ, en gammelmoralsk romersk arv. Den slags institutioner

skulle ikke være permanente. Julianus havde derfor forsøgt at kombinere det sikkerhedsmæssige med en – syntes han selv- næsten genial udsmykning. De net, som dels skulle sikre, at dyr ikke sprang over barrieren og ind til tilskuerne og – omvendt – forhindre de værste elementer i at springe ned i arenaen eller kaste ting efter de optrædende, var knyttet sammen med rav. Store klumper. Nogle på op til 4 kg. Det havde allerede gjort stort indtryk, havde han konstateret, på de få som var kommet. Han havde fået ideen ved at sammenholde tre iagttagelser: rav var blevet moderne og rav var dyrt. Men han havde også hørt, at det ikke blot kom ned oppe fra Norditalia, men at det blev skaffet helt oppe fra det store Ocean mod nord. Og her skulle det være utrolig billigt. Faktisk skulle disse germanere, som producerede det, undre sig over, at man overhovedet kunne få penge for det. Et gladiatorshow uden overraskelser af den ene eller anden art var ikke meget værd. Og her fødtes ideen. Han havde kontaktet en romersk handelsmand, som kendte til det germanske område og havde foreslået ham at søge mod nord. Det var farligt ganske vist. Julianus kendte udmærket den ordsprogsagtige vending: "skal du overnatte på en kro, så gør testamente først" – og det i selve Italia vel at mærke. Og i *Barbaricum* kunne alt ske. Efter at den planlagte udvidelse under Augustus var blevet opgivet, kunne man hverken regne med beskyttede romerske veje eller militær eskorte. Til gengæld kunne denne handelsmand, romersk ridder, var han i øvrigt, regne med en enorm fortjeneste, havde Julianus lovet. Om han fik det, ved vi ikke. Vi ved heller ikke om Julianus fik succes, men vi ved at ridderen tog vejen op mod nord fra Carnumtum og at han vendte hjem igen med store mængder rav.

VED DONAUS BREDDER

En tur op ad *Graben* i Wiens centrum kan være en ganske behagelig oplevelse. Efter at have passeret fornemme butikker, cafeer og måske tilladt sig en *Jause* på en fortovsrestaurant et sted omkring

Det ene af de i alt to amfiteatre, som ligger ved Bad Deutsch-Altenburg (Carnumtum). De blev ikke blot benyttet til at underholde den lokale befolkning, men også som øvelsesplads for soldaterne fra de romerske tropper. I dag kan man bese det relativt veludgravede anlæg og – om sommeren – overvære festspil og koncerter her. *Foto: Jørgen Beck Jørgensen, Års*

den imposante pestsøjle fra 1681, er der næppe noget mere wienerisch end pludselig at se Stefansdom hæve sit gotiske tårn med det karakteristiske brogede tag som kulisse. Hvad de færreste ved, er, at de samtidig går langs kanten af den *fossa* eller grav – deraf gadens navn – som lå foran den romerske legionslejr, som det senere Wien skylder sin fødsel. Lige så overraskende er det måske at aflægge Bad Deutsch Altenburg et besøg kun cirka 50 km øst for Wien. Her ligger hele to amfiteatre og en hel lille antik by. Også den husede en legionslejr, og som om dette ikke var nok, også et statholderpalads for guvernøren over den provins, som hed Pannonia. Hvad skyldes denne ophobning af lejre og placering af centraladministration her mellem Vindobona, som Wien hed i antikken, og Carnumtum (Bad Deutsch Altenburg)?

Svaret er delvist givet. I forbindelse med de store planer om at føre grænsen frem til Elben var det herfra, at først Drusus og senere Tiberius trængte ud i *Barbaricum*. Valget var ikke tilfældigt. Dels beherskede Maroboduus og markomannerne området lige nord for, og dels – og i sammenhæng hermed – løb her en af de vigtigste handelsveje. Dermed også såvel en indfaldsvej som en udfaldsvej til Det romerske imperium. Som så mange andre steder var befæstningerne lagt tæt op ad en biflod til den egentlige grænseflod, Donau. I dette tilfælde floden March, som løber ud i Donau lidt øst for Carnumtum, og som i dag danner grænsen mellem Østrig og Ungarn. I dag kalder vi denne vej for ravvejen; romerne kaldte den ingenting, men de frygtede den. For mellem Vindobona og Carnumtum endte den naturlige tragt, gennem hvilken barbarfolkene i århundreder var strømmet: Ind over over det sydvestlige Ungarn og helt ned til Adriaterhavet.

Her lå allerede fra det andet århundrede f.Kr. den store og blomstrende romerske koloni og handelsby, Aquileia. I dag lidt nord for det nuværende Grado, dengang ved havet. Her sluttede ravvejen og her lå en stor havn, hvorfra en livlig skibsfart bragte varer fra det nordlige område videre ud i Italia.

Set fra Aquileia endte denne vej – som romersk vej betragtet – ved imperiets grænse, som også her går under betegnelsen *limes*. Lidt syd herfor – i Scarbantia, det nuværende Sopron i Ungarn – delte den sig i to og fortsatte ud af imperiet ved hver sin legionslejr, henholdsvis den ved Vindobona og den ved Carnumtum. Den fortsatte herefter langs de forskellige floder, især March/ Morawa op mod det store vandskel midt i Europas hjerte, hvorfra Moldau (Vltava), Elben og Neisse-Oder førte videre mod nord til henholdsvis Nordsøen og Østersøen. Det mellemeuropæiske flodnet var således rygraden i denne forbindelseslinje, hvor hvert led udgjordes af germanske stammer. Forskubbede disse led sig, gjorde det ondt i hele imperiet.

Ser vi nærmere på dette østlige område, var det vigtigste led markomannerne. De havde allerede tidligere bevæget sig fra

Også ved legionslejren i Carnumtum voksede der - som ved alle andre større lejre – civile bebyggelser frem. Folk her levede af småhandel med soldaterne og mange af soldaterne, som det var forbudt at gifte sig, havde deres kvinder (og børn) boende her. Efter endt tjenestetid slog de sig så ned her og giftede sig lovformeligt. Disse byer fik efterhånden et romersk tilsnit. På billedet, som stammer fra det store friluftsmuseeum ved Carnumtum, ser man da også et stærkt romaniseret bygningskompleks – naturligvis rekonstrueret kraftigt.

Foto: Jørgen Beck Jørgensen, Års

området omkring den mellemste Elb og havde nu slået sig ned i Böhmen. Som cheruskerne længere mod nord-vest lå de og blokerede for videre romersk fremtrængen. Som cheruskerne tog de livlig del i de ændringer, som det ekspanderende Romerrige havde fremkaldt med Caesars erobring af Gallien. Også de blandede sig i Gallerkrigen, men endte med at gå i alliance med romerne. De kom derved i starten af 1. årh. e.Kr. i opposition til Arminius, der – som vi har set – valgte konfrontationen. To af germanernes fornemste ledere, som på mange måder kunne minde om hinanden, valgte således hver sin vej.

Begge var de opdraget i Rom, men markomannerhøvdingen Maroboduus så perspektiver i et politisk og økonomisk samarbejde med romerne, som Arminius måske nok også så, men som han ikke ønskede. Maroboduus skabte et militært set stærkt rige, som strakte sig helt fra Donau op til Oder. Det omfattede de vigtige kerneområder Böhmen, Mähren og Schlesien. Han lod romerske handelsfolk færdes i sit rige og stillede hjælpetropper til den romerske hær.

Når Tiberius og romerne i første omgang kom i konflikt med markomannerne, skyldtes det generelt den frygt, som romerne nærede for et angreb fra nord, men også den udvidelsesplan, som bragte dem i konflikt med Arminius. Skulle Elben være grænse, måtte også Maroboduus stækkes. Men som allerede fortalt, kom et pannonisk oprør blandt de illyriske stammer på tværs. Tiberius blev tvunget til at slutte fred med Maroboduus, hvilket Maroboduus meget symbolsk beseglede ved at sende Varus' hoved, som han havde fået af Arminus, tilbage til Rom til "begravelse". En noget makaber situation, som dog resulterede i, at Maroboduus kunne ende sine dage i fred og ro i Ravenna, efter at han i år 19 e.Kr. var blevet tvunget til flugt på grund af sin manglende støtte til Arminius og sin i alt fald på overfladen romervenlige holdning.

Efter Varus-slaget skulle Tiberius således finde frem til en ny politik, hvis essens var at pacificere de germanske stammer i området ved at støtte forskellige alliancer mellem hermunderne, markomannerne og quaderne, som boede lidt længere mod øst, altså de tre stammer, som i princippet var proppen i ravvejstragten. Senere kom direkte økonomisk støtte til – bestikkelse om man vil – og det strategiske princip, man senere har kaldt den "usynlige grænse", begyndte at tage form. Disse stammer kom til at ligge i en bufferzone. De blev betalt for ikke at falde ind i imperiet, hvad de så normalt ikke gjorde, og for at holde andre stammer væk, hvad de praktisk talt var tvunget til at gøre hele tiden. Men først under Marcus Aurelius gik det for alvor galt.

Oversigtskort over det romerske imperiums vestlige del, hvor man kan se hele nordgrænsens forløb.

Mere præcist var det i år 165. De såkaldte Markomannerkrige begyndte. Dette år har således samme betydning som år 9 ved Rhinen. En ny tid begynder. Men hvordan var da kontakten indtil dette år her mod øst?

Germanere som hjælpetropper betød penge og bytte fra syd mod nord. Bestikkelse af ledende germanerfyrster betød det samme, og endelig var der her tilsyneladende en livlig handel. Her var altså en klar forskel fra vejen mod vest og vejen i midten. Nøgleordene er guld og rav. Tacitus beretter om hermundurerne

at de blandt alle de germanere, vi står i handelssamkvem med, er de eneste, som ikke handler på selve bredden ... men går over floden hvor som helst de vil uden at blive underkastet eftersyn for at handle, medens vi blot lader de øvrige folk se vore våben og vore lejre.

(*GERMANIA* 41)

Her sker altså noget. Hermundurerne boede omkring Elbens udspring, og der, hvor de fik lov at handle, var i Augsburg (Augusta vindilicorum) og vel helt ned mod Lentia (Linz), hvor en anden gren af ravvejen lå. Altså noget vestligere end markomannerne. Fra Tacitus kan vi modsætningvis slutte, at den tilladelse fik andre ikke på hans tid (dvs. omkring år 100 e.Kr.), heller ikke markomannerne. Det skyldtes især, at romerne her mod øst havde stadige problemer med især de illyriske stammer *inden for* imperiet, og at de derfor generelt måtte være mere forsigtige, jo længere de kom mod øst. Ikke ubegrundet, således som vi lige har set.

I dette perspektiv blev konsolideringen af Donau-grænsen vigtigere og vigtigere. Fokus og dermed romersk politik flytter fra vest mod øst. Fra Claudius' tid er provinserne Noricum (Østrig) og Pannonia (Ungarn) skabt, begge med Donau som befæstningslinje eller *limes*. Trajan lagde yderligere Dacia (Rumænien) til i årene 101-107 og inddrog dermed de rige daciske guldminer. Kejser Marcus Aurelius (161-180) gik endog så vidt som til at overveje at inddrage Pustaen, dvs. området mellem Pannonien og Dacien, som en ny provins. Men både Trajans og Marcus Aurelius' initiativer havde karakter af panik. De skyldtes måske nok ønsket om at fastholde de rige metalområder i det romerske bagland og sikre nye uden for imperiet, men i det større perspektiv drejede det sig om at holde især markomanner og quader stangen.

I 167 e.Kr. måtte de give op for første gang. Begge de nævnte stammer brød hærgende ind over Donau. Disse begivenheder gav også dønninger ved Rhinafsnittet, men her skal vi helt frem til franker-stormen i kejser Valerianus' sidste år (253-259) for at

finde lignende tilstande. Sat på spidsen kan man sige, at det nordlige afsnit af *limes* ved Rhinen udvikledes i fred, medens det sydlige ved Donau udvikledes i krig. Hvad er vigtigt her, er, at denne udvikling betød, at romerne måtte flytte uhyre ressourcer fra den øvrige del af imperiet til Donaugrænsen, som af samme grund bliver vidne til et uhørt økonomisk opsving. Igen betinget af hærens tilstedeværelse. Men kontakten, hvor voldsom den end kunne være, betød også, at Romerrigets usynlige grænse ved Donau lå langt tættere til Skandinavien, end den gjorde ved Rhinen. Der er således også grund til at antage, at de påvirkninger og den handel, vi ved foregik langt op i Markomannerriget i denne periode, har haft større betydning end den spæde vestlige forbindelse. Også disse krige har utvivlsomt trukket germanere fra nord mod syd.

Den type kildemateriale, som kunne aftvinges oplysninger om handel og kontakt ved Nordsøen, er fraværende ved Donau. Næsten ingen indskrifter, men til gengæld – da krig og indfald spillede en så væsentlig rolle – litterære kilder. Vi ved fra Tacitus, at romerske handelsmænd opholdt sig ved Maroboduus' hof, og vi ved fra det eneste indskriftsmateriale, vi indirekte kan knytte til handel, at romerne havde adskillige toldstationer placeret ved Donau. Så noget foregik der naturligvis, men havde det et andet omfang end det, vi har kunnet konstatere ved Rhinen? Er det her vi skal finde den primære forbindelseslinje mellem imperiet og det skandinaviske område?

RAVVEJEN

Jeg fremhævede guld og rav som nøgleord ovenfor. Lad os endnu en gang konsultere Plinius og Tacitus:

Det er sikkert at rav er et produkt, som kommer fra øerne i det nordlige ocean, og kaldes "glaesum" af germanerne ... af hvilken grund en af øerne fik navnet Glaesaria af os, da Germanicus sejlede omkring der med flåden, af barbarerne fik den navnet Austeravia.

Ravperler af forskellig udformning. Rav blev dog også brugt til at udforme figuriner og lignende.

... Rav bliver indført af germanerne, især til Pannonien ... veneterne som de første gjorde det berømt ... Den dag i dag bærer bondekvinderne i området nord for Po halskæder af rav, ikke kun som smykker, men også for ravets helbredende virkning. Rav anses nemlig for at være godt for ... halssygdomme ... Fra Carnumtum i Pannonien til Germaniens kyst, hvorfra ravet importeres, er der omkring 900 km – en kendsgerning, som først for nylig er blevet bekræftet. En romersk ridder, som lever endnu, blev sendt derop af Julianus, lederen af Neros gladiatorshows, for at skaffe dette produkt. Da han rejste langs kysten og besøgte markeder der, bragte han så store mængder af rav med hjem, at de net, som var udspændt for at beskytte tilskuerne, var forsynet med ravklumper i alle knuderne ... Det tungeste stykke ... vejede 4 kg

[RELATIVT FRIT EFTER PLINIUS, *NATURHISTORIEN*, XXXVII,42-47.PØ].

Tager vi Plinius for pålydende, kan vi udlede adskillige vigtige oplysninger. Først afstanden, som er korrekt, og som viser, at denne ridder, dvs. en person, som tilhørte den velhavende ridderstand og derfor sandsynligvis har haft med handel at gøre, har taget ruten direkte mod nord fra Carnumtum og har fulgt

enten Elben eller Oder. Vi hører derefter om øer og markeder langs kysten. Marked er her en oversættelse af den latinske glose *commercium*, som i øvrigt går igen i næsten al omtale af handel med *Barbaricum*. Udtrykket er lidt uterminologisk, hvilket givet skyldes, at den form for handel, vi hører om i grænseegnene, ikke er traditionel romersk. De her omtalte markeder kan ikke sammenlignes med det organiserede marked, Gargilius krydsede på sin vej forbi Carvium. Denne ridder har ganske enkelt fulgt de handelsveje, som fandtes. Han har altså ikke besøgt egentlige markeder, men krydset de steder, hvor man normalt byttede varer. Han har sandsynligvis primært fulgt Elben og derefter rejst langs kysten. Hans rejse har derfor sikkert også haft karakter af opdagelsesrejse, således som nogle forskere har foreslået. Læser man Plinius' afsnit om rav i dets helhed, fremgår det da også indirekte, at han har bevæget sig rundt i samme område, som Germanicus gjorde i år 16 e.Kr. i forbindelse med terroraktionerne mod Arminius. Da vi yderligere hører om "øer", og at en af disse øer kaldes Glaesaria, Rav-øen, som normalt identificeres som det frisiske Ameland, er det rimeligt klart, at ridderen har besøgt de terper, som jeg ovenfor har omtalt. Han synes altså ganske enkelt at have fulgt den grænse, som Augustus havde håbet at kunne etablere, før Arminius dukkede op i Teutoburger Wald. I givet fald ville det bekræfte, at den Elben-Donaugrænse, hvis begrundelse nok havde været strategisk, også var en økonomisk skillelinje, en handelsvej, som – hvis fremstødet var lykkedes – ville være løbet hen over ryggen på det i så fald udvidede imperium. Det er måske tankevækkende, at denne ridder, som kom fra Carnuntum, i teorien kunne have mødt en oksehandler som f.eks Gargilius eller en fiskehandler som Valerius Secundus i – lad os bare lade fantasien spille og kronologien fare – f.eks Feddersen Wierde. Ringen var dermed sluttet. Men hvad siger nu vores anden hovedkilde, Tacitus, til det? Også Tacitus fandt ravet væsentligt nok til en nærmere omtale.

Dernæst følger – ude i Oceanet – svionernes stammeforbund, der foruden mandskab og våben også er stærkt til søs. Skibenes konstruktion afviger fra den gængse derved, at der er stavn i begge ender, således at de altid har en landingsklar ende. Skibene betjenes ikke med sejl, og årerne lægges ikke fast i en række langs siderne, men er løse – ligesom det bruges på visse floder – så de kan vendes i den ene eller anden retning, eftersom forholdene kræver det ... Oceanet hindrer fjender i overraskelsesangreb...

Man antager normalt, at Tacitus her taler om Sverige. Han fortsætter sin gennemgang af de nordlige germanske stammer ved at gå mod syd.

På den højre bred af Sveberhavet [Østersøen] *bor de æstiske stammer ... også havet gennemsøger de, og som de eneste opsamler de rav – selv benævner de det glesum – i lavvandede områder og oppe på selve strandbredden. Men uciviliserede som de er, har de hverken undersøgt eller fundet ud af, hvad rav består af, eller hvorledes det bliver til. Ja, længe lå det endog upåagtet hen blandt alt det andet, havet skyller op, indtil vor hang til luksus bragte det til ære og værdighed. Selv anvender de det ikke. I rå tilstand indsamles det, uforarbejdet bringes det i handel, og undrende tager de imod betaling*

(TACITUS, *GERMANIA* 44-46).

Med Plinius befinder vi os altså ved Nordsøen, med Tacitus ved Østersøen. Begge dele passer ikke kun fint med vor viden om rav, og hvor det findes, men også med de beskrivelser – hvor brede de end er – af øer, hav og kyst. Fra det nuværende Tyskland har man kunnet fornemme de sydlige og østlige kyster af øer som Fyn, Sjælland, Rügen og Bornholm og vel også det sydlige Sverige. Begge taler om handel med rav, men medens Plinius' ærinde er at fortælle om ravet som sådant og i den anledning bringer en god historie, giver Tacitus yderligere tre vigtige informationer: germanerne forarbejder ikke ravet, de kommer selv med det, og de modtager betaling for det.

Meget smuk halskæde – som burde gengives i farver. Glasperler og rav er her sat sammen. Museet i Tongeren. 4.årh.

Dette billede bekræftes af det arkæologiske materiale, som med de litterære kilder har ført til, at denne lange handelsrute af senere tider er blevet kaldt "ravvejen". Ned langs denne rute har man fundet ravdepoter og forarbejdningssteder, som f.eks. ved Jacewo og Wrosław. Dog synes der ikke at kunne herske tvivl om, at hovedcentret for fremstilling af ravperler, smykker, statuetter og andre kunstgenstande af rav, var Aquileia. Derfra spredtes det forarbejdede rav *op* i de romerske provinser, især Alpeprovinserne, Pannonien og ud i Italia. Denne import modsvares af en eksport af mønter eller ædelmetal. Det siger Tacitus, og det har da også en indre sandsynlighed. Men hvordan er det gået til i praksis?

Man må forestille sig, at der nok har fundet en udveksling sted mellem øerne i Østersøen og fastlandet, men at langt den overvejende del af ravet er samlet op på og ved Østersøens sydkyst, således som Tacitus skrev. Også ved Nordsøen. Depoterne tyder på, at ravet – i en serie af lokale handler – har skiftet hænder mange gange, inden det til sidst er blevet handlet, stadig af germanere, på *ripa* ved Carnumtum. Herfra til Aquileia over Scarbantia (Sopron), Savaria (Sombathely), Poetovio (Ptju) og Emona (Lubjiana). Alle vigtige romerske byer på den såkaldte ravvej, men alle inden for imperiet. Som mod vest står vi altså igen over for en forbindelse, hvor adskillige germanske stammer har været involveret i en serie af nærhandler. At disse germanere nærmest skulle være blevet overrasket over at få penge for ravet, som Tacitus påstår, lyder på den baggrund helt usandsynligt. Men dog synes resultatet det samme: For nok udveksles varer eller mønter, men de mange mellemhandler må undervejs langsomt have slidt kultur og tankeverden af. Plinius' berømte ridder har været en klar undtagelse. Yderligere kan man sætte spørgsmålstegn ved, hvor stor en del af denne handel, det skandinaviske område egentlig havde del i.

Relativt store fund af forarbejdet rav i Rhinområdet er i denne sammenhæng interessante. Kom det fra nord eller fra syd? Afløste Köln på et givet tidspunkt Aquileia som forarbejdnings-

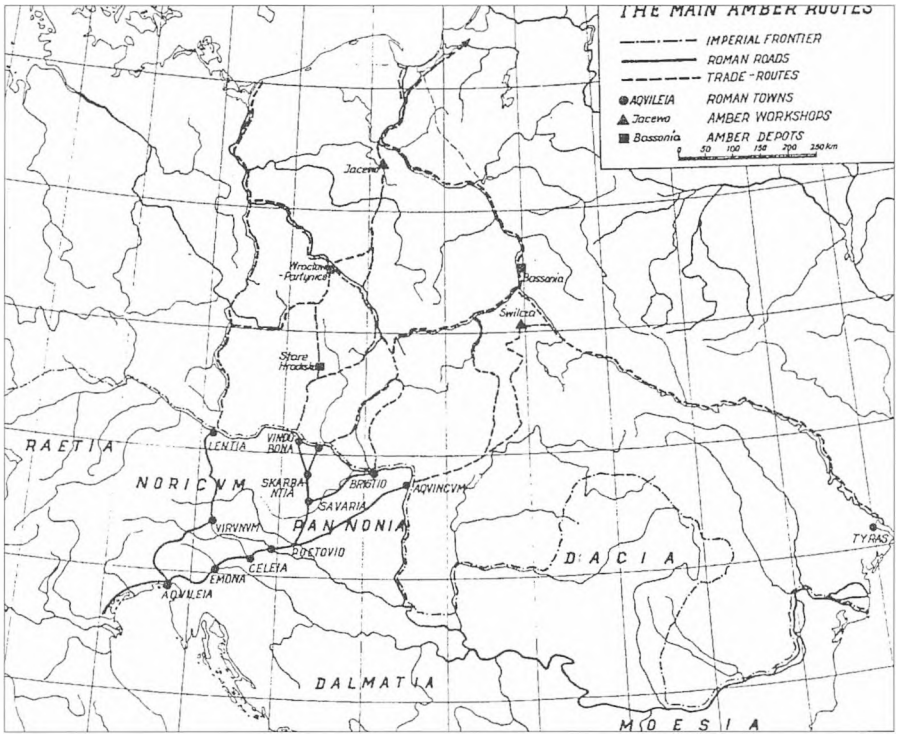

Kort over ravvejssystemet, taget fra *Ulla Lund Hansen*, s. 235. Her fremgår det tydeligt, at der ikke er tale om en egentlig vej, men nærmest om en korridor op mellem og langs de østeuropæiske floder.

centrum? Igen er Markomannerkrigene vigtige. De mange års uro klippede tilsyneladende ravvejen over. Dio Cassius, romersk historiker, som skrev i starten af det 3. årh., altså tæt på begivenhederne, beskriver kejser Marcus Aurelius' kvaler i år 169. Situationen er kritisk:

Marcus [Aurelius] forblev i Pannonien [Ungarn] *for at modtage barbarernes udsendinge, for mange kom til ham også på dette tidspunkt. Nogle af dem, under ledelse af Battarius, en dreng på tolv år, lovede en alliance. De modtog en pengegave, og det lykkedes dem at holde Tarbus nede, høvding for nabostammen, som var rykket ind i*

Dacien og havde krævet penge ... Andre – som quaderne – bad om fred – hvilket de fik, både for at holde dem adskilt fra markomannerne, og fordi de gav mange heste og kvæg og lovede at overgive alle desertører og fanger ... Ret til at handle på markederne fik de ikke, af frygt for at iazygerne og markomannerne ... skulle blande sig med dem ... Mange andre kom ... og tilbød overgivelse. Nogle af dem blev sendt i krig andre steder...andre modtog land i Dacia, Pannonia, Moesia, den germanske provins og i selve Italia. Nogle af dem ... som slog sig ned i Ravenna, gjorde oprør og gik endog så vidt som at sætte sig i besiddelse af byen...

(PARAFRASE OVER DIO CASSIUS, *ROMERSK HISTORIE*, LXXII,11.PØ).

Altså rent kaos ved nordgrænsen. Resultatet var en kraftig neddæmpning af ravvejens betydning, eksport af bestikkelsespenge og import af barbarer. Kort sagt: Det, vi med et lidt uheldigt udtryk kalder folkevandringerne, er begyndt. I bakspejlet begynder konturerne til Romerrigets sammenbrud at aftegnes. Det synes også at betyde, at en relativt fredelig vareudveksling mod nord erstattes af en mere brutal og tilfældig, som bæres af germanernes afpresninger og plyndringer.

Fra omkring år 200 er bærerne af de varer og mønter, som går mod nord, ikke mere handelsmænd, men krigere. Det betyder ikke, at eksporten af rav fra det nordlige område hører op, men den søger nye veje – længere mod øst og rettes ikke mere mod imperiet. Også de kontinentale germanere havde fået smag for rav. Det er denne udvikling, som betød, at den vestlige ravvej vandt i betydning under og efter Markomannerkrigene og følgelig, at det rav, som er fundet i Rhinområdet og dets bagland, er kommet til området langs den frisiske kyst, indtil også denne rute ophører med at eksistere – som vi har set – omkring år 300 e.Kr.

I en fremragende bog af Jørgen Jensen er dette rav blevet kaldt Nordens guld. Denne nok noget overdrevne betegnelse antyder, at handel med rav fra det nordiske område har været en væsentlig faktor. Men denne teses forklaringsværdi er ikke høj,

når det drejer sig om romersk jernalder. For det første findes rav også i Middelhavsområdet, og for det andet er næsten intet af det eksporterede rav blevet fundet i Romerriget. Raveksport fra Østersøområdet hørte tilsyneladende en tidligere tid til. Men trods alt afspejler Plinius' beretning, at den mere fredelige påvirkning fra Romerriget mod Norden ikke kun kom fra Rhinområdet (vel overvejende til vands), men også fra Donauområdet. Man formoder da også, at det berømte (keltiske) Gundestrupkar har fundet vej til Himmerland ad denne rute og sandsynligvis også de mange romerske sværd, som er fundet i Illerup Ådal og andre steder i Danmark. Men heller ikke her var der tale om handel – der eksisterede et romersk forbud mod våbeneksport. Disse sværd blev således ikke bragt til Jylland for pynt, men afspejler snarere de interne stammekrige, som ifølge Tacitus prægede den germanske økonomi. Og det er efter min mening en nok så afgørende faktor. Mon vi kan forestille os, at de krigere, som blev slået ned ved Illerup, kan være andre end germanere på vej hjem fra kampe i Mellemeuropa? Germanere som sikkert i tusindvis er søgt ned for at deltage i kampene mellem romere og markomanner? Fundene i Illerup Ådal tyder på, at de kom fra øst, og det har de da sikkert også gjort oprindeligt, men er så ved en større eller mindre fejltagelse kommet op i Jylland. Og hvilken rædsel kunne en flok velbevæbnede landsknægte ikke fremkalde i en uforberedt befolkning? Er Olmerdiget ved Åbenrå ikke blot en "dansk" miniature-limes, som netop har skullet tage højde for sådanne situationer? Svaret blæser i vinden, men kan ikke modsiges af materialet.

Hvis en hypotese om en væsentlig handel som kontaktskabende faktor forlades, står de forklaringer tilbage, som Tacitus indirekte antyder, og som jeg lige har strejfet ovenfor. Den klareste sammenhæng synes at ligge i den krigsherrementalitet, som tydeligvis var germanernes ideologiske grundholdning: Rov, bytte og gaver, og hjemvendte germanske soldaters souvenirs og sold. Hvis de mange fund af romerske mønter i det danske område ikke skyldes handel, hvad da andet end krig, rov og

sold? Mønter i antikken er ikke blot enkroner og 25-ører, de er guld og sølv. Og måske ligger forklaringen i dette guld?

GULDETS VEJ TIL MAGTEN

Guldrummet under Historiska Museet i Stockholm er en trestjernet seværdighed, absolut en rejse til den svenske hovedstad værd. For enden af, hvad man umiddelbart kunne forveksle med nedgangen til tunnelbanen åbner sig en Pantheon-agtig rund helligdom viet til guldet og dets magt. Her ligger alt fra stænger af brudguld, over ringe og romerske guldmønter til guldhalsbånd af næsten ufattelig skønhed og håndværksmæssig ekspertise. Selv om det tilsvarende rum i Nationalmuseet i København er ganske imponerende, når det dog ikke op på de

Romersk guld her i form af to såkaldte "slange"fingerringe. De er fundet i henholdsvis Ravnkilde (Nordjylland) og Havnelev (Østsjælland). Diameter 1,9 og 2,5 cm. Højde omkring 3 cm. De flotteste guldfund, de store halssmykker, er dog ikke fundet i det danske område, men i Østsverige og kan i dag beses på det historiske museum i Stockholm.

svenske højder. Næsten alt dette guld stammer fra den periode, som vi her nordpå kalder germansk jernalder, perioden mellem ca. 300 og 600 e.Kr., altså lidt efter den periode, jeg hidtil har beskæftiget mig med. Nu var det kriseramte romerske imperium for alvor under pres.

I år 212 e.Kr. havde kejser Caracalla givet samtlige indbyggere i det romerske imperium romersk borgerret. Nok var der ganske vist slaver tilbage, og naturligvis var der stadig store sociale forskelle, men alle fri personer havde nu i det store og hele samme retsstilling. En vis ensartethed, en dyd, som romerne i øvrigt ikke satte højt, og som under ingen omstændigheder må forveksles med lighed, herskede. Grænserne lå fast, om end de blev overskredet, når lejlighed bød sig. Kejserens stilling nærmede sig det guddommelige. Et imperium var ved at blive en stat. Skulle kristendommen være denne ny stats indhold og ideologi? En religionskamp, som også var en kulturkamp, tog fart. Kristenforfølgelser og politiske kriser var næppe til at skelne fra hinanden. I perioden fra 235 og cirka 50 år frem havde Romerriget næsten italienske tilstande. Ikke mindre end 23 kejsere nåede at afløse hinanden.

Det var først kejser Diokletian (284-305) og senere Konstantin den Store (312-337), som formåede at gennemføre reformer, som skulle forlænge den vestlige del af imperiets liv med endnu omkring 100 år. Diokletian reorganiserede administrationen og sanerede det økonomiske liv, og Konstantin blev kristen og reformerede hæren. Og for os skulle det første blive det vigtigste på langt sigt, det sidste måske det mest betydningsfulde på kort sigt.

Konstantin barbariserede eller snarere germaniserede for alvor den romerske hær. Mod at få jord i grænseområderne til underhold og som betaling skabtes en styrke, de såkaldte *limitanei,* som havde til opgave at beskytte grænsen. Nok blev grænsen strategisk set cementeret på denne måde, men kulturelt og økonomisk blev den mere åben. Kontaktfladerne mellem områderne indenfor og udenfor blev langt bredere. En blan-

dingskultur mellem det romerske og det germanske opstod. De mere eller mindre bofaste germanere stiftede nu for alvor bekendtskab med romersk landbrug og beskatning.

DEN ROMERSKE ARV V

Germanere, som tidligere havde haft lejlighed til at aflægge besøg i det romerske bagland, ville være blevet slået af nogle afgørende forskelle mellem romersk og germansk landbrug. Begge samfund må ganske vist basalt karakteriseres som agrarsamfund, men afgrøderne var andre, delvist betinget af forskelle i klima. Naturligvis mere og mere udpræget jo længere man kom sydpå. Men allerede i I. årh e.Kr. havde det galliske landbrug overtaget romerske driftsformer, eksporteret fra Middelhavsområdet. Rent fysisk gav det sig udslag i et landskab præget af relativt store gårde, såkaldte *villae rusticae* (landvillaer), en gårdtype, hvortil inspirationen var hentet i Italien. Mange af disse er gravet ud og undersøgt, men derudover har vi et ganske godt indblik i selve driften af disse enheder gennem en række bevarede romerske landbrugsskrifter. Forfattere som Cato (2. årh.f.Kr.), Varro (Augustus' tid) og Columella (I. årh. e.Kr.) blev – sammen med megen anden teknisk latinsk og græsk litteratur – læst langt op i middelalderen og har således på flere områder været normgivende. Jorden, disse gårde lå på,var målt op og parcelleret af romerske landmålere, og ejendomsretten til denne jord var i overensstemmelse hermed registreret i en offentligt tilgængelig matrikel og dermed sikret af romersk ret.

Det er vanskeligt at forestille sig et velordnet agrarsamfund, som ikke ganske langsomt udvikler en akkumulering af jord på færre og færre hænder, hvortil ejendomsretten ikke blot blev konstateret, men også sikret

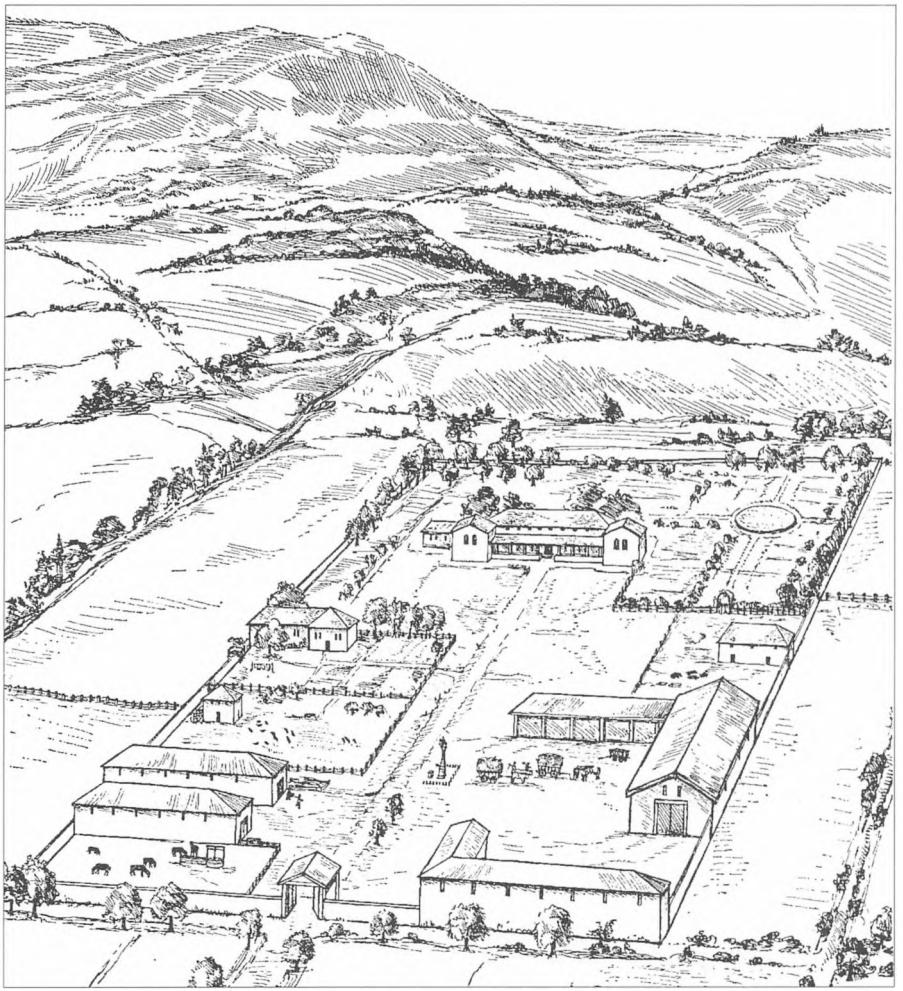

Her et blik ud over en romersk bondegård, på latin en *villa rustica*. Det er naturligvis en rekonstruktion, som er foretaget på grundlag af i hundredvis af udgravninger af romerske gårde i de romerske områder bag *limes*. Man kan sammenligne denne struktur med f.eks Feddersen Wierde og konstatere den store forskel. Vi finder en fornem beboelsesafdeling øverst i billedet med de typiske to fremspringende hjørnebygninger med en overbygget, men åben terrasse imellem, en såkaldt risalit-villa. I forgrunden avlsbygninger. Dette er givet en hovedgård, og man må forestille sig en lang række mindre gårde ude omkring på hovedgårdens jorde. Her sad småforpagterne (fæstebønder), som romerne kaldte *coloni*.

af et centralt styre. Således var udviklingen forløbet i det romerske imperium de foregående århundreder. Større og større godser så dagens lys og med denne vækst også et større og større behov for tilstedeværelse af en ikke jordejende arbejdskraft, afhængige bønder.

I det italiske landbrug i 2. og 1. årh. f.Kr. var en meget stor del af denne arbejdskraft ufri. Romerne kaldte dem *servi*, slaver. Det kommer af *servare*, som betyder "bevare", "skåne", og viser indirekte, at mange slaver oprindelig var fanger, taget i krig. Romerne skånede dem og importerede dem til Italien som arbejdskraft. Men denne driftsform slog aldrig rigtigt igennem. Dels var den for dyr og for besværlig, dels faldt importen af slaver i takt med afmatningen i den romerske ekspansion. Endelig var det en driftsform, som aldrig rigtigt havde fungeret uden for selve Italien. Man udskiftede slaverne med frie arbejdere, som kunne være daglejere, men som oftest indgik en kontrakt med jordejeren om at dyrke hans jord mod at få ejendomsret til en vis del af produktionen som løn. Dette system kendte romerne fra den østlige del af Middelhavsområdet. De kaldte en sådan fri, men jordløs bonde for en *colonus*, en "dyrker", og systemet i dets helhed er senere blevet benævnt det romerske kolonat.

Grundelementet er som nævnt en gensidigt forpligtende aftale, som vi teknisk ville kalde en forpagtning. Det er i realiteten dette begreb, vi møder under betegnelsen *fæste*, ikke kun som den dominerende driftsform i middelalderen, men visse steder endnu helt op i det 19. århundrede. I denne struktur kom den enkelte *villa rustica* til at fungere som en art hovedgård, medens de mere ydmyge gårde, som kolonerne havde forpagtet, lå spredt ud over godsets jord.

Det germanske landbrug var på ingen måde udviklet nok til at bære en struktur af denne art i det 4. årh.

Selv om Caesar gør en del ud af, at germanerne ikke kendte begrebet ejendomsret til jord og på det nærmeste foragtede arbejdet med jorden, fremgik det indirekte af Tacitus, at dette ikke var tilfældet 150 år senere. Krigsherren må også have garanteret ejendomsretten til den jord, hans stammefrænder havde usurperet, og det arkæologiske materiale tyder på en begyndede jordkoncentration og dermed også social differentiering. Selv om slaver (trælle)nævnes af både Caesar og Tacitus, har de næppe været anvendt som arbejdskraft i landbruget, og deres antal har følgeligt været meget beskedent.

Men det samme grundlæggende, ja næsten naturgivne dilemma, som romerne havde haft, voksede langsomt. Hvad gør man, når man har mere jord, end man selv kan dyrke, og nok så væsentligt: er det muligt at komme af med den overskudsproduktion, som nødvendigvis må blive resultatet? Som nævnt lå den kapitalskabende handel og det store marked i det fjerne Romerrige, og forudsætningerne for at optage den romerske model var endnu ikke til stede. Men det skete senere og derfor også indirekte. Den romerske godsstruktur brød nemlig ikke sammen, synkront med den politiske. Tværtimod. Denne økonomiske hierarkiske struktur passede ikke kun glimrende sammen med den politiske, men også med den fremvoksende religiøse. Lagde man de tre pyramider oven på hinanden, ikke blot overlappede de hinanden, de styrkede hinanden. Det så Ansgar og Harald, og det så for alvor Absalon og Valdemar fire århundreder senere: Gud, konge og fædreland. Tre arvestykker blev til ét, *Imperium Romanum Christianum.*

I takt med de romerske byers sammenbrud og den efterfølgende demografiske forskydning fra by mod land, blev disse *villae* nemlig større og større og endog

til tider befæstede. Middelalderens borge begyndte at tage form. Her så den tidligere bybefolkning deres bedste chance for at overleve. Godsejeren gav arbejde og beskyttelse, og den ny arbejdskraft gled ind i den gamle form, kolonatet. Der skete naturligvis nogle ændringer, men afgørende var det, at man tog ved lære af de tendenser til en feudalisering af samfundet, som havde karakteriseret Romerrigets sidste århundreder. De slog igennem i romersk skikkelse i de langsomt fremvoksende stater, ikke mindst i Frankerriget, som netop blev Danmarks nærmeste europæiske nabo. Mange store *villa*e blev til borge og *villa*ejerne til herremænd. Kirken spillede en afgørende rolle i denne sammenhæng både gennem dens vellykkede forsøg på at kristne de hedenske germanske barbarer, men også som storgodsejere. Adskillige storgodser, f.eks i det sydlige Frankrig, blev overtaget af kirken, men drevet efter romersk model, den eneste man havde. Samtidig sikrede Kirken en vis kontrol og en vis administration ved at glide ind i det tomrum, som romernes nederlag havde skabt, og som endnu ikke var blevet udfyldt af de spæde europæiske kongedømmer. Det afspejles blandt andet ved, at de kirkelige inddelinger i høj grad faldt sammen med de senromerske administrative inddelinger (*dioceser*). Kampen mellem Guds verden og denne verden var begyndt. Hvem skulle bestemme hvad? Kimen til den senere investiturstrid, hvoraf også Danmark blev en del, blev – som allerede tidligere nævnt – lagt i ruinerne af Romerriget.

GULDETS MAGT

Guldet i guldrummene i København og Stockholm kan ses som en forudsætning for denne udvikling. I perioden fra omkring 300 begynder det, vi i Danmark betegner germansk jernalder,

Endnu et eksempel på fund af romersk guld i Danmark, her i klart germansk formsprog. Denne mandsfigur er 6,7 cm høj og fundet i Slipshavn på Fyn. Den formodes at være blevet fremstillet omkring år 500. Nationalmuseet, København.

og langt de fleste fund af romerske importvarer, især guldet, stammer fra denne periode.

På næsten alle planer hænger guld, prestige og magt sammen. Før Plinius døde under Vesuvs udbrud i år 79 f.Kr. nåede han også at skrive om dette guld i sin store naturhistorie. Den mand, mente han, som for første gang fandt på at sætte en ring af guld på sin finger, begik den værst tænkelige forbrydelse mod selve livet. Det er moralisten Plinius, der taler. Det handler om rigdommens ydre tegn, om ydre magt og prestige, men dybere set handler det om indre grådighed og forfængelighed: dansen om guldkalven kunne begynde, en dans, som i Plinius' arrangement bliver farligere og farligere i takt med, at guld skifter fra at være et middel til at blive et mål i sig selv. Men hvad var de utrolig flotte halssmykker fra Alleberg, fra Färjestaden eller fra Möne for blot at nævne tre af Sveriges mest kendte guldfund fra den germanske jernalder? Eller de måske mindre iøjnefaldende fund fra Gudme og Bornholm? Mål eller middel? Og hvad med de i alt godt over 100 kg guld, som de samlede fund i Skandinavien repræsenterer. Hvor kommer det egentlig fra? Ad hvilken vej og hvem bar det?

Da der ikke produceres guld i Skandinavien (selv om det findes, men hvem gider dog lede efter det, som Tacitus lidt sarkastisk udtrykte det), må det være importeret. Det var det blevet allerede i bronzealderen. Det scenario, jeg ovenfor har ridset op, dækkede perioden fra ca. år 1 til år 300. Men det efterfølgende scenario vil vise et ganske andet og betydeligt mere broget billede. Hvis læseren konsulterer et historisk kort, vil det være udstyret med et utal af pile tegnet af arkæologer eller historikere, som hårdhændet har forsøgt at bringe orden i det kaos af bevægelser, som vi kalder folkevandringerne. Det er disse vandringer, som normalt antages at have fremmet først en økonomisk og senere en politisk krise i Europa, hvis konsekvens blev Romerrigets kollaps.

Begge scenarier antyder faktorer, som kan have bragt guld til Skandinavien. Det skete i form af guldmønter eller uforarbejdede guldstykker, som vi senere finder omsmeltet og forarbejdet af

lokale germanske guldsmede og i germansk formsprog. Selv om enkelte forskere bestrider det, synes det klart, at guldet i begge scenarier er romersk, altså udvundet inden for imperiets grænser, sandsynligvis især i Spanien og i Rumænien. I parentes bemærket kan det undre en historiker, at der tilsyneladende aldrig er foretaget metallurgiske undersøgelser af det skandinaviske guld, som ville kaste lys over, hvor det mere nøjagtigt kunne være udvundet. Næsten alt romersk guld blev udmøntet, og langt størsteparten af dette guld blev brugt til at betale den romerske hær. Og jo større presset blev, jo større hær og dermed jo mere guld mod nord. Og – som det afgørende – jo flere germanere mod syd. Konstantins reformer åbnede for alvor for denne udvikling. Ikke blot måtte man betale sold, men tidligere tiders praksis med at betale andre germanere for at holde sig væk fortsatte også. Man kan sige at guldet fossede ud af det romerske imperium.

Germanere har som foreslået ovenfor søgt ned mod Romerriget for at gå i romersk tjeneste for, når denne var afsluttet, at vende hjem med resterne af deres sold. Denne opsparing ville sikkert ofte bestå af guldmønter (de såkaldte *aurei* eller *solidi*), fordi selv store beløb ville veje lidt. De er dermed både lette at transportere og at skjule, men først og fremmest har guld, uanset om det er udmøntet eller ej, stor værdi som metal. I alt tre grunde, som sammen med dets uforgængelighed, har sikret guld evig værdi og popularitet.

Disse mønter er af næsten rent guld, som kan smeltes om og bruges som betalingsmiddel eller til fremstilling af smykker. Det samme kan ikke siges om den romerske sølvmønt, denaren, som allerede i det 2. årh. er en legering, hvor kun omkring halvdelen er sølv, og som det i øvrigt er næsten umuligt at udskille. Skal vi således forestille os en germansk eksport af manpower og en modsvarende import af guld? Er det forklaringen?

Der er – som sagt – grund til at forvente en stærkt forøget strøm af guld ud i det fri Germanien efter år 300 e.Kr., og det passer da også ganske godt med guldfundene i Skandinavien.

Før 300 er de meget begrænsede, efter 300 stiger de dramatisk og retfærdiggør den betegnelse, som man også har givet tiden efter ca. 400 e.Kr., Nordens guldalder. Tænk blot på guldhornene.

Denne tolkning bringer den romerske hærs reorganisation og de begyndende folkevandringer i centrum, og måske hænger begge dele meget snævert sammen. Det kan ikke benægtes, at en naturgiven eller menneskeskabt situation et sted omkring Sortehavet skabte et folkepres mod den vestlige del af Europa, men efter min mening spillede vandringer mod den romerske hær og det potentiale af guld og bytte, som lå her, en stor rolle for den turbulens, som opstod i det fri Germanien efter år 300. Det nuværende Tyskland og de østlige dele af Europa var i generationer krigsområder, som tiltrak unge mænd med store overarme. De dannede bander med hver sin krigsherre – en gammel tradition – og blev de mange nok, har de antagelig givet sig selv et navn. Det kunne eksempelvis være frankere, de "fri". Som en skypumpe opstod de tilsyneladende af intet, selv om de senere alle fik deres nationale historieskrivere, som vidste at rekonstruere de mest fantastiske oprindelseshistorier. Men om profitten lå inden for eller uden for det romerske imperium, var for så vidt underordnet. Ligeledes om profitten lå i betaling eller i rov. Det var guldets vej til den rå magt. Og på dette tidspunkt efter år 300 lå alle veje nu åbne.

Således rent kvalitativt, men hvad med det kvantitative aspekt. Er mængden stor nok til virkelig at kunne forklare noget? Ganske vist kender vi naturligvis ikke forholdet mellem den mængde af guld, som er importeret i forhold til det, som arkæologer og andre rent faktisk har fundet. Men måske skulle man slå lidt koldt vand i blodet. Hvis de omkring 100 kg, vi rent faktisk kender til, tages som *udgangspunkt*, og de dækker over en importperiode på næppe mindre end 300 år, svarer det til, at der i gennemsnit er kommet ca. 300 gram guld til Skandinavien ad denne vej om året! En *aureus* vejer omkring 8 gram, en *solidus* omkring 4,55 gram. Den sidste afløser i 307 – på

Konstantins tid – *aureus*. Selv om denne idealvægt ikke holdes konstant i hele perioden, svarer det dog til, at hele det skandinaviske område kun har importeret eller modtaget omkring 40 *aurei* eller 65 *solidi* om året.

Men var der en mere fredelig vej? Kunne man forestille sig en handel mellem Skandinavien og det romerske imperium? Betalt med guld eller sølv? Enten direkte eller med germanske købmænd som mellemled? Ja, utvivlsomt, således som jeg har diskuteret ovenfor. Men den må have været stærkt begrænset, jo mere jo længere vi kommer ud i Germanien. Tages Tacitus som vidne, må vi ikke glemme, at han udtrykkeligt skriver, at

germanerne bærer også skind af vilde dyr. De, der bor nærmest Rhingrænsen, bærer dem skødesløst, de længere inde i landet med større omhu, da de jo på grund af manglende handelssamkvem med os ikke kan få finere klæder (*GERMANIA* 17,1).

Som diskuteret kan vi jo have sendt noget rav, nogle huder, måske et par slaver eller endog kvindehår (til parykker) af sted mod syd, men de fleste forskere i dag vil ikke anse en sådan spæd handels forklaringsværdi for særlig høj. Men det må noteres, at den nyere østeuropæiske forskning synes at fremme en kraftigere markering af og interesse for den påvirkning, som er kommet til Skandinavien fra det baltiske område. Igen naturligvis et fingerpeg om den østlige forbindelses betydning, men i forlængelse af ovenstående mener jeg, at den ikke skal overdrives.

Men guldet kom til magten i Skandinavien, ingen tvivl om det. De lokale germanske høvdinge og krigsherrer fik det omdannet til smykker til deres kvinder og til sig selv for at sikre sig prestige. Også som ofre til guderne. Odin sikrede, at de fik det igen i Valhal og dermed også, at deres prestige holdt efter døden. De brugte det sandsynligvis også som gaver for at konsolidere deres magt og holde balancen til andre magtcentre. Meget tog de med sig i graven. Efter alle disse fund at dømme eksisterede sådanne magtcentre især i Sydsverige, på Øland og på

Gotland. I Danmark især på Bornholm, på Stevns og på Fyn. Alle områder ved vandet og orienterede mod syd, og alle områder, som kom til at spille en væsentlig rolle i den udvikling fra stamme mod stat, som langsomt tog form parallelt med udviklingen i Europa. I udbygningen af denne sammenhæng mellem prestige, magt og et centralt styre – en "stat" – har det sydeuropæiske guld antagelig spillet en rolle, om end næppe en afgørende. Man må dog forestille sig, at ad samme vej, som guldet bevægede sig mod den germanske elite, bevægede sig også den ny og anderledes kultur. Guld kan ikke flyve, og de, som bragte det, ville vide at kunne fortælle om store byer med monumentale bygninger, om andre retssystemer og om andre opfattelser af livet, døden og evigheden. Men omfanget kan ikke have været stort. Mon ikke netop det var fortællinger? Som vi har set, kom den afgørende kulturelle påvirkning, kristendommen, ikke fra øst, men fra vest.

Femte kapitel

Afrunding

Danmark før Danmark

Tilsyneladende har vi har rejst ad tre veje mod syd. I virkeligheden har vi rejst ad tre veje mod nord. Kildematerialet, som vi har kunnet benytte som Baedecker, var nemlig næsten uden undtagelse produceret i syd. Fokus har været på hæren, i krig og fred, og ingen tvivl om, at den romerske hær har været et væsentligt led i den romanisering, som bredte sig mod nord fra og med Caesars erobring af Gallien. Men rækkevidden og dybden af disse påvirkninger kan ikke sammenlignes med den påvirkning, som fredelig vareudveksling og handel normalt giver.

Det, vi mangler for at vurdere påvirkningen fra syd i det danske område, er derfor en vurdering af omfanget af handel. Der skal mindst to til at handle, og for at det handlede objekt kan skifte hænder. Set fra syd har det været vanskeligt at få øje på en større vareudveksling, men hvad med nord? Hvad gemmer egentlig den danske muld?

Vi er her så heldige at have Ulla Lund Hansens monumentale værk om den romerske eksport til det skandinaviske område. Vi har også Lotte Hedeagers disputats om jernalderen i Danmark. To værker, som jeg næppe vil vove at kalde *easy-readers*, men som præsenterer det arkæologiske materiale – igen set henholdsvis fra syd og fra nord. Meget andet er skrevet, også nyere, men man vil næppe kunne beskæftige sig med disse emner uden at bringe H.C. Broholms bøger i erindring. Stadig spændende om end på mange områder forældede. Og det gælder netop på

et område, som jeg har nævnt flere gange ovenfor, og som jeg vil lægge særlig vægt på i det følgende: Det er den tilsyneladende ydmyge varegruppe, som arkæologerne kalder *terra sigillata*.

DEN PRÆGEDE JORD

Især den kontinentale europæiske forskning har de senere år lagt større og større vægt på denne varegruppe. Ikke kun for dens egen skyld, men først og fremmest for dens betydning for en analyse af det romerske handelsmønster. Men hvad er det, og hvorfra kommer denne "prægede jord", som *terra sigillata* betyder direkte oversat. Det har jeg flere gange ovenfor lovet at komme ind på.

Næsten fra tidernes morgen har mennesker produceret keramik til dagligbrug, men denne røde terracottafarvede bordkeramik, vi nu skal se nærmere på, startede romerne for alvor med at producere omkring Arezzo i Norditalien. Det skete i 1. årh. f.Kr. I sammenhæng med den romerske ekspansion rykkes produktionen langsomt mod nord – mod de købedygtige markeder. Og disse lå – som vi har set – altid nær de romerske legioner, dér hvor de lokale økonomier blomstrede. Krise giver penge i omløb. Ofte hurtige penge, som har en tendens til at blive omsat til hurtigt forbrug, til luksus. Og *terra sigillata* er en slags luksus.

Fra Italien i 1. årh. f.Kr. flyttes hovedproduktionen til det sydlige Frankrig og derfra op mod Rhinen for at ende ved Rheinzabern. Selv om man ikke er i stand til at sige nøjagtigt hvornår, har den "franske" produktion i La Graufesenque og senere mod nord omkring Lezoux sin store tid i 1. årh. e.Kr., medens det meget store område ved Rheinzabern og godt inde i det nuværende Frankrig hører til i det 2. årh. e.Kr. Derefter flytter produktionen mod øst – til Westerndorf – efter Markomannerkrigene. Her findes nu det økonomisk set dynamiske centrum og pengene på grund af barbarernes pres og den følgende ophobning af romerske tropper.

Her ser man *terra sigillata* i funktion – i Det romerske imperium. Sådan er skåle og fade næppe blevet brugt i Germanien. Rekonstruktionen her har taget sit forbillede i Pompeii og Ostia, men lignende genstande er – om end i ringe omfang - havnet i Danmark.

Alt dette ved vi, fordi *terra sigillata*-produktionen er utrolig velundersøgt. Og måske især, fordi den er et rimelig sikkert dateringskriterium. Jeg tror selv moderne besøgende ville have spærret øjnene op, hvis de havde haft mulighed for at foretage en rejse gennem landskabet syd for Trier eller Lezoux. Fremstillingen af denne specielle form for bordservice var ikke et job for amatører. På trods af, at vi står over for et af de få eksempler på en industriel produktion i antikken var det mester, som lavede designet – og som signerede sine værker. Lad os tage Rheinzabern som eksempel.

Produktionen begyndte for alvor her omkring 140 e.Kr. Ovn har ligget ved ovn. Alene herfra kender vi navnene på omkring 600 mestre. Dette betyder, at man kan ikke kun kan

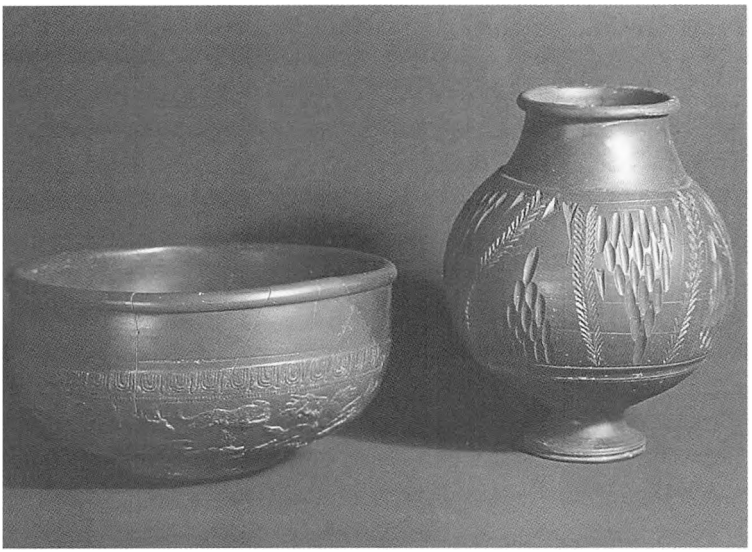

To eksempler på meget velbevarede stykker *terra sigillata*. Skålen er produceret i Lezoux, bægeret i Westerndorf. Det er 18,5 cm højt. Den forhistoriske samling, München.

følge, hvorledes produktionen flyttes, men også, at arkæologer kan begrunde dristige dateringer af denne keramik – måske med en nøjagtighed på helt ned til 30 år. Det er naturligvis vigtigt, da denne keramik findes næsten overalt. Det er specialistarbejde at foretage disse dateringer, som for en historiker af og til kan synes forbundet med en snert af okkultisme. Da jeg i en periode arbejdede i Tunesien, fortalte en af mine arkæologvenner mig en i denne sammenhæng sigende historie om den store kender af afrikansk keramik, John Hayes. Under sin seng havde han normalt en kasse keramik stående. Lige inden han skulle sove, havde han for vane at stikke hånden ind under sengen og ned i kassen. I halvmørket kunne han ved blot at lade skårene glide gennem hænderne som en anden rosenkrans datere keramikken. Sikkert en usand historie, men trolig, for mængden af denne keramik har været meget stor – en forudsætning for sikre dateringskriterier. Man har anslået, at den totale produktion per år

kan have ligget omkring 1 million styk bordservice af forskellig art alene i Rheinzabern. Det er klart, at denne meget store produktion har været rettet mod et åbent, men nært marked. Det er derfor, den følger flaget. Jeg lod handelsfolk følge Gargilius ud på terperne i marsklandet, og som jeg har været inde på, er det afgørende i sammenhængen her, at *terra sigillata* tilsyneladende ofte har været en vare, man tog med, når man i øvrigt handlede. Den optræder altså som et "handelsspor", og det er præcist heri, at den store interesse i dagens forskning ligger.

Jeg synes derfor, det er vigtigt at gøre opmærksom på to forhold. I modsætning f.eks til det frisiske område er der fundet forsvindende lidt *terra sigillata* i det skandinaviske område. Og det, som er fundet, stammer hovedsageligt fra Rheinzabern. Kun ét skår – så vidt jeg har kunnet finde ud af – som stammer fra produktionen i Westerndorf – har fundet vej til Danmark. Ja – ét skår, rigtigt læst. Men naturligvis importerede man ikke ituslået keramik. Resten er blot ikke fundet. Dette skår er gravet op ved Lundsgård på Fyn. Og efter dette er der ikke fundet meget *terra sigillata* i Danmark.

Lund Hansen opregner (1989, s. 182) 15 fundsteder med ikke meget mere end lidt over 150 skår i alt. På to af fundstederne (i Enderupskov i Haderslev amt og i Lindeskov Hestehave i Svendborg amt) finder vi alene de 99. De 6 af de 15 fundsteder er endog fra ét gravfelt, nemlig Møllegårdsmarken ved Gudme på Fyn. Det mest berømte og vel det flotteste hele stykke, vi har, nemlig fra Valløby, er fremstillet i Rheinzabern af den kendte mester, Comitialis.

De totale fund af *sigillata* i det danske område er således så små, at de er næsten ikke eksisterende – i alt fald i sammenligning med fund på kontitentet i dets helhed.

Ser vi på ruten mod vest, standser fundene næsten abrupt ved Elbens udmunding. Ser vi på vejen i midten, findes de kun i større mængder tæt ved *limes*, og ser vi endelig på vejen mod øst, så tynder fundene hurtigt ud, men følger i øvrigt primært flodsystemerne mod nord, især Weichel, altså ret østligt.

I forlængelse af udviklingen i ravhandlen tyder dette for mig at se ret klart på, at Markomannerkrigene brød forbindelsen mellem Romerriget og det nordiske område. Havde denne været vigtig, ville det have betydet *terra sigillata* fra Westerndorf. Men dette betød nødvendigvis ikke, at forbindelsen mod vest dermed blev styrket. Den havde altid været svag og indirekte. Men glemme må vi heller ikke, at det kildemateriale, vi har til at belyse disse forhold, er uhyre tyndt. Teoretisk er der intet til hinder for, at den keramik, som vi finder i Danmark, og som er produceret ved Rhinen – hvor lidt det end er – kunne være nået til os op ad Rhinen og ad Donau til Carnuntum eller et andet sted, hvor ravvejssystemet ramte imperiet: en vare følger ikke altid den nærmeste vej. Det afgørende er, at af de to mulige handelsforbindelser synes den vigtigste at blive kappet omkring 170 e.Kr.

En foreløbig konklusion må således blive, at de spæde ansatser til, at Danmark kunne være blevet en del af Europa, blev kvalt først i Teutoburger Wald; dernæst druknede de i Elben og endelig blev de stoppet af markomannerne. Denne skillelinje omkring 200 e.Kr. falder derfor også ganske naturligt – om end her lidt tidligere – sammen med den traditionelle opdeling, vi har i Danmark mellem romersk og germansk jernalder.

EN DANSK EKSPORT?

Det vil være helt urimeligt at afvise, at handel aldrig har fundet sted. Som anført ovenfor er f.eks slaver og kvindehår bragt i forslag. Disse og andre mere kuriøse oplysninger – som sæbe og fjer – skylder vi Dio Cassius (71,11) og Martial (5,68). Og vi har allerede hørt om huder, okser og rav. Men afgørende er det, at ingen germanske varegrupper *fra det nordiske område* er repræsenteret i fundene fra de romerske militærlejre eller byer. Ser vi på den germanske struktur og økonomi, må man da også konstatere, at vi i realiteten intet havde at eksportere. Hvis ravet opfattes som et kuriosum, står kun en meget spæd landbrugs-

produktion tilbage, baseret på noget kornavl og kvægdrift – ifølge de latinske kilder båret af en næsten antikommerciel holdning. Teoretisk kunne man med en tilbageslutning fra middelalderen forestille sig kvægflokke drevet ned mod *limes* langs den jyske højderyg. Markedet var der, det synes Gargilius at bevise, men dels forsynede de romerske lejre sig ofte gennem egne kvæghold, dels udviklede romerne meget hurtigt en økonomisk infrastruktur i lejrenes galliske bagland, som tog sigte på at levere fødevarer af forskellig art. Noget blev handlet og andet blev leveret som en del af den skat, provinsboerne måtte betale.

Vi ved – som vi har set – at der kom saltet fisk fra det nuværende Holland, saltet skinke fra Bretagne, mel helt fra Provence og vin og fiskesovs fra Italien, Spanien og Portugal. Romerne dækkede således selv markedet, måske endog bevidst, for at gavne deres eget bagland. Og under alle omstændigheder ville det være et kunststykke at transportere korn og kvæg over så lange afstande. Yderligere ville den interne handel i det germanske område være præget af, at alle i det store og hele producerede det samme. Man bytter nu engang ikke korn med korn eller kvæg med kvæg. Også ad denne vej synes konklusionen at måtte være den samme: De romerske fund i Danmark kan ikke forklares med handel. Fraværet af denne væsentlige faktor er endnu et isolerende element.

VED VEJS ENDE

Der i Hoby kunne man godt se, der stod noget på karrene. Læse det kunne man ikke, og det nedsatte bestemt ikke karrenes værdi, ja måske hævede det dem yderligere op – op i en mytisk-religiøs sfære. Endnu mere prestige-givende. Vi kender ikke kun navnet på den kunstner, som fremstillede karrene, men endog på deres (sandsynligvis) første ejermand. Kunstneren hed Cheirisophos, og dette navn samt karrenes formsprog siger os med en meget høj grad af sikkerhed, at karrene er fremstillet et sted i Italien omkring Augustus' tid. De vejer hver næsten et kilo og er

Det andet bæger fra Hoby, det såkaldte Philoktet-bæger. Igen med udgangspunkt i Iliadens skildring, ser man hvorledes den nu ældede Philoktet får besøg af Odysseus, som stjæler hans bue. Den anden side af bægeret, som ikke kan ses her, viser også Philoktet, denne gang da han behandles for et slangebid. Højde 10,9 cm. Diameter 13,5 cm. Vægt 897,94 g. Nationalmuseet, København.

udsmykket med motiver fra Iliaden. Hvorfra er de kommet? Kan disse kar bruges som forklaring, eller skal de blot indgå i en cirkelslutning?

Ud over kunstnerens navn bærer begge kar det romerske navn Silius. Dette navn kan vel være båret af den romerske kommandant for legionerne i det øvregermanske område. Hovedsædet herfor var Mogontiacum, det nuværende Mainz. Hans fulde navn var Caius Silius Caecina Largus, og han opholdt sig i området i årene fra 14-21 e.Kr. Stenrig romersk adelsslægt. Det er ham, Tacitus nævner adskillige gange i *Annales*, og som netop er dybt inde i Germania i år 16 sammen med Germanicus, hvor

han gentagne gange udmærker sig i kampe. Han organiserer bygningen af en flåde ved kysten og får lidt senere ordre til at gå mod chatterne (Ann.2, 6f.) Det er ham, som når frem til stedet for Varus-slaget – altså er fremme næsten ved Bremen – og han kunne derfor have overværet skænderiet mellem Arminius og Flavus ved Weser. Som sådan er han en af de romere i perioden, som har været tættest på Lolland! Er bægrene en gave for tjenester i forbindelse med flådebyggeriet, eller er de taget i kamp? Eller har høvdingen faktisk været i tjeneste hos kommandant Silius som en anden Flavius? En ting synes sikkert. Karrene er ikke handlet, og de er derfor kommet ad vejen i midten, direkte fra syd.

Vi kan med lidt fantasi forestille os høvdingen ved Hoby sidde med det smukke bæger i hånden. Vi kan altså også gætte på, om det mon skulle være en gave, en handelsvare eller rov? Men det kræver skriftlige kilder at sige noget, ikke kun om disse muligheder, men også om, hvad han tænkte, mens han så på det. Jeg har ovenfor tolket det ind i en germansk magtpolitisk sammenhæng, men det må understreges igen, at vi er i den paradoksale situation, at vi på den ene side beskæftiger os med et romersk imperium, som vi kan studerere i samtidige, skriftlige kilder, og på den anden med et germansk samfund, hvorfra vi kun har materielle levn. Med andre ord, Romerriget er historie, og det samtidige Germanien er forhistorie. Rhinen og Donau er og bliver i denne periode et uoverstigeligt grænseland mellem *Historie* og *Arkæologi*, men netop også derfor et spændende område for *fortællingen*.

Når vi på det spinkle kildegrundlag, vi nu engang har til rådighed, skal nå frem til en overordnet konklusion, mener jeg, at det er væsentligt at slå fast, at Norden, herunder Danmark, kun var i ganske spæd kontakt med det romerske imperium. Uden en rimeligt udviklet pengeøkonomi og dermed også uden større handel og med den befæstede *limes* taget i betragtning, var kontaktfladerne næsten ikke eksisterende. Man kan gå så vidt som at forestille sig, at høvdingen i Hoby ikke har vidst, hvad

han skulle bruge sine kar til, således som Tacitus antyder. Måske er det nok at gå for vidt, men romerske varer kan have passeret mange germanske hænder, inden de er havnet i den danske muld. Så mange, at man dårligt har været klar over, at de oprindelig var produceret i det romerske imperium. Det er først sent i perioden og i den begyndende folkevandringstid, at germanere plyndrede inden for imperiets grænser – budne eller ubudne. Man må derfor forestille sig, at mange romerske genstande har fundet vej indirekte til de danske områder uden direkte kontakt med romerne. Hvad der måtte være af romersk kultur, var slidt af.

Gaver derimod kan være kommet til de større krigsherrer, som dominerede Sjælland, Fyn og Jylland. Når Augustus hævdede at have modtaget gesandter og sluttet venskab med "jyderne", er den spinkle alliance givet blevet fulgt af en gaveudveksling. Det var almindelig romersk "udenrigspolitik" at sikre sig ro uden for grænserne ved at forære guld- og sølvgenstande væk. Dermed sikrede man sig en så stor stødpudezone som muligt. Virkelig store stammedannelser med magtfulde ledere blev ærefuldt betegnet som *amici populi Romani*, "det romerske folks venner", og fik karakter af klientkongedømmer. Men det niveau vil man næppe kunne forestille sig i det nordiske område. Dertil var det for ubetydeligt.

Hobybægrene kan altså også tolkes i denne mere officielle sammenhæng, hvilket ikke modsiges af, at der står Silius på dem. En lang række af de mere fornemme romerske genstande og mønter, som er fundet i Danmark, har derefter sandsynligvis cirkuleret i området i et redistributivt gavegivende system og har dermed været et led i en opretholdelse af det relativt primitive germansk økonomiske og politiske system. Krigsherren sikrede sin magt ved at være i stand til i første omgang at forsvare stammens område og i næste at føre sejrrige kampe med eller mod nabostammerne. Magten til at fordele byttet i form af gaver ned i samfundet styrkede og legitimerede krigsherrens magt og gav ham autoritet.

For endelig at bringe Hobybægrene ind i denne sidste mulige sammenhæng, kan de også være gement bytte, taget i kamp enten fra en anden germansk krigsherre eller direkte fra romerne. Eksempelvis menes den store berømte Hildesheimer-sølvskat at være bytte, taget i forbindelse med Varus' nederlag.

Hvis man tager sit udgangspunkt i de skriftlige kilder, forklarer den germanske økonomiske og politiske struktur delvis, hvorfor de romerske fund i Danmark er så utroligt spredte og ofte små. Men de forklarer også de større koncentrationer i områder, hvor enkelte stammer var på vej mod at blive til mindre kongeriger. Her har den lokale handel uden tvivl spillet en rolle, selv om jeg ikke kan forestille mig, at den har været stor. Tuskhandel med nærmest værdiløse ting, kaldte Tacitus det lidt hånligt. Den synkrone del af historien er spinkel. Danmark før Danmark ligger helt og aldeles uden for Europa. Men hvad med den diakrone, den forskudte? Arven?

ARVEN FRA ROMERRIGET

Arv forudsætter død. Rommerriget gik som politisk enhed under først ved sin deling i år 397. Derefter i takt med barbarernes fremtrængen. Mere eller mindre sporadiske stormløb mod *limes* voksede langsomt til det, jeg hårdnakket har kaldt folkevandringerne. "Vandringerne", som det hedder på de fleste europæiske sprog, er et langt bedre udtryk.

I det femte, sjette og syvende århundrede begyndte konturerne af de senere europæiske nationalstater at tage form. I de små indskudte afsnit om den romerske arv I-V har jeg forsøgt at vise, at dette i høj grad skete på et antikt romersk fundament. Men det var ikke en umiddelbar og kontinuerlig proces. Påvirkningerne kom i stød eller bølger.

Man har lidt misvisende kaldt disse antikke bølger, som ofte med århundreders mellemrum skyllede op i Europa, for renæssancer, genfødsler. Højdepunkter er blevet kronologisk fikseret til Karl den Store og Frankerriget, den såkaldte karolingiske

renæssance. Senere til det 12. århundrede, hvor den græske filosofi og Romerretten "genfødtes". Endelig har vi 1500-tallets egentlige renæssance. Senere endnu oplysningstidens filosoffer og samfundskritikere. På mange måder en række "genfødsler" af antik tankegang, men egentlige genfødsler eller ukritiske kalkeringer af tidligere opfattelser og institutioner er der ikke tale om. Snarere bestod processen i, at de samfund eller måske snarere de stater, som nu begyndte at vokse frem, genbrugte antik ideologi og antikke modeller til at løse de nye og tidsbestemte problemer, som den ny vækst havde givet.

Da det romerske grænseforsvar brød sammen, blotlagdes det sårbare romerske bystatssystem; byen som den centrale institution sank i grus, og landet blev vigtigere end byen. Og dyrkningen af landet fortsatte naturligvis. Hvis ikke, ville man ganske enkelt være død af sult. Dermed er et tema i den romerske arv givet: De driftsformer, som romerne havde udviklet, og som udviklede sig yderligere i 3. og 4. årh., havde bidt sig fast. Her spores en naturlig kontinuitet.

En anden del af arven, den måske væsentligste, er den kristendom, som langsomt slog rod i det romerske imperium og endte med at blive tilladt af kejser Konstantin den Store i år 313, og som blev enerådende, da kejser Theodosius i år 391 forbød al hedensk gudsdyrkelse. På dette tidspunkt var alle indbyggere i Det romerske imperium blevet romerske borgere, de havde et fælles retssystem, og de havde næsten alle samme religion, om end kristendommen på dette tidspunkt endnu var en minoritetsreligion. Grænserne var veldefinerede og blev holdt af et bureaukratisk, men stærkt kejserdømme. Måske kan vi for første gang i verdenshistorien tale om en stat. Men nok så afgørende blev det, at de kristne oven på kristendommen byggede en kirke, en administrativ struktur, som stærkt inspireret af den verdslige holdt ud over denne. Det blev i høj grad denne Kirke, den katolske Kirke, som blev bærer af den romerske arv. Det gælder både det økonomiske system på kirkens jordegodser, den åndelige arv gennem afskrifter af antikke tekster og opbyg-

ning af biblioteker og lærdomscentre og endelig i Kirkens retssystem, den kanoniske ret og dens hierarkiske opbygning. Gennem Kirken, og det er den romersk-katolske, bragte romerne Gud ind i verden på en hidtil uset måde, og da Gud nåede frem til Danmark, bragte Han den romerske arv med.

Et tredie tema er det romerske politiske system. Med inspiration fra Grækenland udviklede romerne først en relativt demokratisk republikansk styreform, som i takt med imperiets vækst langsomt gik over i den centralistiske form, som vi kalder kejserdømmet. Her var umiddelbart ingen kontinuitet i Vesten, men måske nok i Østen, i Byzans. På dette område skete den første af "genfødslerne", den karolingiske, som kan tages som et udtryk for en tilbagevenden til romersk politisk tænkning, således som den kom til udtryk i det romerske imperiums sidste århundrede. Og som det i øvrigt skulle ske mange gange senere.

Set fra denne synsvinkel blev en væsentlig del af det romerske arvegods lagt i Danmarks forhave. Strømningerne fra syd kom nu til os siet gennem det nye Tyskland, det nye Frankrig og det nye England. Den store krise i Europas historie, som Romerrigets opløsning og folkevandringstidens uro havde fremkaldt, bragte gennem sine tilbageslag og nedgange paradoksalt nok Danmark mere på niveau med resterne af et germaniseret Romerrige, det nye Europa. Det danske område var omkring år 800 ved at blive en del af verden. Ganske vist lidt tilfældigt havde allerede Jordanes i det 6. årh. nævnt en germansk stamme ved navn danerne, men Gregor af Tours (d. 594) kunne lidt senere navngive danske høvdinge, og engelske rejsende kunne beskrive vore forfædre og vores område som "danernes mark". I det 7. og 8. årh. begyndte disse danere at blande sig i europæisk politik. I starten med vold og rov, således som de havde været vant til. Vikingetiden begyndte, et kongedømme voksede frem, udviklingen fra stammer mod stat tog fart.

Arven fra Romerriget kom således til Danmark i større eller mindre bølger: fæstesystem, kristendom, politisk tænkning og retsopfattelse. Det skete i former som århundrederne mellem

Romerriget og Danmark havde præget, og de blev optaget i Danmark under former, som vi selv prægede. Denne akkulturationsproces, som skulle ende med, at vi med god ret kan adskille os fra andre og kalde os danskere, er vanskelig at følge, og er i lige så høj grad et europæisk som et dansk anliggende.

Betragtet således gik det romerske rige ikke under, men transformeredes, forvandledes og tilpassedes de nye tider og de nye problemer. Og sådan fortsatte det. Påvirkningen mod det danske område og mod den møjsommeligt opbyggede danske identitet kom og kommer stadig fra syd -for nogle forklædt som en udfordring, for andre som en trussel. Men de tre antikke pyramider er stadig basale: det politiske system, den økonomiske struktur og den kristne religion hierarkiserer stadig det europæiske dagligliv. Selv om også vi danskere har valgt at lade de tre pyramider overlappe hinanden og lade dem glide sammen til ét system, har historien dog fremtvunget en klar forskel. Her mod nord har vi "afromaniseret" systemet. Det skete med reformationens opgør med Romerkirken, med grundlovens opgør med ulighedstanken og demokratiets opgør med enevælden i 1848. Er EU – som nogle EU-modstandere har hævdet – Romerrigets hidtil sidst sete forsøg på at overtage Norden, så er det derfor også ganske naturligt, at den mest velformulerede del af den danske modstand mod EU tager sit udgangspunkt i netop de tre opgør jeg lige har nævnt.

Med vanlig skarphed har professor og tidligere formand for TV 2, Jørn Henrik Petersen, lanceret udtrykket "statsorganiseret pyramidespil" (Søndagsavisen, Amager, 6.12.1998), og det var ikke pænt ment. Jeg har brugt samme billede og kaldt den kamp om kultur, identitet og økonomi, som indledes med romernes kontakt med vore forfædre for et europæisk pyramidespil. Af samme grunde som man ikke kan leve af at klippe hinanden, kan alle heller ikke vinde i et pyramidespil. Jeg har brugt netop dette billede for at ankueliggøre, at det ville være en misforståelse at tro, at Danmarks forhold til Syden – fra romersk jernalder til i dag – blot drejer sig om smukke kar og mere eller

mindre turistprægede besøg: Gargilius ville tjene penge, de germanske lejesoldater ville se bytte, og Ansgar havde nok Gud foroven, men nok så vigtigt, den tyske kejser i ryggen.

Skal man – for at fastholde pyramidespillet som billede – lære af albanernes problemer i 1997-99 og holde sig uden for det spil om de positionsgoder, som ligger skjult i de enkelte pyramider? Eller skal man bare være smartere end de andre og forlade spillet, inden det er for sent – med gevinst, selvsagt? Eller har man i virkeligheden tabt på forhånd, hvis man vælger ikke at ville deltage? Måske kan man overveje om den kultur-grænse, som romerne lagde tværs ned gennem Europa, gør, at de mennesker, som lever nord for Rhinen og Donau, har andre præmisser for et valg, end dem, som bor syd for. Er den danske skepsis over for Europa i virkeligheden en årtusind gammel, nu fastgroet del af vores identitet?

Don Luigino kom frem på rådhusets balkon og talte. Talte om Romas udødelige storhed, om de syv høje, om ulven, om de romerske legioner, om romerånden, der nu ville forny sig. Han sagde, at alle hadede de os for vor storhed, men at Roms fjender skulle bide i græsset, at vi i triumf skulle drage ad de romerske konsulers veje, fordi Rom var evig, uovervindelig.

Således skrev Carlo Levi i *Kristus standsede ved Eboli*. Med smertelig sarkasme. De calabriske bønder, hvis dagligliv i 30'ernes fascistiske Italien, han beskriver så mesterligt, forstod ingenting. Hvad næsten var værre, det gjorde Don Luigino, deres borgmester, heller ikke. Gør vi? Ved vi nok? Det har været min hensigt med denne lille bog at forsøge at beskrive begyndelsen.

Litteratur til uddybende læsning

1. Udstillingskataloger og samleværker

Arkæologi Leksikon. Red. Hedeager, L. og Kristiansen K. Politiken 1985.

Friesen, Sachsen und Dänen. Kulturen an der Nordsee, 400 bis 1000 n.Chr. Udg. af Kramer, Evert. Franeker 1996.

Imperium Romanum. Realitet, idé, ideal. Bd.I-III. Red. Otto Steen Due og Jacob Isager. Tidskriftet Sfinx, Århus 1993.

Roman reflections in Scandinavia (udstillingskatalog). Rom 1996.

2. Monografier

Bang, Carsten, Guide til danske Fortidsminder. København 1994.

Bechert, T., Römisches Germanien. Zürich/München 1982.

Broholm, H.C., Forbindelser mellem Danmark og Romerriget. København 1952.

Christiansen, Erik, Roms Historie. Århus Universitetsforlag 1995. København 1994.

Fenger, Ole, Romerret i Norden. Berlingske forlag 1977.

Hansen, Ulla Lund, Römischer Import im Norden. København 1987.

Hardt, N., Michaelsen, K.K. og Harck, O., Det romerske Tyskland – en genvej til Antikken. Tidskriftet Sfinx. Århus 1996.

Hedeager, Lotte, Danmarks jernalder. Århus Universitetsforlag 1990.

Jensen, J., Nordens Guld. København 1982

Lund, Allan A., Nordens Barbarer. Wormianum 1979.
Lund, Allan A., De etnografiske kilder til Nordens tidlige historie. Århus 1993.
Ørsted, Peter, Romerne. Gyldendal 1989.
Ørsted, Peter, Caesar. Gyldendal 1993.

Register

Absalon 35, 134
Absolutismen 41
Adriaterhavet 115
agri deserti 50
Agricola 106
Agrippa 76, 77, 84
Aix-en-Provence 17
Albanien 28
Alleberg 137
Ambiorix 82, 83
Ameland 122
Amfiteatre 112, 114
amici populi Romani 151
Ansgar 31, 35, 63, 134, 156
Ansgars Levned 31
Aquileia 115, 125
Ara Ubiorum 84
Arezzo 143
Aristokrati 40
Aristoteles 40
Arminius 18, 41, 45, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 110, 116, 117, 122, 150
Augsburg 119
Augustin 33, 34
Augustus 17, 40, 42, 44, 48, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 91, 94, 96, 98, 111, 112, 113, 122, 131, 148, 151
Aurei 138, 140
Auxilia 45, 110
Bad Deutsch Altenburg 114
Bad Münstereifel 61
Barbarer 23, 80, 93, 102, 120, 126, 127, 135, 143, 152, 157
Barbaricum 17, 21, 36, 42, 113, 115, 122
Bataverne 47, 52, 82, 84
Bataveropstanden 47
Battarius 126
Batz-sur-Mer 53
Bederkesa 67, 70
Beetgum 26, 27, 61, 66
beneficiarii 35
Beograd 84
Beskatning 131
Bestikkelsespenge 127
Bibelen 33, 55
Böhmen 85, 116, 117
Bonn 30, 36, 45, 84
Bordkeramik 49, 143
Borgerret 110, 130
Bornholm 137, 141
Bramsche 91
Briquetage 52
Britannia 62
Budapest 84
Bureaukrati 26, 153
Bykultur 104, 105
Byråd 39

Caesar 16, 17, 18, 40, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 93, 96, 106, 108, 110, 116, 134, 142, 158
Calgacus 88, 89, 90, 105
Caracalla 130
Carlo Levi 156
Carnumtum 113, 114, 115, 116, 121, 122, 125
Carvium 35, 49, 84, 122
Castra Herculis 30, 35
Cato 131
Centurion 29, 46
Chatterne 47, 150
Cheruskerne 86, 87, 116
Cicero 40, 54, 55, 56
Cimbricus chersonesus 98
Circumductio 43
Civilis 47, 64, 78, 90, 102, 105, 106, 123
Clades variana 18
Codan 97, 98, 100, 101
Codannovia 13, 97, 98, 101
Colinjsplaat 59
Coloni 62, 84, 132
Colonia Ulpia Traiana (Xanten) 37
Colonus 133
Columella 131
Comitialis 146
Commercium 122
Conductor 26
Corpus Juris Civilis 24

Dacia 119, 127
Demokrati 40, 79, 154, 155
Den Engelske Kanal 20, 30, 42, 81
Den kanoniske ret 24, 154
Denar 48, 49, 50, 71, 138
Digesta 24
Diktatur 40
Dio Cassius 147
Dioceser 135
Diokletian 130
Ditmarsken 68
Donau 38, 50, 73, 78, 80, 81, 95, 113, 115, 117, 119, 120, 122, 128, 147, 150, 156
Dorestad 30, 63, 71
Driftsformer 153
Drusus 30, 64, 76, 85, 96, 115
Drusus' kanal 30

Eburonere 82
Elben 12, 28, 31, 51, 66, 77, 78, 81, 85, 91, 96, 97, 98, 100, 101, 115, 117, 119, 122, 146, 147
Emona 125
Emptio-venditio 21
Ems 51, 64, 65, 66
Enderupskov 146
Epona 72
Erslev, Kristian 15
Europa 12, 17, 18, 23, 25, 28, 29, 41, 42, 50, 52, 67, 68, 78, 79, 81, 85, 91, 95, 100, 115, 128, 137, 139, 141, 147, 152, 154, 156
Europæiske pyramidespil 41, 155
Exercitus inferior 43, 81
Exercitus superior 81

Färjestaden 137
Feddersen Wierde 67, 68, 69, 70, 71, 122, 132
Feudale system 31
Fiskesovs 148
Flavus 86, 87, 90, 110, 150
Flodpramme 30
Folkeforsamling 9, 39, 76
Folkevandring 94, 127, 137, 139, 151, 152, 154
Folkevandringsfolk 24

Fortællinger 12, 141
Fossa 114
Fossa Drusiana 30
Franeker 19, 26, 51, 69, 70, 157
Frihed 79, 87, 88, 89, 90
Friserne 31, 52, 64, 68, 101
Frisiavones 64
Frisiske kyst 28, 51, 127
Fyn 98, 101, 108, 111, 123, 136, 141, 146, 151
Fæste 133, 135, 150, 154
Fæstebønder 132

Gaius Marius 17
Galba 47
Gallerkrig 16, 79, 81, 82, 106
Gallerkrigen 91, 106, 110, 116
Gallien 18, 45, 51, 79, 81, 82, 106, 116, 142
Gargilius Secundus 19, 20, 22, 23, 26, 38, 46
Geest 20
Gemma Augustea 80
Genius 28
Germanerne 10, 17, 18, 28, 35, 39, 42, 43, 47, 64, 73, 78, 84, 86, 88, 89, 90, 93, 96, 102, 103, 104, 105, 110, 116, 120, 121, 123, 127, 128, 134, 140
Germania 87, 95, 98, 102, 103, 104, 105, 110, 119, 123, 140, 149
Germania Inferior 43, 64, 82
Germania libera 42
Germania Superior 82
Germanicus 86, 93, 96, 120, 122, 149
Germanske jernalder 12, 137
Gibbon, Edward 19
Glaesaria 120, 122
Glasperler 124
Gotland 141
Grado 115
Gran 42
Grænse 18, 26, 29, 35, 40, 42, 48, 49, 50, 54, 58, 64, 77, 81, 88, 90, 91, 95, 98, 103, 107, 115, 117, 119, 120, 122, 127, 130, 139, 140, 150, 151, 153, 156
Gudme 108, 137, 146
Guld 108, 120, 127, 129, 130, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 151, 157
Guldminer 119
Guldsmede 138
Gundestrupkar 128

Hadrians mur 62
Haemodae 97, 100, 101
Haltern 107
Handelen 41
Handelsfolk 29, 30, 62, 117, 146
Handelsspor 146
Harald 31, 35, 41, 63, 134
Havet 58, 59, 61, 66, 88, 89, 97, 102, 115, 123, 139
Havn 115
Havnelev 129
Havsalt 51, 52
Hemmoor-kedel 70
Hermann 91, 92
Hermannsdenkmal 91, 92
Hermundurerne 117, 118, 119
Herremænd 135
Himlingøje 108, 110
Himmerland 128
Hjælpetropper 45, 47, 48, 49, 73, 92, 110, 117, 118
Hoby 9, 11, 12, 17, 23, 30, 101, 110, 111, 148, 149, 150, 151, 152
Hobybægrene 11, 12

Hobyhøvdingen 45
Hogebeintum 20, 65, 69
Huder 140, 147
Høvding 9, 10, 11, 12, 17, 18, 22, 23, 30, 45, 68, 85, 90, 106, 108, 110, 117, 126, 140, 150, 154

Iliaden 11, 149
Illerup Ådal 128
Imperium 79, 80, 84, 115, 118, 122, 130, 133, 138, 139, 140, 150, 151, 153, 154
Imperium Romanum 33, 157
Imperium Romanum Christianum 33, 41, 134
Ingenmandsland 54, 57
Institutiones 24
Investiturstrid 34
Isschel 30
Italia 115, 125, 127

Jacewo 125
Jordanes 13
Julia 77, 112, 113, 121
Julius Civilis 47
Jupitersøjlen 36
Jylland 12, 63, 71, 98, 100, 101, 111, 128, 151
Jyske lov 25

Kalkriese 91
Kanonisk ret 32
Karl den Store 152
Karolingiske renæssance 152
Kasteller 30, 42, 64, 107
Katolske Kirke 24, 153
Kejser Domitian 43, 47
Kejser Justinian 23
Kejserlov 25
Keramik 49, 143, 145, 146, 147
Kilde 15, 16, 25, 28, 88, 96, 97, 98, 104, 105, 107, 120, 122, 125, 142, 147, 148, 150, 152, 158
Kimbrerne 17, 96, 97, 98, 101, 111
Kirken 24, 25, 31, 32, 33, 34, 41, 135, 153, 154, 155
Kirkeretten 32
Knoglefund 50, 69
Köln 29, 31, 39, 45, 62, 81, 84, 104, 125
Kolonat 133, 135
Kong Harald 41
Konge 109, 134, 135, 151, 152, 154
Konstantin 32, 40, 45, 130, 138, 140, 153
Kornbehov 48
Krigsherre 9, 108, 134, 139, 140, 151, 152
Krigsherrementalitet 128
Kristendommen 31, 32, 33, 34, 40, 55, 130, 141, 153
Kvindehår 140, 147
Kvægdrift 107, 148
Kysten 58, 63, 66, 97, 121, 122, 150
Køb og salg 21, 24, 79
Købskontrakt 21, 37

La Graufesenque 49, 143
Landbrug 107, 131, 133, 134, 147
Latin 21, 23, 25, 26, 40, 41, 42, 52, 62, 79, 85, 87, 88, 90, 96, 101, 110, 122, 131, 148
Ledelsesideal 31
Leeuwarden 19, 21, 22, 26, 27, 51, 65, 67
Legio I Minervia 29
Legio XXX Ulpia Vitrix 29

Legion 45, 47, 48, 50, 52, 62, 73, 78, 82, 90, 91, 92, 93, 94, 114, 115, 143, 149, 156
Legionær 46
Legionærernes behov 38
Leiden 59, 61
Lezoux 49, 143, 144, 145
Limes 42, 43, 47, 48, 49, 50, 54, 64, 73, 95, 102, 104, 115, 119, 120, 128, 146, 148, 150, 152
Limeskommission 42
Limfjorden 111
Limitanei 130
Lindeskov Hestehave 146
Linz 84, 119
Livia 74, 76, 78
Livius 17
Lolland 11, 45, 150
Lübeck 52
Lucius Lepedius Proculus 52
Lundsgård 146
Lüneburger Heide 51, 52

Maas 51
Machiavelli 40
Maecenas 75, 76
Magus 45
Mähren 117
Mainz 30, 42, 43, 45, 81, 149
Manapiere 52
Mansio 37
March 115
Marcus Aurelius 117, 119, 126
Marcus Pompeiius Potens 26
Marked 122, 127, 134, 143, 146, 148
Markedsplads 35
Markomannerkrige 118, 126, 127, 143, 147
Markomannerne 115, 117, 119, 127, 147
Maroboduus 85, 94, 115, 117, 120
Mars 71, 72, 82, 112
Marsk 19, 20, 29, 35, 37, 51, 52, 63, 65, 66, 68, 71, 146
Martial 147
Matrikel 131
Matronae 61
Matrone 59
Matthæus 32
Merkur 71, 72
Milanoediktet 32
Misthusum 66
Modergudinder 61
Moesia 127
Mogontiacum 149
Moldau 85, 115
Monarki 40
Möne 137
Monumentum Ancyranum 111
Morinere 52, 58
Mosebog 54
Mosel 49
Moses 54, 56
Møllegårdsmarken 146
Mønter 125, 127, 128, 129, 137, 138, 151
Nationalisme 85
Nautae 61
Neisse-Oder 115
Nero 65, 112, 121
Nettersheim 61
Neuss 45, 52
Nijmegen 45, 84
Noricum 119
Normandiet 52
Novaesium 45
Novellae 24
Novio-magus 45
Nøglemagten 32, 34

Oberaden 107
Occupatio 57
Oder 117, 122, 123, 128, 144
Odin 140
Oligarki 40
Olivenolie 48
Olmerdige 43, 128
Omsætningsafgift 35
Oppida 105
Orcaderne 97
Ostia 144
Otho 47

Palæstina 37
Pannonia 114, 119, 127
Paris 25
Pax Romana 47, 105
Pengeøkonomi 104, 150
Peter, apostlen 33
Peterskirken 31, 41
Phalerae 46
Philoktet 149
Platon 40
Plinius den ældre 13, 66, 96
Poetovio 125
Politiske system 34, 39, 42, 78, 104, 151, 154, 155
Politisoldater 35, 36
Pompeii 26, 144
Pomponius Mela 13, 96, 100
Pramme 37
Privatisering 26
Procesretten 24
Procurator 26
Provins 81, 82, 86, 90, 95, 101, 107, 114, 119, 125, 127, 148
Provinsgrænse 50
Ptolemaios 13, 98
Ptolemaeus' kort 99
Ptolemaeus-kort 98
Pustaen 119

Quaderne 117, 127
Quinctilius Varus 85, 107
Quintus Valerius Secundus 27

Ratio scripta 24
Rav 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 140, 146, 147, 148
Ravenna 127
Ravnkilde 129
Ravvejen 115, 119, 120, 125, 126, 127
Regnum 33
Renæssance 152, 153
Republik 40, 57, 154
Retsstat 25
Rex justus 34
Rhein-zabern 143
Rheinzabern 143, 144, 146
Rhinen 18, 21, 26, 28, 29, 30, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 64, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 91, 94, 96, 97, 104, 107, 111, 118, 120, 143, 147, 150, 156
Rhinflåde 30
Rimbert 31, 35
Rimini 52, 58
Ripa 50, 125
Risalit-villa 132
Romanisering 142
Romaniseringsprocessen 90
Romerretten 21, 23, 24, 25, 32, 41, 56, 57, 153
Romersk guld 136, 138
Romersk jernalder 12, 128, 155
Romersk legion 41
Romerske borgere 23, 26, 45, 110, 153

Romerske hær 26, 29, 41, 53, 63, 65, 71, 87, 89, 93, 105, 110, 117, 130, 138, 139, 142
Romerske imperium 12, 13, 21, 30, 31, 34, 42, 49, 54, 58, 63, 71, 75, 78, 79, 115, 130, 133, 138, 139, 140, 144, 150, 151, 153, 154
Rumænien 138

Saalburg 44, 94
Sacerdotium 33
Salinatores 52
Saliner 52
Salinerne 53
Salthandler 62
Salthaver 52, 53
Saltvej 51, 52
Saône 49
Sarmaterlandet 97
Savaria 125
Scandza 13, 100, 101
Scandzia 100
Scarbantia 115, 125
Scatinavia 13
Schelde 59, 60, 61, 62
Schlesien 117
Setubal 53
Silius 149, 150, 151
Sjælland 98, 101, 123, 151
Skagen 101, 111
Skat 79, 148, 152, 157
Skippere 49, 61
Slaver 133, 134, 140, 147
Slaveri 88
Slipshavn 136
Socialhjælp 55
Sold 47, 86, 110, 128, 129, 138
Soldater 19, 29, 30, 35, 48, 50, 71, 80, 89, 110, 114, 116, 128, 156
Soldaterlønning 50
Solidi 138, 140
Sopron 115
Spanien 138, 148
Stat 40, 54, 55, 57, 58, 63, 85, 104, 130, 135, 141, 152, 153, 154, 155
Statuetter 71, 72, 125
Status 40
Stevns 108, 111, 141
Stockholm 129, 135
Strabo 16, 84, 96, 98, 100
Strasbourg 84
Sverige 123, 137, 140
Sølvmønter 28, 49, 103
Sølvpriser 48

Tacitus 12, 16, 38, 64, 71, 78, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 95, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 128, 134, 137, 140, 149, 151, 152
Tarbus 126
Terp 19, 22, 26, 50, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 122, 146
Terra sigillata 28, 49, 71, 108, 143, 144, 145, 146, 147
Teutoburger Wald 18, 86, 92, 94, 122, 147
Teutonere 17, 97, 101
Theodor Mommsen 42
Theodosius 33, 153
Tiberius 30, 44, 74, 76, 77, 78, 85, 93, 96, 115, 117
Tidevandet 97
Told 35, 36, 37, 50
Tolden 35, 36
Toldforpagtere 36
Toldstation 35, 36, 49, 50, 120
Toleranceedikt 32

Tolsum 66, 69, 70
Tongeren 82, 83, 84, 124
Trajan 19, 29, 37, 84, 119
Trier 38, 104, 144
Trophaeum 85
Troppers forbrug 47
Tuskhandle 73, 107
Tyranni 40
Tysk-romerske kejserrige 34
Tørvesalt 51

Ubierne 84
Udøvende magt 32
Ungarn 115, 119, 126
Urbanisering 84

Vadehavsområde 13
Valdemar 35, 134
Valerianus 119
Valhal 140
Valløby 108, 146
Varro 131
Varus 18, 44, 47, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 105, 107, 117, 150, 152
Vespasian 47
Vester Vedsted 66
Vi(l)la 22, 69
Vikingerne 30, 68
Villa 104, 131, 133, 134, 135
Villa rustica 132
Villae rusticae 131
Vindobona 114, 115
Vindolanda-tavler 62
Vitellius 47
Voorburg-Arentsburg 84
Votum 62
Vulgærret 24, 25

Westerndorf 143, 145, 146, 147
Wien 84, 113, 114
Wroslaw 125

Xanten 29, 30, 37, 38, 45, 47, 49, 104

Zuidersøen 30, 67

Ædelmetal 125

Økonomi 109, 111, 117, 120, 122, 128, 130, 134, 137, 143, 147, 148, 151, 152, 153, 155

Danmark blev afgrænset fra Det romerske Imperium, da germanerhøvdingen Arminius i år 9 e.Kr. nedkæmpede de romerske legioner i Teutoburgerwald. Der blev trukket en grænse, som afskar forbindelsen til den blomstrende civilisation i syden. Peter Ørsted undersøger om grundlaget for vores skepsis over for sydens religion, retssystem og politiske praksis i virkeligheden blev grundlagt som følge af denne isolation. Og om danskernes skepsis over for romersk-katolsk kultur dermed er en dybt forankret holdning, nedarvet fra en tid, hvor de første brikker blev lagt dansk identitet.

ISBN 87-568-1505-0